

Birgit Lindgren Ödén

Från ung till vuxen i omställningens tid

En longitudinell studie av värderingar med utgångspunkt i Ingleharts teori om den tysta revolutionen

Birgit Lindgren Ödén (född 1959)

Arbetar som universitetsadjunkt i religionsvetenskap
vid Högskolan i Gävle

Åbo Akademis förlag
Tavastgatan 13, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 215 3478
E-post: forlaget@abo.fi

Försäljning och distribution:
Åbo Akademis bibliotek
Domkyrkogatan 2-4, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 -215 4190
E-post: publikationer@abo.fi

FRÅN UNG TILL VUXEN I OMSTÄLLNINGENS TID

Från ung till vuxen i omställningens tid

En longitudinell studie av värderingar med utgångspunkt i
Ingleharts teori om den tysta revolutionen

Birgit Lindgren Ödén

Åbo Akademis förlag | Åbo Akademi University Press
Åbo, Finland, 2015

CIP Cataloguing in Publication

Lindgren Ödén, Birgit.

Från ung till vuxen i omställningens tid :
en longitudinell studie av värderingar
med utgångspunkt i Ingleharts teori om
den tysta revolutionen / Birgit Lindgren
Ödén. - Åbo : Åbo Akademis förlag,
2015.

Diss.: Åbo Akademi. - Summary.

ISBN 978-951-765-796-9

ISBN 978-951-765-796-9
ISBN 978-951-765-797-6 (digital)
Painosalama Oy
Åbo 2015

Förord

Nu sätter jag punkt efter många års stimulerande och ibland svårt arbete. När intervjuerna är genomförda och transkriberade så gäller det också att hitta essensen i materialet. Studien har pågått under en lång period och jag har med tiden fått en klarare blick och förstått mer av mina respondenters resonemang och tankar om samtid och framtid. Tack Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta och Lennart för ert deltagande i denna longitudinella värderingsstudie. Ni har fördjupat min kunskap om levnadsvillkoren i omställningens tid.

Tack prof. Jørgen Straarup, prof. Peter Nynäs, prof. Curt Dahlgren och prof. Nils G. Holm. Ni har på olika sätt bidragit till forskningsprocessens framskridande.

Tack alla religionsvetare och folklorister vid Åbo Akademi för ett generöst mottagande och en stimulerande miljö. Tack Sonja som har granskat mitt manuskript. Min tanke går också till Akademiens kök som vet att tillaga mat på bästa sätt.

Tack mina kolleger vid högskolan i Gävle. Ni har alla bidragit med kloka synpunkter och uppmuntrande ord på vägen. Högskolan i Gävle har också bidragit med forskningsmedel, tack.

Staffan, vilket tålamod du har. Förutom att lugnt stå kvar när jag brusar upp för allt möjligt så har du också läst och kommenterat olika versioner av mitt manus. Dessutom har du hjälpt mig med ombrytningen.

Ett stillasittande liv vid en dator är av ondo. Jag reser mig upp nu.

Birgit Lindgren Öden

Åbo, den 20 juli 2015

Innehållsförteckning

1 Inledning	8
1.1 Introduktion.....	8
1.2 Syfte.....	9
1.3 Centrala begrepp och avhandlingens kapitel	10
2 Åttiotialister från kollektiv till individ	14
2.1 Åttiotialister som kollektiv	14
2.2 Åttiotialister som individer - en presentation	14
2.3 Sammanfattning	20
3 Metod	21
3.1 Respondenternas hemvist, små och medelstora kommuner bortom storstaden	29
3.2 Longitudinella studier	30
3.3 Forskningsetiska principer	31
4 Ingleharts teori, granskad och tillämpad i nya sammanhang ...	34
4.1 Bakgrund	34
4.2 Ingleharts teori i ett sammandrag.....	35
4.3 "Socialisationshypotesen"	48
4.4 "Knapphetshypotesen"	49
4.5 Sammanfattning	53
4.6 Värdet av longitudinella studier	53
5 En introduktion till valda teman	56
6 Materialistens och postmaterialistens inställning till arbete	59
6.1 Arbetets villkor i omställningens tid - en ekonomisk bakgrund	59
6.2 Individers inställning till arbete.....	70
6.3 Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts inställning till arbete.....	77
6.4 Sammanfattning	91

7	Materialistens och postmaterialistens inställning till bildning/utbildning.....	93
7.1	Bildningens och utbildningens villkor i Sverige - en bakgrund ..	93
7.2	En förändrad inställning till utbildning?	105
7.3	Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas, Lennarts inställning till bildning/ utbildning	107
7.4	Sammanfattning	126
8	Materialistens och postmaterialistens inställning till fritid....	129
8.1	Fritidens villkor i Sverige - en bakgrund	129
8.2	Fritid några olika tolkningar	138
8.3	De ungas fritid	142
8.4	Fritiden och dess betydelse för Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta och Lennart.....	144
8.5	Sammanfattning	162
9	Materialistens och postmaterialistens inställning till politik/ideologi/religion	164
9.1	Från kollektivet till individen.....	164
9.2	Kollektiva värderingsförändringar i avancerade samhällen	164
9.3	Demokratins utveckling i framtiden	165
9.4	Religion i nya former	170
9.5	Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts inställning till religion.....	181
9.6	Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts ideologi och politiska engagemang.....	187
9.7	Sammanfattning	197
9.8	Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts livssyn.....	199
10	Sammanfattning och diskussion.....	202
11	Summary	217
12	Referenser	231

1 Inledning

1.1 Introduktion

Voffor gör ho på detta viset? Rumpnissarna ställde denna fråga till Ronja Rövardotter när hon trampade ner i deras bo. Den frågan har jag ställt till mig själv när jag trampat in i olika klassrum för att ägna tiden till kunskapsreproduktion och trading av stoff som på oklara grunder fått etiketten fakta.¹ I mitten av 1990-talet började allt fler ungdomar i mina klasser ifrågasätta stoffurval och relevans i de läromedel som vi gemensamt förfogade över. Kritiken var befogad och därför beslöt vi oss, elever, föräldrar och jag, att i projektet *från konsument till producent* arbeta med frågor som besvarades utanför givet facit.² Den inledande orienteringen var intressant ur många aspekter, våra egna tidsbundna referensramar, min ungdomstid under 1970-talet och deras ungdomstid under 1990-talet uppvisade stora skillnader.

Under projekttidens gång deltog jag i ett seminarium under ledning av religionssociologen Thorleif Pettersson med temat: Värderings-förändringar i västvärlden, teorin om den tysta revolutionen. Då Pettersson med referens till Ronald Inglehart introducerade begreppen materialism, postmaterialism, socialisationshypotes och knapphetshypotes bestämde jag mig för att spana efter den tysta revolutionen i gymnasieskolans elevgrupper³. Jag ville undersöka om och i så fall vad som förändrats i de ungas livssyn i förhållande till min ungdomstid. Hur dessa eventuella förändringar visade sig och sist men inte minst, varför dessa

¹ I Ne (2014) förklaras fakta (faktum) som ett sakförhållande som inte kan bestridas. Collingwood (1956) s. 390–391. Collingwood ansåg att fakta aldrig kan vara något givet. Någon slutgiltig sanning, menade Collingwood, kan omöjligt presenteras. Jag delar den uppfattningen.

² Projektet startade 1995 med en analys av rådande styrdokument för gymnasieskolan (Lpf-94) Vi, eleverna och jag, fick också tillstånd från skolledning att arbeta i projektform.

³ Dessa elever var inte involverade i projektet *från konsument till producent*.

förändringar skett. År 1999 deltog sextio ungdomar i en enkätundersökning som från början var tänkt som ett nedslag i samtiden.⁴ Undersökningen utmynnade i en klassifikation enligt Ingleharts indelning men inget gick att säga om knapphets- och socialisationshypotesen, då de behöver prövas över tid.

För att få en djupare kunskap intervjuade jag sex av de ungdomar som deltog i undersökningens första del. Dessa intervjuer genomfördes under hösten år 2000. Tre individer uppfattade jag inledningsvis tillhörande gruppen materialister och tre individer postmaterialister. Senare visade det sig att en person i gruppen postmaterialister snarare kunde sägas tillhöra gruppen "både och". Inglehart menar att de grundläggande värderingarna formas i barna- och ungdomsåren, och att individen behåller dessa värderingar in i vuxenlivet. Den hypotesen prövade jag med återkommande intervjuer under perioden 2000–2012. Den första uppföljande telefonintervjun gjordes redan år 2001 då jag var intresserad av att få veta något om tiden direkt efter avslutade gymnasiestudier. Respondenterna samtyckte också till ytterligare intervju år 2005. Dessa intervjuer var inte regelrätta frågor - svar utan hade mer karaktären av ett samtal där de berättade om livet "just nu" (studier, arbete, fritid, relationer).

Den andra uppföljande telefonintervjun gjordes 2008 och med den hade jag tänkt avsluta studien. Men efter en inledande analys av materialet ansåg jag att de fortfarande var för unga för att jag skulle kunna dra några slutsatser i relation till socialisationshypotesen. Därför genomfördes en sista intervju enligt 2005 års modell (samtal) år 2012.

1.1.1 Syfte

Syftet med denna undersökning är att se om det finns fog för Ronald Ingleharts socialisationshypotes. Det vill säga behåller de i studien ingående personerna de värderingar som artikuleras redan år 2000, eller sker värderingsförändringar i takt med att ytterligare år läggs till livet? Studien omfattar också en kartläggning av de relativt omfattande samhällsförändringar som skett i Sverige under efterkrigstiden.

⁴ Majoriteten av ungdomarna var vid studiens början gymnasieelever i åk tre vid olika nationella program. En mindre del var inskrivna vid det individuella programmet (IV).

Jag kan inte utreda och beskriva alla förändringar, men det är ändå möjligt att teckna en bakgrundsbild för att förstå om och i sådana fall *varför* värderingsförändringar sker. Ett antagande om samhällsnormen under respondenternas uppväxt är: individens ansvar. Detta egna ansvar kan innebära att välja rätt utbildning (och lyckas med studierna) att se till att skaffa sig en utkomst (se till att ha ett nätverk) och att göra rätt val oavsett om det gäller att välja elbolag, barnomsorg eller pensionsfonder. Den förändring som sker, från ett kollektivt enhetssamhälle till ett mer differentierat mångfaldssamhälle, förklaras med en genomgång av centrala teman. Ingleharts antagande om värderingsförändringar på ett individplan p.g.a. samhällsförändringar bildar tolkningsbakgrunden. Individens värderingar försöker jag att spåra genom att följa några personers (födda under tidigt 1980-tal) vägval under en relativt lång period, 1999–2012. Individerna kommer från några små och medelstora kommuner i Sverige.

1.1.2 Forskningsfrågor

1. Bekräftas Ingleharts socialisationshypotes i förhållande till de i studien ingående individerna?
2. Hur påverkas individen av de strukturella förändringar som sker under efterkrigstiden i västvärlden, inklusive Sverige?

1.2 Centrala begrepp och avhandlingens kapitel

De centrala begreppen i denna avhandling bör först introduceras. De är: *den tysta revolutionen*, *socialisationshypotesen*, *knapphetshypotesen*, *materialism*, *Postmaterialism*. Dessa begrepp är Ingleharts och presenterades först 1977 i *The Silent Revolution*. Begreppet *livssyn* innebär, i min tolkning, respondenternas inställning till de centrala teman som lyftes vid våra återkommande möten. Dessa teman är arbetsliv, bildning/utbildning, fritid och politik/ideologi/tro. Det finns en mängd definitioner av begreppet *vuxen*, i min tolkning är respondenterna vuxna när vi ses för en sista intervju 2012. *Omställningens tid* används som ett samlande begrepp för att belysa de samhällsförändringar som sker i efterkrigstidens Sverige.

Den tysta revolutionen (*The Silent Revolution*) kallas den process som enligt Ingleharts antagande innebär en gradvis förändring av västvärld-

dens värderingssystem beroende, på att alltmer post-materialistiska efterkrigsgenerationer årskull för årskull med tiden ersätter materialistiska förkrigsgenerationer. Inglehart menar att efterkrigstidens generationer i västvärlden har ett materiellt välstånd och en fysisk trygghet, vilket inte tidigare generationer haft. Detta har medfört att alltfler i de yngre generationerna har möjlighet att söka och tillfredsställa icke-materiella behov såsom behovet av frihet och självförverkligande.⁵

Socialisationshypotesen innebär bland annat att merparten av och framför allt kärnan i individens värderingssystem formas under barna- och ungdomsåren. Sannolikheten för att man i något väsentligt avseende ändrar sina grundläggande värderingar blir avsevärt mindre när man har kommit in i vuxenlivet och lämnar de formbara åren bakom sig.⁶

Knapphetshypotesen eller behovsteorin utgår från psykologen Abraham Maslows behovshierarki som innebär att människor har vissa behov. Behoven följer en logisk ordning från steg ett till fem, men individen kan inte eftersträva behovstillfredsställelse på en högre nivå, förrän de underliggande behoven så som mat, trygghet har tillgodosetts. En mätt, varm och trygg individ strävar efter andra mål, t ex självförverkligande.⁷

Materialism i Ingleharts tolkning betecknar värderingar som leder till prioritering av materiell trygghet. Det innebär, enligt Inglehart, att den som har materialistiska värderingar (materialisten) prioriterar trygghetsbehoven ekonomisk tillväxt och en stabil ekonomi. Materialisten prioriterar också säkerhetsbehoven att värna om lag och ordning, bekämpa brottslighet och att ha en stark försvarsmakt.⁸

Postmaterialism är enligt Ingleharts definition värderingar som leder till prioritering av självförverkligande och ansvarstagande. Viktiga värden för den som har postmaterialistiska värderingar (postmaterialisten) är livskvalitet, frihet, gemenskap, demokrati, och personlig utveckling.⁹

Livssyn använder jag som samlande beteckning för de uppfattningar om "livet just nu" som respondenterna ger uttryck för i intervjuerna.

⁵ Inglehart (1977).

⁶ Inglehart (1977) s. 23-24.

⁷ Inglehart (1977) s. 22-23.

⁸ Inglehart (1977) s. 42.

⁹ Inglehart (1977) s. 42.

De tungt teoretiserade begreppen livsåskådning och världsåskådning har inte visat sig tillämpliga. Pettersson anser att det vid studier av värderingsförändringar är viktigt med ett bredare spektrum av värderingar, än vad Inglehart tar upp, t.ex. syn på samhällets institutioner, arbetsliv, miljö, kultur, ekonomi, förhållandet till andra länder etc. Många värderingar som kan vara en del av en livsåskådning riskerar, enligt Pettersson, att hamna utanför definitionen.¹⁰ Jag anser att de teman jag undersökt kan vara en del av en livsåskådning men saknar andra delar som enligt definition ska vara med. Därför väljer jag att använda begreppet livsyn i relation till de värderingar som undersöks.

Vuxen. Socialstyrelsen utgår från regeringens definition där unga vuxna är i åldersgruppen 21–25 år. Enligt statens definition är man då, antar jag, vuxen från 26 år.¹¹ Trondman menar att vägen till att bli vuxen är en längre resa idag än tidigare. Han anser att vuxenblivandet sker när man är något så när självstyrande i sitt liv. Det innebär att vara klar med sin utbildning, ha en inkomst och ett eget boende.¹² I Gustavssons tolkning har ungdom tidigare sammankopplats med lärande och sökande, men detta blir problematiskt då samtidens norm är det livslånga lärandet, d.v.s. ett ständigt sökande och lärande oavsett ålder.¹³ Johansson har valt att definiera ungdomsgruppen som 15–29 år men diskuterar variationerna i den. Hon antar att de unga som lämnar utbildningssystemet direkt efter gymnasiet blir vuxna tidigare än de som fortsätter att studera.¹⁴ Waara utreder och diskuterar de olika synsätt som präglat ungdomsforskningen och kommer fram till en definition: " Vuxen är individen då han eller hon vet vilka förväntningar som finns och när man kan uppfylla dessa förväntningar."¹⁵

Ungdomsforskarna Trondman, Gustavsson, Johansson och Waaras tolkningar innebär att många inte kan definieras som vuxna då samhällets förväntningar (t ex utbildningskrav och anställningsbarhet) på den enskilde inte självklart kan uppfyllas. Min slutsats är att individens egen syn på vuxenblivandet är avgörande. Utifrån de intervjuer jag

¹⁰ Pettersson (1988) s. 9–10, 15–16 utgår från Ingleharts teori och undersöker svenska förhållanden.

¹¹ Socialstyrelsen (2014) s. 4.

¹² Trondman (2013), DN, nätupplaga.

¹³ Gustavsson (2013) s. 12.

¹⁴ Johansson (2007) s. 22.

¹⁵ Waara (1996) s. 38.

gjort där också frågan om respondenternas syn på vad som kännetecknar ungdomar och vuxna ingår, bedömer jag att de svar jag fått under den sista intervjun 2012 kommer från vuxna individer. Respondenterna är födda mellan år 1981 och 1983 och är vid det sista intervjutillfället ca 30 år.

Omställningens tid. Samhällets förändringar gör att individen "ställer" om sitt liv p.g.a. nya förutsättningar. Här utreds förändringarna i fyra teman, arbetsliv, bildning/utbildning, fritid och politik/ideologi/tro. Dessa nya förutsättningar är de samhällsförändringar som Inglehart och Pettersson beskriver men inte diskuterar utförligt.¹⁶

1.2.1 Avhandlingens kapitel

Efter en introduktion av mina forskningsfrågor i kapitel ett presenteras respondenterna i kapitel två. Genomgång av metod sker i kapitel tre, därefter följer Ingleharts teori om den tysta revolutionen i kapitel fyra. Kapitel fem till nio är en genomgång av de strukturella förändringar som skett inom arbetsliv, bildning/utbildning, fritid och politiskt/ideologiskt/religiöst engagemang under efterkrigstiden fram till 2012 i Sverige. Denna genomgång visar hur de strukturella förändringarna påverkar respondenternas livssyn. Enligt Inglehart är det framförallt de yngre generationerna som påverkas då de befinner sig i de formbara åren (socialisation). Respondenterna i denna undersökning tillhör den kategorin. Kapitel 10 och 11 (summary) sammanfattar avhandlingens forskningsfrågor och ger förslag till vidare forskning.

¹⁶ Se kap. Ingleharts teori.

2 Åttiotialister från kollektiv till individ

2.1 Åttiotialister som kollektiv

Om åttiotialister (d.v.s. individer som är födda under 1980-talet) som kollektiv finns många undersökningar, däremot saknas studier på individnivå.¹⁷ Ingleharts antagande om bakomliggande orsaker till värderingsförändringar framför allt i de yngre generationerna såsom åttiotialister är att majoriteten av efterkrigstidens unga under uppväxten haft goda materiella villkor. Detta innebär, enligt Inglehart, att de därför inte behöver sträva efter livets nödtröft, det finns redan som en självklarhet. En generationsanalys av de materiella villkoren i Sverige visar att trettio- och åttiotialister är vinnare beträffande medel från den offentliga sektorn. Med det menas att den generation som föddes under 1930-talet inledde arbetslivet före utbygganden av den offentliga sektorn, den s.k. välfärdsstaten, vilket innebär att de under en period inte betalade skatt till den gemensamma välfärden och pensionssystemets uppbyggnad. Vinsten består i att de hinner ta del av skattefinansierade utbetalningar i form av pensioner och äldreomsorg. Åttiotialisterna har näst efter trettiotialisterna det högsta bokslutet mot offentlig sektor på grund av att de relativt sett har ett kortare arbetsliv än tidigare generationer. Detta är en följd av ett sent inträde i arbetsliv. Faktorer som ett ökat krav på högre utbildning men också svårigheten att etablera sig i arbetslivet bidrar till denna förskjutning. Analysen förutsätter att pensionsåldern ligger fast vid 65 års ålder. Denna analys utgår från åttiotialister som grupp.¹⁸

2.2 Åttiotialister som individer – en presentation

Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta och Lennart är födda under tidigt 1980-tal och kommer ursprungligen från några kommuner någonstans i mitten av Sverige. Vid vårt första möte år 1999 var de elever i gymnasieskolan. Efter avslutad gymnasieutbildning stannade Lennart och Lars kvar i hemkommunen och Lina, Lena, Lisa och Lotta flyttade. Lisa och Lina är hemvändare d.v.s. efter ett antal år boende på annat/andra ställen valde de att flytta tillbaka.

¹⁷ Se t.ex. Fürth & Holmberg (2002), Bohlin (2003), Lindgren, Lüthi & Fürth (2005) Parment (2008) Fridolin (2009).

¹⁸ Pettersson, Pettersson, & Westerberg (2006).

Lars 2000–2012

Lars förlitade sig på den egna förmågan och kände ingen större ängslan inför framtiden år 2000. Han genomförde militärtjänstutbildning inom militärpolisen under år 2001. Efter "lumpen" funderade han på att eventuellt söka utlandstjänstgöring inom försvarsmakten. Andra alternativ var att söka arbete på hemorten eller studera vid någon högskola. Efter militärtjänstgöring flyttade Lars och hans flickvän till gemensam lägenhet. Efter en provotid vid ett företag blev han tillsvidareanställd 2003. Lars berättade år 2008 att han och hans sambo köpte ett hus maj 2007. Lars arbetade kvar inom företaget och familjen hade utökats med en dotter som var 6 månader vid intervjutillfället, hösten 2008.

Vi ses igen år 2012 i Lars hus där han lever med sambo och två döttrar. Lars har ledig vecka. Sambon är föräldraledig med det minsta barnet på 3 månader och Lars tänker ta ut föräldraledighet under sommaren. Han beskriver livet med småbarn, eget hus och heltidsarbete. Han trivs bra med livet men arbetsrutinerna är invanda och han känner sig redo att prova något nytt inom företaget. Skiftarbetet upplevs som slitsamt även om arbetet i sig inte är tungt. Tiden fylls av hem, familj och arbete. Jag frågar hur han ser på sitt liv och om det finns något han eventuellt ångrar:

Lars: Ja, det är ganska stor skillnad så, förut gjorde man precis vad man kände för. Jag försöker hålla igång med träning, det är lite si och så med det. Det brukar gå bra när jag jobbar, i samband med jobbet. En ganska bra träningslokal på jobbet, det är så bra att den är i anslutning, tappar ju ingen extra tid. Det är bara träningen egentligen som tar tid, duscha ska man ju göra ändå liksom, efter jobbet. Det är verkligen något som, svårt att komma iväg, ja ofta på kvällarna, man tänker: Ja, jag tränar när barnen sover men då orkar man inget mer, för det mesta [...] Ja, men jag lägger äldsta vid åtta och läser saga, jag blir jättetrött då. Jag är inte alls något sugen på (träning) tittar lite på tv sen så slocknar man. [...] Ja, tittar jag mig i spegeln så känner jag att jag blivit äldre (skrattar) sen man fick barn. Mörka ringar under ögonen och jag tycker jag ser allmänt sliten ut. I och för sig så tror jag nattskiftet sliter på en. Eller det känner jag, det sliter väldigt mycket även om det är lugnt på jobbet. Helt färdig efter man har jobbat en nattvecka. [...] Ångrar över åren? Ja, att man inte köpte hus tidigare. Nja, nej, jag vet inte, kan det vara något. Det är nog inte så mycket så heller. Inte något som jag går och grämer mig över i alla fall, som jag kan komma på (lång tankepaus). Nej, jag tror inte det.

Lina 2000-2012

Lina beskrev år 2000 sin längtan efter ett samhälle där den mänskliga kontakten är i centrum. I framtiden ville hon arbeta med människor och ansåg att det är viktigt att ha en yrkesutbildning. Efter kompletterande studier vid det individuella programmet under hösten 2001, påbörjade Lina ett yrkesprogram. Hon hade fortfarande en önskan om det lugna liv som hon tror att 1950-1960- talen erbjöd.

Lina flyttade år 2004 från föräldrahemmet i hemstaden till egen lägenhet i ny stad. Hon hade inget arbete när vi sågs 2005. Lina berättade att det var anställningsstopp vid den aktuella arbetsplatsen. Hon funderade på att söka lärlingsplats via arbetsförmedlingen. Vi talade om olika utbildningar och Lina kände oro inför eventuella utbildningskostnader, litteraturinköp m.m. Vid vårt samtal 2005 insåg jag att den längtan efter ett humanare samhälle som Lina tidigt beskrev hängde samman med hennes livsstil, att ingå i raggargemenskapen. Lina hade inte, år 2008, etablerat sig på arbetsmarknaden. Under en period hade hon ungdomspraktik i en förening. När vi ses igen år 2012 så uppfattar jag Lina som en mycket tryggare person i jämförelse med tidigare möten och jag frågar om självkänslan kommit efterhand:

Lina: Jag har väl aldrig riktigt, riktigt haft bra självförtroende. Jag har varit väldigt duktig på att bygga upp den muren och få andra folk att tro att jag har det fast jag egentligen inte har det. Men jag insåg att jag inte kan vara alla till lags. Jag vill inte vara alla till lags för jag vill må bra själv också. Och jag är inte konflikträdd idag som jag var då. För då ville jag att alla skulle tycka om mig [...] Men det funkar inte så, och livet funkar inte så. Mitt motto är: Ta mig för den jag är. Jag tänker inte låta folk trycka ner mig i skoskaften som jag lät dem göra då.

Lena 2000-2012

Lena ville år 2000 bli rik och berättade om varför det kändes viktigt med pengar. Hästarna behövde ett riktigt stall samtidigt som familjens

gård behövde rustas. Det som hägrade inför framtiden var att kunna livnära sig på hästuppfödning, gärna på en stor gård. Familjebildning efter ett par års singelliv ingick också i framtidsdrömmen. Lena flyttade från hemorten till egen lägenhet och heltidsarbete 2001. Vid intervju-tillfället 2005 upplevde Lena att ekonomin var relativt god eftersom den egna lägenheten hade en låg hyra. Hon hade tänkt arbeta utomlands en tid för att tjäna pengar, men eftersom hon fick arbete direkt efter gymnasiet förverkligades inte den planen. Efter en kort tids arbete på annan ort flyttade Lena tillbaka till staden och pojkvännen. Hon funderade också på att köpa hus tillsammans med pojkvännen. Hon drömde också om att förverkliga idén om ett eget företag med hästavel. År 2008 flyttade Lena, sambo och den ettåriga sonen till eget hus i närheten av Lenas föräldrar. Familjen hade också en liten hund. De två hästarna fanns hos Lenas mor och far. Lena konstaterade också att drömmen om hästavel inte kommer att förverkligas eftersom det är svårt att tjäna pengar på hästar. När vi ses igen år 2012 har Lenas familj (två barn och sambo) flyttat och köpt ett hus i en stad. Hon har en ny arbetsplats och arbetar heltid som restaurangchef. Jag frågar hur hon ser på sitt liv nu och om det finns något hon eventuellt ångrar:

Lena: Nej, jag tror inte att jag ångrar någonting, jag är ganska nöjd. Jag sa ju, jag var på utvecklingssamtal med min chef innan jag fick det här jobbet och då sa jag att min dröm var att bli restaurangchef och sen vart jag det en vecka senare. Så det var ganska roligt. Det trodde jag inte skulle bli nu utan om 2-3 år när jag hade gått de där utbildningarna och allting för att söka sådana jobb.

Lisa 2000-2012

Lisa väntade år 2000 otåligt på att få avsluta gymnasietiden. Hon kände sig instängd i de normer som hon upplevde fanns i hemstaden och på studieorten. Hon hade en mängd olika fritidsintressen som tillsammans med att försöka uppnå mycket goda studieresultat gjorde att tillvaron kändes både ångestfylld och stressande. Efter gymnasietiden, år 2001-2005, ägnade sig Lisa åt studier vid en högskola på annan ort varvat med arbete utomlands. År 2005 var Lisa gift och bodde centralt i en bostadsrätt, studerade och arbetade. Hon var också egen företagare, kolonilottsinnehavare och hundägare. Hon hade en stark längtan till landet och att åka hem var att åka till födelseorten och föräldrar där också den egna hästen fanns. Lisa var fortfarande student 2008 men drev också egna företag. Hon hade delvis återvänt till födelseorten där hon

öppnat en inredningsbutik planerades att vara öppen under helger och sommaren. De slantar som kom in lade Lisa på nya projekt. När Lisa etablerat sin webbshop kunde hon tänka sig att satsa på en ekonomisk eller juristutbildning. Lisa flyttade tillbaka till födelseorten 2009, och efter studier i ekonomi hade hon från 2011 en tjänst som kulturstrateg i en kommun. När vi samtalar igen år 2012 så berättar Lisa att arbetet består i att bl.a. ansvara för den kulturhistoriska enheten och museerna. Hon lever i ett nytt kärleksförhållande och ska snart få sitt första barn. Lisa är nöjd med sin situation även om hemstaden kan kännas liten och något inskränkt:

Lisa: Ja men alltså allt som man inte har velat ha i hela sitt liv. Mar-drömmen, bo i (namn på stadsdel) och (namn på arbetsort) ville man absolut inte sätta sin fot i. Ja, nu tänker jag: ja det här är inte så illa liksom. [...] Alltså jag ångrar ingenting som jag har gjort, det är inte så. Däremot har man känt ibland, gud varför gjorde jag inte det och gud när jag fick det där erbjudandet om att åka dit. Att jag inte tog chansen att göra det då för 10 år sedan. Men ändå så blir det ju som det är meningen att det ska vara liksom.

Lotta 2000–2012

Lotta ville år 2000 resa hela livet. Lyckan för henne låg inte i pengar utan det var upplevelser som var kärnan. Att ha till livets nödtorft och sedan få kämpa lite för att nå sitt mål var Lottas filosofi. Det bästa vore, ansåg Lotta, att få resa ett år för att samla erfarenheter för att därefter lättare tillgodogöra sig en utbildning. Lotta reste år 2001 ut i världen för att studera språk och landets kultur. Under perioden 2002–2005 varvade Lotta studier med arbete och (studie)- resor. I augusti år 2005 träffades vi igen och Lotta berättade om en stundande resa till Sydamerika. Lottas planer var att kombinera studier med att resa runt i Sydamerika under ett år. År 2008 bodde Lotta i en studentlägenhet i en förort till en större stad, studerade vid ett universitet och arbetade extra i en bokhandel. Lotta och hennes resekompis från resan i Sydamerika funderade på en affärsidé, ett kulturprojekt med musik och ungdomar. Vi ses en sista gång 2012 och vi pratar om livet. Lotta berättar om olika aspekter av hållbarhet. Att byta varor och tjänster med varandra, att hållbarhet handlar om social, ekologisk och ekonomisk hållbarhet.

Birgit: Du har hållit fast vid de värderingar du hade när vi träffades första gången?

Lotta: Ja, jag har nog varit ganska konsekvent i vad jag tycker. Det har varit ganska genomtänkt från början liksom tror jag. Det hoppas jag att jag ska fortsätta med också. Jag kände att jag har blivit lite, när man hamnade i månadslönstryggheten att man liksom så här. Jag tänkte så här, jag förstår varför folk inte bryr sig om sociala frågor när man inte är i närheten av situationen själv. Tanken kunde slå mig när jag satt på restaurang: Vad har jag gjort för framtiden på senaste tiden? [...] Jag känner att jag är i början på allt. Ja, men mera sådana här projekt med större och med riktiga pengar men alltid med den här sociala tanken. Jag kan inte jobba om jag tänker hållbart.

Lennart 2000–2012

Lennart trivdes år 2000 bra i gymnasieskolan och hade gärna stannat kvar i den miljön efter studenten. Han var en politiskt aktiv person med engagemang i olika ungdomsföreningar där aktion var viktigare än sammanträden i föreningslokaler. Han kunde tänka sig att arbeta efter gymnasietiden men inte bara för att få en lön, arbetsuppgifterna måste vara intressanta också. Arbetet, menade Lennart, fick dessutom inte ta så mycket tid i anspråk eftersom han hade många egna intressen att odla. Att flytta från hemorten bara för att flytta ansåg han inte vara nödvändigt. 2001 studerade Lennart vid en folkhögskola, en ettårig skrivarinje. Han var politiskt aktiv, medlem i Syndikalistiska Ungdomsförbundet, Grön Ungdom och Fältbiologerna. Lennart hade år 2005 en praktikplats på ett fritidshem. Ekonomin var ansträngd eftersom han inte hade en regelbunden inkomst. År 2008 berättade Lennart om de sista (2006–2008) årens olika politiska aktiviteter han ägnat sig åt. politik. Han påbörjade också en lärarutbildning men bestämde sig för att avbryta studierna eftersom han inte kände sig motiverad att låna pengar (CSN) för en lång utbildning. Istället funderade Lennart på en kortare yrkesutbildning. Han hade ingen inkomst år 2008 utan endast visst stöd från ALFA-kassan¹⁹. Han hade försökt att arbeta aktivt i miljöpartiet men menade att det i partiet fanns en del värderingar som inte hörde hemma i ett grönt parti. Han ägnade sig åt dumpster diving (containerdykning) d.v.s. nattetid hämtade han mat från butikens "sopor" och delade ut bland vänner. När vi ses igen år 2012 berättar Lennart om nuvarande tillvaro. Han arbetar inom Grön Ungdom genom Fas 3. (2012). Grön Ungdom är Lennarts familj och sammanhang i livet. På min fråga om "vuxenhet" menar Lennart att

¹⁹ Arbetslöshetskassan Alfa är ett komplement till övriga a-kassor på arbetsmarknaden.

identifikationen med de som är i samma ålder inte är möjlig. Lennart upplever en känsla av utanförskap och tänker med viss oro på det som väntar efter perioden i Grön Ungdom. Den perioden avslutas sommaren 2013 och jag frågar om planer framöver:

Lennart: Grejen är, Grön Ungdom är ju mitt liv och så kommer jag inte att vara kvar här om något år. Fas 3 tar slut, jag blir 31. Vad ska jag göra? Ska jag avsluta när jag blir 35? Jag startade Grön Ungdom, jag lämnar när den fungerar tänkte jag för sju år sen.[...] Nu kan jag inte vara kvar här för nu är det slut. Jag har svårt att tänka mig livet utan Grön Ungdom. Om man skulle ta bort Grön Ungdom de senaste sju åren då förstår jag inte vad som är kvar. Det måste finnas något annat, men vad är det? Ja, lite så.

2.3 Sammanfattning

För att återkomma till den generationsanalys som presenterades inledningsvis så har Lisa och Lotta ägnat stor del av tiden efter gymnasiet till utbildning vid universitet, högskola etc. Lina och Lennart har svårt att etablera sig i arbetslivet och får hanka sig fram med tillfälliga arbetstillfällen, praktikplatser och andra arbetsmarknadsåtgärder. Lennart har också studerat vid en folkhögskola och påbörjat studier vid en högskola. Lena och Lars etablerade sig snabbt i arbetslivet. Livsvillkoren skiljer sig åt för dessa åttioåringar. Faktorer som ett ökat krav på högre utbildning men också svårigheten att etablera sig i arbetslivet bidrar till en förlängd ungdomstid och en senareläggning av etablering in i arbetsliv.

3 Metod

Hur ska jag ta reda på vad som rör sig i en ung människas huvud? Steinar Kvale och Svend Brinkmann²⁰ menar att det enda sättet att ta reda på hur människor uppfattar sin värld är att tala med dem. Så är det naturligtvis men ändå så funderar jag på: Hur ska jag tala med dem och kommer jag att förstå vad de säger då min förförståelse utgör tolkningsbakgrunden. Med hjälp av en kartläggning av de relativt omfattande samhällsförändringar som skett i Sverige under efterkrigstiden har jag förberett mig inför intervjuerna. Kartläggningen inom olika fält har skapat ett sammanhang för min intervjustudie och tydliggör de förändringar och, med dem, de konsekvenser och ytterst de levnadsvillkor som mina respondenter har och har haft under socialisationsperiodens senare del. Metoden är således både explorativ och deskriptiv. Jag beskriver, utifrån olika källor, de förändringar som skett i Sverige med processen från kollektiv till individ i fokus. Förändringarna beskrivs i fyra teman: arbetsliv, bildning/utbildning, fritid och politik/ideologi/tro. Dessa teman är centrala i respondenternas livssyn under perioden 1999–2012.

Bakgrundsbeskrivning

Den tematiska bakgrundsbeskrivningen kan också vara ett bidrag till vidare livssynsforskning i Sverige. Jag hoppas att undersökningen kan generera intressanta frågor för framtida undersökningar, och jag vill också tydliggöra min intention att vara medvetet naiv och öppen för oväntade fenomen samt kritisk mot egna antaganden och förförståelse.²¹ Jag kan aldrig säkert veta att jag valt "rätt" källor, då min deskriptiva bakgrund rymmer både normativa och kognitiva källor. Men i kombination med den explorativa ansatsen är det möjligt att – i ljuset av reflexiv tolkning – utveckla och förfina mitt instrument vid senare undersökningar.²² Fördelen med den breda beskrivningen är att ge ett begripligt sammanhang. Nackdelen är att den inte ger någon fördjupad kunskap om samhällets förändringar. En kombination av en beskrivning av samhällsförändringar och en longitudinell studie kan däremot ge en inblick i levnadsvillkoren i omställningens tid. Studien utgår från Ingleharts teori om *den tysta revolutionen*. Utifrån ett mikroperspektiv

²⁰ Kvale & Brinkmann (2009) s. 15.

²¹ Kvale & Brinkmann (2009) s. 46.

²² Alvesson & Sköldberg (1994) s. 367 menar att ett empiriskt projekt kan "återanvändas" och omtolkas och dess idéer kan därefter sättas i ett vidare sammanhang.

vill jag undersöka om hans socialisationshypotes kan tillämpas i min studie. Jag bedömer det som möjligt då intervjuerna innehåller inte bara det sagda utan också en därpå följande handling. Det innebär att de planer inför framtiden och de värderingar som ungdomarna uttalade år 2000 följs av en måluppfyllelse år 2012.

Intervjuerna utgår från livet som det är "just nu" vid respektive tillfälle. Detta innebär att tonvikt ligger på utbildning, arbete, fritidsintressen och planer för framtiden. Det retrospektiva minnet styr den sista intervjun.

Intervjuerna

Syftet med intervjuerna, en kvalitativ utvecklingsstudie, är att ur ett förändringsperspektiv (1999–2012) få kunskap om några individers värderingar och dess stabilitet över tid i ljuset av Ingleharts socialisationshypotes.²³

Kvale och Brinkmann menar att temaintervjuer innebär att man klargör studiens varför och kan ha ett explorativt eller hypotesprövande syfte. En explorativ intervju är vanligen öppen eller i liten grad strukturerad. Intervjuaren introducerar en fråga i det område som ska kartläggas eller det problem som ska belysas, följer därefter upp intervjupersonens svar och söker finna nya infallsvinklar och ytterligare information om ämnet. Intervjuer som prövar hypoteser om skillnader mellan grupper tenderar, enligt Kvale och Brinkmann, att vara mer strukturerade, men det är möjligt med hypotesprövning också inom en enskild intervju. Intervjuaren ställer då specifika frågor för att pröva hypoteser om en intervjupersons uppfattning i en fråga. Intervjuer kan också vara huvudsakligen deskriptiva och försöka kartlägga centrala aspekter av intervjupersonens livsvärld.²⁴ Jag anser mig göra en explorativ, deskriptiv och en hypotesprövande undersökning, och metoden vid intervjuerna liknar det Kvale och Brinkmann benämner livsvärldsintervju. De beskriver en kvalitativ forskningsintervju ur ett fenomenologiskt perspektiv.

²³ Tebelius & Patel (1987) s. 58 menar att en longitudinell studie med fördel kan benämnas utvecklingsstudie. Jag delar den uppfattningen.

²⁴ Kvale & Brinkmann (2009) s. 121–124.

En halvstrukturerad livsvärldsintervju söker förstå teman i den levda vardagsvärlden ur undersökningspersonens eget perspektiv.²⁵

Kvale och Brinkmann, inspirerade av fenomenologin, beskriver förståelseformen i en halvstrukturerad och empatisk livsvärldsintervju. De har formulerat en intervjuguide med tolv aspekter (*kursiv*) att beakta vid en livsvärldsintervju. Med *livsvärld* menas intervjupersonens eget liv och hans eller hennes relation till det. *Mening* innebär att intervjuaren lyssnar och tolkar meningen i det som sägs och hur det sägs. Det innebär att intervjuaren både lyssnar till explicita beskrivningar och åsikter men också tolkar det som sägs mellan raderna. För att få en bekräftelse på tolkningens överensstämmelse kan intervjuaren formulera om det underförstådda som en fråga till intervjupersonen. *Det kvalitativa* syftar till att intervjun söker kvalitativ kunskap uttryckt på normal prosa. Målet är att få nyanserade beskrivningar av olika kvalitativa aspekter av intervjupersonens livsvärld. *Det deskriptiva* innebär att intervjuaren försöker få en så exakt beskrivning som möjligt av intervjupersonens upplevelse, känsla och agerande inför det fenomen som undersöks. *Det specifika* syftar till att intervjuaren inte ska ställa allmänna frågor utan försöka få beskrivningar av specifika handlingar och situationer. *Medveten naivitet* innebär att intervjuaren bör vara nyfiken och lyhörd inför vad som sägs och inte sägs. Intervjuaren ska också vara öppen för nya och oväntade fenomen och kritisk mot egna antaganden där redan formulerade (tankar) frågor i bestämda kategorier ingår. *Fokusering* innebär att fokus riktas mot ämnet genom öppna frågor där intervjuaren leder samtalet till vissa teman. *Mångtydighet* betyder att syftet med den kvalitativa intervjun inte är att komma fram till entydiga och kvantifierbara innebörder i de teman som behandlas. Motsägelser i intervjuer kan bero på brister i kommunikationen, men det kan också spegla motsägelserna i den värld som intervjupersonen lever i. Det är intervjuarens uppgift att söka klargöra vilket. *Förändring* innebär att en intervju kan leda till nya kunskaper också för den intervjuade vilket kan medföra att han eller hon ändrar uppfattning om ett visst ämne. *Känslighet* innebär att olika intervjuare kan få skilda uttalanden om samma tema beroende på kunskap om ämnet och känslighet, d.v.s. fingertoppskänslan varierar. *Mellanmänsklig situation* innebär att samspillet i intervjun skapas mellan intervjuaren och intervjupersonen. Den specifika kunskap som produceras i denna situation är förmodligen

²⁵ Kvale & Brinkmann (2009) s. 43.

unik då en annan intervjuare kan innebära en annan interaktion och andra kunskaper. Intervjuaren ska också ta hänsyn till intervjupersonens personliga gränser och kunna hantera den dynamiska interaktionen i intervjun. *Positiv upplevelse* innebär att en väl genomförd forskningsintervju kan vara en stimulerande upplevelse för intervjupersonen. Intervjun kan också bidra till nya insikter om den egna livssituationen då någon (intervjuaren) intresserat lyssnar och försöker förstå ens egna upplevelser och uppfattningar om ett ämne. En kvalitativ intervju kan, om upplevelsen är positiv, vara svår att avrunda då intervjupersonen kanske vill fortsätta att utforska det egna livet tillsammans med en god resekamrat (intervjuaren).²⁶

Jag har talat med dem!

Hur har jag då i förhållande till Kvale och Brinkmanns förståelseform genomfört mina intervjuer? Då jag intervjuat samma personer vid flera tillfällen så har intervjuerna utvecklats över tid. Med det menar jag att efter den första intervjun, där bägge parter kände sig för och värderade den andre i samtalet så har efterföljande intervjuer präglats av tillit. Respekten för den andre är en avgörande förutsättning för longitudinella studier. Om jag som forskare behandlar respondenten som ett studieobjekt så innebär det att jag troligtvis inte tillåts genomföra vidare intervjuer. Intervjuerna har också ändrats över tid. Vid det första tillfället ställde jag många frågor. Vid de senare tillfällena berättade respondenterna om det egna livet medan jag lyssnade. Några frågor/kommentarer flikades in vid de tillfällen jag inte uppfattade vad de menade eller ville veta mer om temat. Många gånger har jag ångrat att jag ägnat mig åt ostrukturerade intervjuer då transkribering och analys har varit mycket tidskrävande. Men i efterhand har jag insett att det är mödan värt eftersom jag fått förståelse för respondenternas hela livssammanhang på ett helt annat sätt än om jag hade haft en på förhand färdigformulerad intervjuguide. Jag har utgått från intervjupersonens relation till det egna livet (*livsvärld*). När det gäller *meningen* så påbörjades min analys av vad och hur respondenterna berättade med en narrativ analys. Gradvis insåg jag att min huvudfråga skymdes i floden av alla möjliga tolkningar av deras berättelser. Detta medförde att jag koncentrerade mig på den faktiska utvecklingen i beskrivningarna. *Det kvalitativa* har erhållits med nyansrika beskrivningar av de teman som ingår i undersökningen (syn på arbete, utbildning etc.). *Det deskriptiva*, en exakt beskrivning av upplevelser och agerande inför det fenomen som

²⁶ Kvale & Brinkmann (2009) s. 30, 42–48.

undersöks, har tydligt framkommit då vi, intervjuare och intervjuerson, återkommit till samma tematik under hela studiens gång. Jag anser att *det specifika* framkommit då intervjuerna kretsat kring individernas livssammanhang. *Medveten naivitet* har varit min utgångspunkt inför varje möte med respondenterna. Intresset har riktats till vad de berättar för mig med utgångspunkt i deras eget liv. *Fokuseringen* har blivit tydligare efter genomgång och analys från den första intervjun år 2000 då centrala teman utkristalliserades. I mötet med "den andre" där han eller hon får tala själv finns en flerdimensionell människa. Den erfarenheten är nog så viktig att beakta vid intervjuer som rör värderingar, livssyn m.m. Den *mångtydighet* som kan uppstå i intervjusituationer har jag så långt det är möjligt försökt att tolka genom att be respondenterna att förtydliga det sagda under intervjun (om jag inte förstått) eller så har jag formulerat om min fråga (förtydligat). *Förändringsaspekten* kan jag inte bedöma. Däremot menade några att det var bra att reflektera över sitt liv och de val man gör. *Känsligheten, den mellanmännsliga situationen* och *den positiva upplevelsen* i våra möten har utvecklats över tid. Då respondenterna låtit sig intervjuas av mig under flera års tid och där intervjuerna eller snarare samtalen fördjupats så, upplever jag, finns en tillit och ett samspel mellan intervjuare - intervjuerson.

Efter intervjuerna

Då syftet med min undersökning var att få en klarare bild av individers värderingar för att pröva värderingarnas stabilitet över tid (socialisationshypotesen), gjordes hypotesprövningen efter en sammanställning av för studien relevanta teman enligt "klipp och klistra- metoden". D.v.s. tillvägagångssättet var att i de utskrivna intervjuerna markera de värderingar som framkommit vid de olika intervjutillfällena. Därefter klippte jag ut det markerade och klistrade upp på stora papper för att få ett sammanhang och för att följa individernas värderingar över tid. Efter detta kunde jag tolka individernas utsagor utifrån Ingleharts kategorier och begreppen materialism, "både-och" och postmaterialism. Intervjustudien är deskriptiv men också explorativ då jag lyssnar på det som kommer fram i situationen d. v. s. det intervjuersonen berättar om sitt liv *utanför* de teman som jag till en början inte upplever som relevanta för min studie men som under processens gång visar sig vara det kitt som binder samman "värderingsdelarna" till en helhet.²⁷

²⁷ Tebelius & Patel (1987) s. 53-54.

Helhetsanalys innebär att sätta in intervjuerna i det sammanhang där de gjordes.²⁸ Sammanhanget är de strukturella förändringar som sker i efterkrigstidens Sverige, och de teman jag valt är relevanta för min forskningsfråga, att pröva socialisationshypotesen.

Tebelius och Patel menar att den explorativa undersökningen genomförs utan anspråk på att informationen ska vara generaliserbar på andra individer eller situationer. Kvale och Brinkmann anser däremot att en analytisk generalisering av en kvalitativ intervjustudie är möjlig både på forskar- och läsarbasis. Forskaren lägger fram argument för generaliteten i resultatet i kombination med rika specifika beskrivningar av intervjuerna. Läsaren å sin sida kan med utgångspunkt i de detaljerade kontextuella beskrivningarna av intervjuerna göra en egen bedömning om resultaten kan generaliseras till en ny situation.²⁹ Jag anser att min undersökning är en kombination av en övergripande teori (Inglehart) och en *tjock beskrivning*³⁰, d.v.s. en rik, tät och noggrann beskrivning av några individers uppfattningar av de forskningsfrågor som studeras.

Validiteten inom kvalitativa studier, t.ex. intervjuer, innebär att kontrollera om en metod undersöker (här är inte den kvantitativa valideringstermen att mäta tillämplig) vad den påstås undersöka.³¹ De olika metoder jag har använt inriktar sig på mina två forskningsfrågor: (a) Hur påverkas individen av de strukturella förändringar som sker under efterkrigstiden i västvärlden, inklusive Sverige? Och (b) bekräftas Ingleharts socialisationshypotes? Validering kan ske på olika nivåer. Den pragmatiska valideringen innebär att det som sägs av intervjupersonen åtföljs av en handling som understöder yttrandet. Då jag vid upprepade tillfällen intervjuat samma personer innebär undersökningen att informanterna validerar sin egen berättelse retrospektivt. Det innebär också att reliabiliteten är hög då den pragmatiska valideringen gör studiens resultat tillförlitligt och konsistent.³² Är det möjligt att genomföra en replikundersökning? I den första delen då jag i en jämförande studie undersökt ungdomars syn på framtiden ser jag inte några problem med ett liknande tillvägagångssätt. Däremot har jag inte i min huvudundersökning, del två, använt en intervjuguide, vilket in-

²⁸ Holme & Solvang (1997) s. 141–146.

²⁹ Kvale & Brinkmann (2009) s. 282–283.

³⁰ Geertz (1973) s. 5–6, 9–10.

³¹ Kvale & Brinkmann (2009) s. 262–266, 275–277.

³² Kvale & Brinkmann (2009) s. 263–264.

nebär att det inte finns fasta frågor att tillgå vid en replikation. Min bedömning är emellertid att det är fullt möjligt att utifrån det rika intervjumaterialet utgå från ett eller flera teman för att göra liknande studier. Bakgrundsbeskrivningen, de strukturella förändringar som sker i efterkrigstidens Sverige, är reproducerbar med de teman som finns eller med ett bredare, alternativt djupare, perspektiv.

Hantverket 1999–2012

Min longitudinella studie började egentligen 1999 med att 60 elever vid olika program i gymnasieskolan, födda mellan 1981 och 1983, skriftligen besvarade fyra frågor om framtiden.³³ Frågorna kommer från teologen Paul Otto Brunstads studie *Ungdom og livstolkning: en studie av unge menneskers tro og fremtidsforventninger*.³⁴ Min idé var att jämföra norska och svenska ungdomars syn på framtiden med utgångspunkt i Ingleharts teori om den tysta revolutionen. Brunstad genomförde en undersökning i Bergen med gymnasieungdomar i årskurs två i syfte att få svar på hur vanliga (här avses ungdomar som inte tillhör marginaliserade grupper eller kulturer) ungdomar tänker om och tolkar sitt eget liv. Utifrån ett skriftligt material från 70 ungdomar valde han därefter att intervjua åtta personer (17–19 år) som representerade olika livssynstraditioner. Brunstad tolkade därefter intervjuerna bl.a. med Ingleharts teori och konstaterade att inget tyder på att de ungas värderingar är postmaterialistiska:

Det er i stor grad en materialisme uten mytos, uten spirituelle verdier, som forklarer, legitimerer og plasserer hverdagslivet inn i en mer omfattende livssammenheng.³⁵

Brunstad hade därefter tänkt genomföra en uppföljande intervju men av olika anledningar var det inte möjligt.

Med Brunstads slutsats i bagaget kontaktade jag gymnasielärare i en kommun i Sverige för att om möjligt upprepa Brunstads undersökning med målgruppen svenska elever. Några lärare erbjöd mig att komma

³³ Lindgren Ödén (2002).

³⁴ Brunstad (1998) Fyra frågor besvarades: 1) Hur ser dina drömmar och längtan ut? 2) Vad är det som fyller dig med trygghet, glädje och hopp när du tänker på framtiden? 3) Vad är det du sätter din tillit till när det gäller uppfyllelsen av de drömmar och den längtan du har? 4) Är det något med framtiden som skrämmer dig eller gör dig orolig?

³⁵ Brunstad (1998) s. 262.

till de klasser där det fanns ett intresse att delta i undersökningen. Efter en presentation av mig själv och mitt syfte med studien skrev samtliga ungdomar ett brev kring de frågor som Brunstad använt i Bergenstudien. Tidsåtgång till skrivande var allt från femton minuter upp till fyrtiofem minuter. Några tyckte det var enkelt att skriva om den egna framtiden, andra tyckte att det var det svåraste de gjort på länge. Alla godkände att jag efter genomgång av allt material kunde kontakta dem för utförligare intervjuer. Min utgångspunkt vid studiens början var att med Ingleharts teori som analysinstrument jämföra mitt resultat med Brunstads undersökning.³⁶ Slutsatsen visade att det i den svenska gruppen ungdomar fanns en större variation av värderingar, från materialistiska till postmaterialistiska. Efter bearbetning av materialet hade jag tio ungdomar aktuella för vidare intervju. Sex av dessa som fortsättningsvis kallas Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta och Lennart var intresserade av att delta. Intervjuerna genomfördes under november 2000 i ungdomarnas skolor, i rum som var avskärmade från övrig verksamhet. Intervjuerna utgick från ungdomarnas brev till mig.³⁷ Jag frågade också om närliggande planer efter avslutade gymnasiestudier, syn på vidare studier, arbete, fritid och eventuell tro och ideologi. Tre personers värderingar stämde väl med Ingleharts definition av materialister, och tre personers värderingar stämde med definitionen av postmaterialister. Under en uppföljande telefonintervju år 2001 frågade jag dem om vi kunde ses igen år 2005 i syfte att med en longitudinell studie pröva Ingleharts socialisationshypotes.

År 2005 träffade jag respondenterna igen. Inför mina intervjuer år 2005 hade jag förberett mig genom att dels gå en kurs i narrativ teori och metod, dels genom att se vilka teman som verkade vara väsentliga i deras liv. Platsen för intervjun fick de välja själva.³⁸ Intervjuerna blev långa och förutom en tillbakablick mot de frågor jag ställde år 2000 belastades samtalet inte alltför mycket av mina egna referensramar eftersom jag egentligen endast behövde lyssna och kommentera/fråga relativt sparsamt.³⁹ Efter transkribering och analys av materialet visade det sig att de värderingar och framtidsplaner som framkommit redan

³⁶ Ingleharts teori utreds i kapitel 4.

³⁷ Svaren på de frågor jag hämtat från Brunstads undersökning.

³⁸ Lotta träffade jag på ett café, Lennart träffade jag på ett bibliotek, Lars, Lina, Lena och Lisa träffade jag i respektives hem.

³⁹ Min egen referensram kan bidra till att de frågor som ställs inte är relevanta i sammanhanget.

år 2000 var förvånansvärt intakta men jag ansåg att det inte var möjligt att pröva Ingleharts socialisationshypotes då respondenterna fortfarande var unga, 23–24 år. Detta konstaterande resulterade i en telefonintervju år 2008 där jag frågade om "nuläget" i frågor som rör studier och arbetsliv, familj och fritid. De var nu ca 26–27 år och möjligen i kategorin unga vuxna. Den förskjutning som skett i senmoderna samhällen,⁴⁰ där etableringsfasen från ung till vuxen är allt längre, innebar att jag beslöt mig för en avslutande intervju när respondenterna var 30–31 år. Den sista intervjun genomfördes år 2012. Inför denna intervju hade jag några få bestämda frågor, men var för övrigt intresserad av att få höra deras egen berättelse om livet år 2012.⁴¹ Mina frågor utgick från tidigare intervjuer och innefattade syn på arbete, studier, familjeförhållanden och fritid. Jag frågade också: Hur känns livet idag? Vid analys av intervjumaterialet visade det sig att de värderingar som artikuleras år 2000 i stort sett var oförändrade 12 år senare. I det rika materialet finns de teman som Pettersson anvisar vid studier av värderingsförändringar i relation till livsåskådningsforskning. Många värderingar kan, enligt Pettersson, tillhöra en livsåskådning men riskerar, vid en alltför snäv definition, att hamna utanför.⁴² Jag anser det vara ett rimligt antagande och tydliggör min tolkning av materialet genom att använda begreppet livssyn.

3.1 Respondenternas hemvist, små och medelstora kommuner bortom storstaden

Vilka aktörer i samhället kan tänkas bidra till de värden som de unga utvecklar? Värderingsdynamik diskuteras av fredsforskaren Johan Galtung. Han menar att förändringsprocesser startar i ett samhälles centrum som här ska förstås som: där människor med socialt och kulturellt kapital befinner sig, och där det finns rörelse. Denna rörelse kommer så småningom att sippra ut i periferin. Det är troligare att detta

⁴⁰ Ziehe (1986) s. 47.

⁴¹ Lotta träffade jag på ett café, Lennart träffade jag i en föreningslokal, Lars träffade jag i hans hem, Lina och Lena träffade jag på en restaurang. Lisa valde att intervjuas per telefon från sin arbetsplats.

⁴² Pettersson (1988) s. 9–10 menar att synen på samhällets institutioner, arbetsliv, miljö, kultur, ekonomi och förhållandet till andra länder bör ingå i studier av värderingsförändringar.

”kapital” till övervägande del finns i den stora staden och inte i landsorten.⁴³ Helena Helve visar i en sammanställning av aktuell forskning om ungdomar i Norden att de studier som genomförs, i ringa utsträckning fokuserar glesbygdsungdom.⁴⁴ Mina respondenter kan inte kategoriseras in i gruppen glesbygdsungdom men de tillhör inte storstadsregionerna med omnejd heller. I takt med den eskalerande urbaniseringen, där stora delar av landsorten avfolkas, vilket medför en minskad samhällsservice, färre arbetstillfällen, industriavveckling etc., kan dock många orter med viss modifikation inrymmas i kategorin glesbygd.

Helve konstaterar att det saknas kunskap om ungdomars livsstrategier i en tid av möjligheter, horisonter och perspektiv. Det finns, menar hon, ett behov av långsiktiga, uppföljande undersökningar för att följa individers formande och omformande av värderingar under en längre tidsperiod.⁴⁵ En longitudinell studie, där några individers livsstrategier relateras till de samhällsförändringar som sker, kan ge kunskap om villkoren som de unga ställs inför under de formbara barna- och ungdomsåren.

3.2 Longitudinella studier

En longitudinell intervjustudie där människor vid flera tillfällen berättar om valda delar av sitt liv innebär ett förtroende som ska förvaltas med respekt. Forskaren tar människors tid i anspråk och dikterar (i viss mån) villkoren för berättandet. Jag finner det självklart att den som är villig att delta i en undersökning som dessutom kommer att pågå under en lång tid, ska träffa en person som är genuint intresserad och respektfull. Vid det sista intervjutillfället med en respondent 2012 nämnde jag: Efter så här lång tid så upplever jag att jag känner dig lite grann. Responsen på min utläggning var: ”Du känner mig bättre än de flesta”!

Kvale och Brinkmann anser att betydelsen av forskarens roll som person förstärks vid intervjustudier. Oavsett etiska teorier och riktlinjer är det till syvende och sist forskarens moraliska integritet, känslighet och engagemang i moraliska frågor som är den avgörande faktorn i god

⁴³ Galtung (1976) s. 13.

⁴⁴ Helve (2003) s. 22–23.

⁴⁵ Helve (2003) s. 23.

forskningsetik.⁴⁶ Jag delar den uppfattningen och kommer att presentera och analysera de delar av materialet som jag finner relevant i förhållande till mina forskningsfrågor i ljuset av de forskningsetiska principerna, så som de kommer till uttryck i Vetenskapsrådets etiska riktlinjer.

Kerstin Johansson har undersökt *att bli vuxen i arbetarstad*. Under åren 1998–2002 har fem ungdomar i Norrköping intervjuats, och i samverkan med dem diskuterade hon de etiska aspekterna. Hon har redogjort för det personliga intresset bakom studien, då hon tidigare bl.a. arbetat som socialarbetare och utredare. Styrkan, enligt Johansson, var engagemanget. Svagheten var att det är lätt att falla in i gamla mönster och bli styrande och normerande.⁴⁷ Mitt intresse för studien är grundat i min erfarenhet av ungdomsarbete både som fritidsledare och som gymnasielärare. Jag har ofta undrat hur individen bakom kategorin "ungdomar/elever" ser på livet nu och i framtiden. För att få svar på det måste man fråga dem som framtiden tillhör. Trots de risker som är förknippade med undersökningar över tid överväger ändå vinsterna då det är värdefullt och intressant att följa enskilda individer under flera år.⁴⁸

3.3 Forskningsetiska principer

Krav på forskaren är att följa regler och riktlinjer för forskning. De omfattar fyra krav: informationskravet, konfidentialitetskravet, samtyckeskravet och nyttjandekravet.⁴⁹

- *Informationskravet* innebär att syftet med deltagandet i undersökningen tydligt ska klargöras, att den tillfrågade får veta att deltagandet är frivilligt och får avbrytas närhelst personen vill.
- *Samtyckeskravet* innebär att deltagaren muntligt eller skriftligt godkänner deltagande i undersökningen. Andra regler för samtycke gäller för personer under 15 år.

⁴⁶ Kvale & Brinkmann (2009) s. 90–91.

⁴⁷ Johansson (2003).

⁴⁸ Bortfall, respondenterna kan tacka nej till deltagande, relationers för- och nackdelar d.v.s. jag kan få ta del av mer än nödvändigt eller jag kan glömma min roll som forskare i takt med att relationen förändras p.g.a. återkommande träffar under en lång tid.

⁴⁹ Vetenskapsrådet (Codex) (2015) och Forskningsetiska delegationen (Finland) (2009).

- *Konfidentialitetskravet* innebär att deltagarens integritet ska skyddas och personuppgifter förvaras så att obehöriga inte kan ta del av dem.
- *Nyttjandekravet* innebär att all information gällande den enskilda endast får användas för forskningsändamål.

Efter noggrann prövning kan jag konstatera att dessa krav är uppfyllda. De intervjuade har fått information om syftet med studien och har gett sitt samtycke. De personer som medverkar i avhandlingen har avidentifierats och gjorts oigenkännliga. Namnen är fingerade, bostadsorter, namn på syskon, föräldrar och partner (sambo, make, maka) är borttagna. Man kan överväga om respondenternas konfidentialitet naggas något i kanten eftersom jag intervjuat över en längre tid, d.v.s. jag får ta del av mer livshistoria (som jag använder), än om det varit en enda intervju. Man kan överväga om detta kan innebära att det är möjligt att identifiera enskilda personer i intervjuavsnitten. Svaret blir att det teoretiskt är möjligt, men då måste man ha exakt rätt bakgrund och titta mycket noga. Liknande problem har Kerstin Johansson brottats med då hon intervjuat ungdomar i Norrköping. Hennes studie handlar om vardagslivet och vuxenblivandet för arbetarklassungdomar.⁵⁰ Den marginala skillnaden i vårt etiska förhållningssätt är att hon stängt av bandspelaren när vissa känsliga frågor har dryftats medan jag valt att inte använda delar av det inspelade materialet. Det är mitt ansvar att låta en etisk prövning få första prioritet vid analys och publicering av forskningsmaterial och det kan innebära att visst material inte redovisas. När det gäller nyttjandekravet används materialet endast för vetenskapliga syften och sparas i skyddat arkiv.

Jag delar Helena Kåks uppfattning där hon värjer sig mot att kategorisera in personer i anonyma grupper. Hon exemplifierar med "industriort" och menar att en sådan kategori inte gagnar studien då platsens betydelse för vuxenblivandet är central.⁵¹ Lotta Svensson har också valt att placera intervjupersonerna på kartan då hennes syfte är att undersöka ungdomars inställning till att bo kvar eller flytta från Söderhamn efter avslutad gymnasieutbildning. Personerna i Svenssons material är

⁵⁰ Johansson (2003) s. 63–64.

⁵¹ Kåks (2007) s. 99–100 undersöker ungdomars livsberättelser i Ludvika.

till viss del avkodade, inga namn finns med, men däremot finns uppgifter om kön och gymnasieklass.⁵² I min studie har jag valt att endast ta med kön och inriktning vid gymnasieskolan, d.v.s. om programmet är yrkes- eller högskoleförberedande. Jag väljer att inte ange namn på respondenternas hemkommuner och studieort då det primära syftet med studien är att pröva Ingleharts socialisationshypotes, inte regional variation. Det finns för- och nackdelar med tigandet om den geografiska hemvisten men här överväger fördelarna.

⁵² Svensson (2006) undersöker de drivkrafter som påverkar Söderhamnsungdomar att fatta beslut om att flytta eller att stanna kvar i hemregionen.

4 Ingleharts teori, granskad och tillämpad i nya sammanhang

I följande kapitel ges en beskrivning av Ingleharts teori om *den tysta revolutionen* och hans hypoteser för att förklara de värderingsförändringar som sker i västvärlden efter det andra världskriget. De två hypoteserna, socialisations- och knapphetshypotesen, utreds och diskuteras. Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

4.1 Bakgrund

Den amerikanske statsvetaren Ronald Ingleharts⁵³ har fr.o.m. 1970 studerat värderingsförändringar i ett flertal länder i västvärlden (WVS). World Values Survey har sedan 1981 genomfört enkätundersökningar och intervjuer med ett representativt urval i närmare 100 länder. Hans studier på makronivå har fungerat som incitament för mina studier på mikronivå med fokus på socialisationen i det senmoderna samhället. I följande text ges en överblick av hans forskning och därtill några kommentarer. Tre centrala begrepp redovisas, knapphetshypotesen, socialisationshypotesen och postmaterialism. Inglehart menar att individernas *grundläggande värderingar* formas i barna- och ungdomsåren, och att individen behåller dessa värderingar in i vuxenlivet, men han anser också att:

It would be ridiculous to argue that no change in basic values occurs during adult life, of course. Our point is simply that the probability of such change diminishes substantially after one reaches adulthood.⁵⁴

Inglehart menar alltså att socialisationen är en pågående process livet igenom, men utgångspunkten är de värderingar som etableras tidigt i individernas liv. Sociologen Vilhelm Aubert håller med om att den tidiga socialisationen sker i familjen men pekar också på skolans roll som förmedlare av värden, och skolan som det sammanhang som skapar förutsättningar för identifiering med och förmågan att bli medlem av det större samhället, d.v.s. att bli medborgare.⁵⁵

⁵³ Inglehart (1977) och World values survey (WVS) (2014).

⁵⁴ Inglehart (1977) s. 23.

⁵⁵ Aubert (1979) s.148-152.

Religionssociologen Thorleif Pettersson anser att Ingleharts socialisationshypotes bör förbättras då de pågående samhällsförändringarna medför att den primära och sekundära socialisationen inte enbart överförs från föräldragenerationen. Stora samhällsförändringar innebär andra villkor för individerna. Det är rimligt att anta att barn och unga redan tidigt formas av fler aktörer än den egna familjen.⁵⁶

4.2 Ingleharts teori i ett sammandrag

Inglehart började under 1970-talet undersöka västvärldens värderingar. Hans antagande är att de västerländska samhällena sakta och i tysthet glider från ett materiellt tänkande, med fokus på materiellt välstånd och fysisk trygghet, till ett postmateriellt tänkande, där man mer betonar livskvalitet i en vidare mening. Han kallar detta *den tysta revolutionen*. Den gradvisa förändringen av västvärldens värderingssystem beror på att alltmer post-materialistiska efterkrigsgenerationer med tiden ersätter de övervägande materialistiska förkrigsgenerationerna, samt att efterkrigsgenerationen hela tiden håller fast vid sina post-materialistiska värderingar. För att tolka denna förändring används en knapphetshypotes och en socialisationshypotes. Dessa hypotesers innebörd förklaras under egen rubrik senare i texten.

De gradvisa förändringarna kan vara svåra att uppfatta, och enligt Inglehart kan det bero på en benägenhet att hålla fast vid traditioner och en avsaknad av *begrepp eller modeller* som kan omfatta skeenden eller alternativa framtidsbilder.⁵⁷ Detta diskuterar också Thomas Kuhn i samband med vetenskapliga revolutioner. När det gamla paradigmet utsätts för anomalier uppstår en kris vilket i sig är ett tecken på att det är dags att utveckla nya verktyg. Det fenomen som inte kan förstås eller förklaras kan redigeras och anpassas efter den gamla kartan (rådande paradigm) eller så ritas kartan om (nytt paradigm).⁵⁸ Inglehart förespråkar en ny kartbild då han med omfattande undersökningar visar att stora värderingsförändringar sker i västvärlden. De samhällsförändringar som sker påverkar individen som i sin tur bildar ett nytt värdesystem på grund av samhällsförändringarna. Detta nya värdesystem bidrar till att samhället förändras. Inglehart antar att det framför allt är de yngre generationerna som bidrar till värderingsutvecklingen. Teorin

⁵⁶ Pettersson (1988) s. 44–f.

⁵⁷ Inglehart (1977) s. 6.

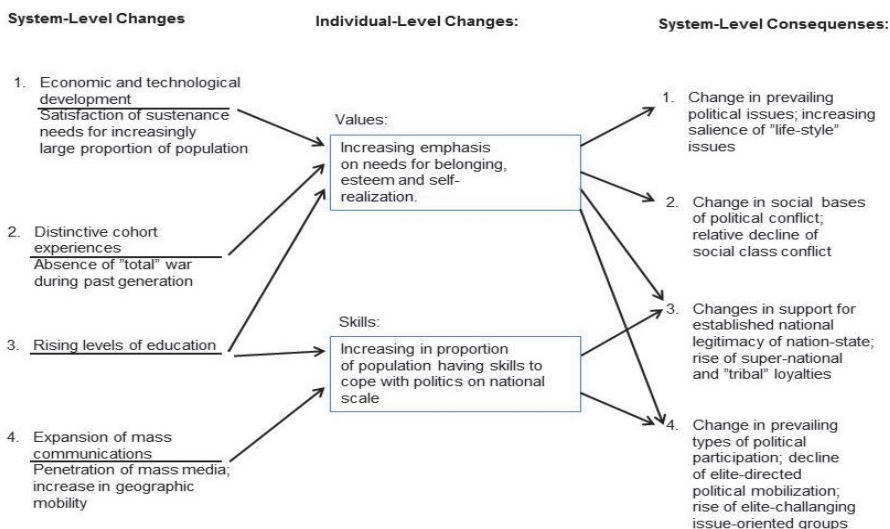
⁵⁸ Kuhn (1996) s. 76.

beskriver således en förändringsprocess i samhället, den tysta revolutionen.

4.2.1 Den tysta revolutionen

Inglehart menar att individ och samhälle interagerar. Processen sker i tre steg: en förändring på samhällsnivå leder till en förändring på individnivå, som i sin tur leder till konsekvenser och förändringar på samhällsnivå.

Det som sker, anser Inglehart, är att samhällsförändringar påverkar individens grundläggande värderingar och ökar medborgarnas kompetens att påverka samhället. Här tänker sig Inglehart att fler kommer att påverka den politiska processen. Han skisserar förändringarna i en trestegsmodell.⁵⁹

Figur 1. Ingleharts teori om den tysta revolutionen schematiskt framställd.

Modellen (figur 1) visar Ingleharts resonemang om varför det sker värderingsförändringar på individnivå vilket följaktligen bidrar till samhällsliga konsekvenser. Det vill säga, de yngre generationerna erövrar

⁵⁹ Inglehart (1977) s. 5.

en större medborgarkompetens och det möjliggör, enligt Inglehart, en samhällelig förändringsprocess i riktning mot dessa värderingar.

Den ekonomiska och teknologiska utvecklingen i västvärlden har de facto bidragit till att de mer grundläggande behoven såsom föda och trygghet blivit tillfredsställda i hög grad.⁶⁰ De yngre generationerna växer upp i en tid utan direkta upplevelser av krig vilket troligen medför en ökad känsla av säkerhet.⁶¹ En högre utbildningsnivå, massmedial expansion och en ökad geografisk rörlighet bidrar sannolikt till större samhällsförändringar som påverkar individer. Inglehart menar att denna utveckling möjliggör värderingsförändringar såväl på makronivå som på mikronivå. De förändringar som Inglehart ser är att individer som känner sig trygga och mätta aspirerar på de högre trappstegen i Maslows behovstrappa. På individnivå sker då värderingsförändringar där värden som gemenskap och självförverkligande blir viktiga.⁶²

Dessa förändringar ger samhälleliga konsekvenser. Inglehart spår att nya politiska frågor blir viktiga, speciellt med inriktning på livsstilsfrågor. Tilltron till den egna förmågan kommer också att medföra en ökad medborgarkompetens som innebär att fler kan och kommer att delta i den politiska processen. De politiska motsättningarna sker mellan nya grupper och inte nödvändigtvis mellan de traditionella politiska blocken, vilket i sin tur kan innebära att klasskonflikterna minskar. Med en ökande andel välinformerade och välutbildade medborgare minskar tilltron till samhällsinstitutionerna, och nationalstaten får minskad legitimitet. Lojaliteten kan vara global men också lokal i en liten gemenskap eller intressesammanslutning. Dessa nya former för politiskt deltagande med en minskning av elitstyrd mobilisering av "massorna" medför att olika intressegrupper utmanar det etablerade politiska systemet. Den tysta revolutionen innebär en successiv, tyst och långsam förändring. På sikt kommer de postmaterialistiska värderingarna att genomsyra samhället. Inglehart menar också att den tysta

⁶⁰ Maslow (1954/1987) s. 17–23. Maslows behovsteori som Inglehart använder för att legitimera knapphetshypotesen (som diskuteras under egen rubrik).

⁶¹ Här diskuteras inte de indirekta upplevelserna. Troligt är att många unga har påverkats av Vietnamkriget (1960–75) Massakern på himmelska fridens torg (1989), attacken mot World Trade Center och Pentagon (2001) etc.

⁶² Se utförlig beskrivning av Maslows teori under rubriken knapphetshypotesen.

revolutionen inte bara handlar om postmaterialism/materialism. Förändringar är också att vänta i religiöst beteende, moraliska värderingar och normer som står i konflikt med individens självförverkligande.⁶³ Ingleharts utgångspunkt är de stora förändringar som det västerländska samhället genomgått under efterkrigstiden. Han fokuserar fyra aspekter:

Det ökade materiella välståndet. Levnadsstandarden har genom ekonomisk tillväxt förbättrats då inkomsterna efter andra världskriget har fördubblats per capita, i många västländer t o m tre eller fyra gånger så höga inkomster, energikrisen 1973–1975 inräknat.⁶⁴

Frånvaron av direkta krigsupplevelser sedan andra världskriget, det vill säga, majoriteten av de unga har inte några direkta krigsupplevelser.

Den utvidgade allmänna utbildningsnivån. Tre gånger fler postmaterialister återfinns bland universitetsutbildade unga i jämförelse med lågutbildade i samma åldersgrupp. Inglehart menar att en högre utbildning leder till intellektuell utveckling, och högre utbildning är ett signum på att man har vistats i en speciell, ofta avgränsad, social miljö med en utpräglad karaktär, vilket är ett tecken på ekonomiskt goda hemförhållanden. Universitetsutbildning lär också ut en postmaterialistisk inställning. Kurslitteratur och undervisning kan vara genomsyrate av en postmaterialistisk anda. Inglehart ser en ung, välutbildad elit som förmedlare av framtidens postmaterialistiska värderingar. En viktig faktor i ett förändrat beteende ser Inglehart i att allt fler läser på en eftergymnasial nivå.⁶⁵ Utvärderingar vid högskolor och universitet har visat att studenterna blivit mer liberala, mindre auktoritetsberoende och dogmatiska och mer vidsynta och mer intresserade av politiska frågor.

Massmedias allt större inflytande. Informationsspridning har en roll som socialisationsagent. Utvecklingen av masskommunikationen påverkar människors värderingar, teknologin ser Inglehart redan på 1970-talet som något som kommer att få stor betydelse framgent. De tekniska landvinningar han beskriver är att nationella och internationella nätverk börjar bildas vilket medför att kommunikationen går mycket

⁶³ Inglehart (1990) s. 177.

⁶⁴Inglehart (1997) s. 9. Beräkningarna baseras på Ingleharts tidiga forskning fram till 1977, troligt är att den ekonomiska tillväxten ökar ytterligare över tid.

⁶⁵ Motsvarar post-secondary school.

snabbare mellan människor på olika platser. Inglehart var således tidigt ute med att förutspå den interaktion som sker i världen idag.

4.2.2 Postmaterialism

Termen postmaterialism myntades av Inglehart och enligt hans definition betecknar det värderingar som leder till prioritering av livskvalitet, frihet, gemenskap, demokrati, och personlig utveckling.⁶⁶ Huvudtesen är att människor eftersträvar det som uppfattats som otillräckligt i barn och ungdomsår.⁶⁷ Enligt Ingleharts uppfattning kommer människor uppväxta efter det andra världskriget att generellt sett ha mer postmaterialistiska värderingar än de som växt upp före det andra världskriget på grund av att de inte upplevt tider av materiell försakelse.

4.2.3 Att mäta värderingar

Ingleharts redskap för att påvisa värderingsförändringar är frågeundersökningar där ett representativt urval intervjuas utifrån tolv fasta enkätfrågor för att demonstrera de värderingsförändringar som sker i västvärlden:⁶⁸

Fet markering vid enkätfrågorna nedan betecknar en materialistisk värdering

A1 Maintain a high rate of economic growth

A2 Make sure that this country has strong defence forces

A3 Give people more say in how things are decided at work and in their community

A4 Try to make our cities and countryside more beautiful

B1 Maintain order in the nation

⁶⁶ Inglehart (1977).

⁶⁷ Knapphetshypotesen. Utreds under egen rubrik i kapitel fyra.

⁶⁸ Inglehart (1977), (2014). År 1970 deltog England, Frankrike, Tyskland, (dåvarande Västtyskland) Italien, Nederländerna och Belgien. Underlaget har successivt utökats och antal deltagande länder är år 2014 ca 100.

B2 Give people more say in the decisions of the government

B3 Fight rising prices

B4 Protect freedom of speech

C1 Maintain a stable economy

C2 Fight against crime

C3 Move toward a friendlier, less impersonal society

C4 Move toward a society where ideas count more than money⁶⁹

B-serien hör till de fyra ursprungliga enkätfrågor som användes fram till 1973, då en utvidgning till ovanstående 12 frågor gjordes. En betydande del av Ingleharts analys baseras endast på B-serien. Val av ett alternativ från vardera gruppen (här med och utan **fet** markering) innebär, "mixade värderingar". Den svarande får välja vad han/hon tycker är viktigast och näst viktigast i ovanstående punkter och från dessa val skapas en rangordning mellan de prioriteringar som gjorts. Instämmande i den ena typen av påståenden innebär att man har materialistiska eller postmaterialistiska värderingar. Väljer den svarande *både och*, det vill säga blandar mellan de två huvudgrupperna, hamnar enkätsvaret i den tredje kategorin *både och*.

Syftet med enkätfrågorna är att undersöka relationen mellan olika värdeprioriteringar, då A1 & A2, B1 & B3, C1 & C2 är uttryck för materialistiska värderingar medan övriga frågor ska tolkas som uttryck för postmaterialistiska värderingar.

Ingleharts enkla operationalisering av skillnaden mellan postmaterialism och materialism har utsatts för omfattande kritik (se t.ex. Österman och Oscarsson nedan). Postmaterialisten har troligen andra mål än de rent materiella, men hur man prioriterar kan få utslag, såsom att

⁶⁹ Inglehart (1977) s. 40-41.

materialisten kan känna starkare för postmaterialistiska värden än postmaterialisten och tvärtom. Enligt min uppfattning är det fullt möjligt att en individ med en postmaterialistisk livshållning anser att den materialistiska värderingen "Fight rising prices" är eftersträvansvärd då det kan innebära att tid till arbete för försörjning kan minskas något så att utrymmet för egen utveckling kan utökas. Det faktum att några av frågeställningarna kan betecknas som politiska kritiserar av sociologen Torsten Österman som menar att vissa människor känner ett större engagemang för politiska frågor än andra. En sådan skillnad i engagemang bidrar till risker för ett missvisande resultat. Östermans kritik riktas mot validiteten då ungdomar, enligt Österman, tenderar att vara något mer obestämda och något mer politiskt ointresserade än äldre.⁷⁰ De postmaterialister jag intervjuat, Lotta och Lennart, har uttryckt en bestämd politisk uppfattning men är inte engagerade i traditionell bemärkelse, däremot sker politisk aktivitet i andra former.

Enligt Inglehart går det att identifiera postmaterialism som då innebär:

- prioritering av ett ökat inflytande i samhället, (politiska beslut),
- prioritering av ett samhälle grundat på ideal istället för pengar,
- en uppfattning enligt vilken en ren och hälsosam miljö är viktigare än ekonomisk tillväxt, ett starkt militärt försvar och lag och ordning.⁷¹

En liknande beskrivning erbjuds av Anthony Giddens som menar att tankeinnehållet har förändrats de senaste seklerna. Ideal som rör självförverkligande, frihet, jämlikhet och demokratisk delaktighet är värden som främst i västvärlden är högt prioriterade. Tyngdpunkten har förskjutits från en arbetsetik byggd på plikt och ansvar till en friare och mer njutningsinriktad livsstil. Människor är friare att förnya både sitt arbets- och privatliv.⁷² Min invändning är att friheten att förnya det egna arbetslivet inte gäller alla, många har, av olika skäl, svårt att etablera sig på den fria arbetsmarknaden.

⁷⁰ Österman (1998) s. 60–107.

⁷¹ Inglehart (1977) s. 42.

⁷² Giddens (1998) s. 564–567.

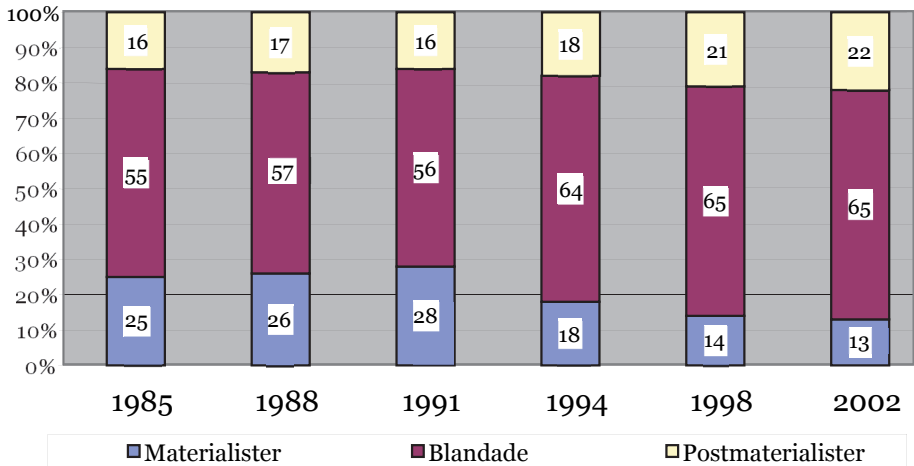
Kan de värderingsförändringar som sker vara en början till andra (postmaterialistiska) ideal som bl. a. Inglehart och Giddens är inne på? Ingleharts teori diskuteras av statsvetaren Henrik Oscarsson. Han ser i de postmaterialistiska värderingarna en växande individualisering, i meningen ett ökat intresse för den egna livskvaliteten och behov av självförverkligande.⁷³ Han anser inte att det skett några större värderingsförskjutningar i ungdomsgruppen och hänvisar till sex genomförda valundersökningar där andelen postmaterialistiska väljare ökat från 16 till 22 procent under den aktuella perioden.⁷⁴ En förskjutning som motsvarar Ingleharts antagande att den tysta revolutionen sker i långsam takt (min kommentar). Anledningen till den, enligt Oscarsson, marginella förskjutningen är att det är mänskliga värderingar som mäts och de skiljer sig inte nämnvärt åt mellan generationer. Vidare efterlyser han mätinstrument där svarspersonerna inte behöver väga olika värden mot varandra. Trots kritiken av de grova operationella indikatorerna så kan Oscarsson instämma i att en liten förskjutning från materiella till postmateriella värderingar skett i Sverige under mätperioden 1985–2002.

Diagrammet (figur 2) visar värderingsförändringar i Sverige. Underlaget är hämtat från svenska valundersökningar 1985–2002.⁷⁵

⁷³ Oscarsson (2005) s. 59–80. Oscarsson (2003) s. 33–41.

⁷⁴ Oscarsson (2005) s. 71.

⁷⁵ Oscarsson (2005) s. 71. Diagrammet är en bearbetning av tabellen. Endast Ingleharts B-serie har använts.

Figur 2 Andel materialister och postmaterialister i Sverige 1985–2002

Gruppen *blandade* är en kategori som ökat med 10 procentenheter över mätperioden. Oscarsson menar att det är svårt att använda uteslutningsmetoden för att få svar på värden av mer grundläggande natur. Ingleharts enkätfrågor är, enligt Oscarsson, för grovt tillyxade då undersökningen (figur 2) visar att gruppen som svarar "både och" är större än de två andra tillsammans. Jag delar Oscarssons uppfattning om enkätfrågorna. Däremot anser jag att det odiskutabelt sker värderingsförändringar, om än i långsam takt, då andelen postmaterialister ökar i förhållande till andelen materialister. Den svenska undersökningens resultat enligt figur 2 visar detta.

4.2.4 Postmaterialism i olika tolkningar

Begreppet postmaterialism har diskuterats och tolkats ur olika perspektiv och kontexter. Thorleif Pettersson sammanfattar innehållsligt Ingleharts materialism med värderingar tillhörande materiell trygghet och postmaterialism med värderingar som sammankopplas med frihet och inflytande. Han presenterar fem utmärkande drag för postmaterialism. Det första är en bestämd syn på de demokratiska systemens utformande. Här finner Pettersson att postmaterialister inte är nöjda med de politiska institutionerna och söker andra former för delaktighet i samhällsfrågor. Det andra är att postmaterialisten bekänner sig som

världsmedborgare, d v s gränserna vidgas från det lokala till det globala. För det tredje är miljö- och fredsfrågor viktiga för postmaterialister. Petterssons fjärde punkt är postmaterialistens ointresse för engagemang i etablerade kyrkor och samfund. Många betraktar sig som ateister men, menar Pettersson, de har ett större intresse för livsfrågor. Den femte punkten i Petterssons sammanställning är att postmaterialister har en tillåtande moralsyn i samband med familjeliv och sexualvanor.⁷⁶

Institutet för framtidsstudier som använder Ingleharts teori som analysinstrument för att studera ungdomars värderingar, konstaterar att andelen postmaterialister i ungdomsgrupper har ökat. Postmaterialisten i institutets tolkning är en individ som prioriterar frihet och liberala värden, är rörlig både nationellt och internationellt och har höga utbildningskrav.⁷⁷

Ulf Sjödin är kritisk till sättet att mäta postmaterialism, men anser att prioritering av personlig frihet och personlig integritet kan inrymmas i begreppet. Han granskar svensk ungdomsforskning under perioden 1999–2000 och konstaterar att värderingsförändringar sker. Han väljer att beskriva postmaterialism med, individualisering, pluralisering, fragmentisering och globalisering. Individualiseringen innebär att tyngdpunkten förskjuts från kollektiv till individ, från ett beroende av en yttre till beroende av en inre auktoritet. Pluraliseringen, menar Sjödin, är att det blir en mångfald av utbud som leder till en fragmentisering, det vill säga, individen plockar det han eller hon vill av värderingar från det numera globala smörgåsbordet⁷⁸. Individen är centrum; idag är det inte självklart att yttre auktoriteter påverkar individen utan alltfler upplever sig ha tolkningsföreträde, d.v.s. jaget har vuxit sig starkare. Institutioner som tidigare påverkade individen kommer, menar Sjödin, därmed att utmanas.⁷⁹

Fatoş Gökşens m.fl undersökning om människors förhållande till miljöproblemen i Turkiet visar att postmaterialisterna värdesätter yttran-

⁷⁶ Pettersson (1988) s. 71–75.

⁷⁷ Hårsman (1999) s. 13.

⁷⁸ Här menar Sjödin att individen tar olika fragment från varierande "värdekällor". Fragmenten som fogas samman behöver inte vara av religiös karaktär. Sjödin ser också att de tidigare lokala källorna byts ut mot mer globala dito.

⁷⁹ Sjödin (2001) s. 7, 24–28.

defrihet i samhället för att, på individnivå, ha möjlighet att delta i demokratiska processer. Postmaterialisterna anser också att samhället bör utvecklas i riktning mot social rättvisa för en ökad livskvalitet för alla. Studien visar också att miljöfrågor engagerar materialister och postmaterialister på olika sätt. Materialister visar oro för de lokala miljöproblemen och är beredda att betala för en bättre miljö. Postmaterialisterna visar en större miljömedvetenhet i ett större, globalt sammanhang.⁸⁰

Sammanfattningsvis kan de olika tolkningarna ovan inrymmas i och nyansera Ingleharts egen definition av postmaterialism. Behov av självförverkligande men också behov av att ingå i en social gemenskap. Detta uttrycks i estetiska och intellektuella behov, tillhörighet och respekt.⁸¹

4.2.5 Postmaterialism - en "ung" värdering?

Enligt Inglehart är det framförallt de yngre generationerna som utvecklar postmaterialistiska värderingar. Främst två områden berörs: deras politiska kompetens och centrala värdesystem. Efterkrigsgenerationerna har levt med en ökande informationsspridning via massmedia samt en höjd utbildningsnivå vilket lett till en ökad medborgarkompetens. Därmed, menar Inglehart, kommer medborgarna att påverka det politiska systemet i enlighet med sina värderingar och kräva att samhället prioriterar de nya centrala värdena. Inglehart förutspår att livsstilsfrågor, som exempelvis inställning till miljö, jämställdhet, livskvalitet, etnisk tillhörighet, ideologi och omdefiniering av moral, kommer att få en allt större betydelse på den politiska agendan. Stat och samhällsinstitutioner kommer att åtnjuta allt mindre förtroende.⁸² Inglehart tror att det politiska systemets struktur kommer att förändras genom att olika intressegrupper baserade på annat än de politiska partiernas ursprungliga klassmotsättningar kommer att utmana den politiska eliten⁸³.

⁸⁰ Gökşen m.fl (2002) s. 616–633.

⁸¹ Inglehart (1977) s. 42.

⁸² Se Ingleharts socialisationshypotes i kapitel 4.

⁸³ Inglehart (1997) s. 330–331 och Inglehart & Welzel (2005) s. 43–45. Utvecklingen går mot ett direkt deltagande i politiska beslut genom upprop, protester och demonstrationer.

4.2.6 Den tysta revolutionen i Sverige

Den tysta revolutionen tar sin utgångspunkt i efterkrigstidens västerländska samhälle. Några av de drag som kännetecknar den perioden gäller också för svenska förhållanden. Utbildningssystemet har byggts ut och allt fler, oavsett klasstillhörighet, har möjlighet att få en längre utbildning. Enligt SCB:s sammanställning *På tal om kvinnor och män* har kvinnor (25–44 år) blivit en välutbildad grupp. År 1985 hade 23 procent någon form av eftergymnasial utbildning. År 2012 hade 51 procent av kvinnorna en eftergymnasial utbildning.⁸⁴ Andelen riktigt unga studenter (19 år) har ökat i hela landet. Nationalekonomen Susanna Holzer har studerat effekterna av den svenska högskoleexpansionen och konstaterar att fler ungdomar utan akademisk bakgrund börjar studera om det finns en högskola i närheten. Det har också blivit mer allmänt accepterat bland fler socioekonomiska grupper att betrakta högre utbildning som minst lika viktigt som att träda in på arbetsmarknaden.⁸⁵ Universitetskanslersämbetet har i en sammanställning kartlagt svenska studenters studier utanför Sverige. Under läsåret 2012/13 studerade 28 300 svenska studenter utomlands via utbytesprogram eller på egen hand med studiemedel från Centrala studiestödsnämnden. I gruppen utbytesstudenter sker en ökning med fyra procent och i gruppen free-mover-studenter⁸⁶ sker en ökning med två procent jämfört med föregående läsår.⁸⁷

Massmedias informationsflöde har tilltagit i omfång och intensitet. Den snabbt växande massmediala marknaden och användandet av informations och kommunikationsteknologi (IKT) där det är möjligt att vara uppkopplad mot omvärlden oavsett om du sitter vid en dator eller har din smartphone med på joggingturen medför odiskutabelt en "revolution" för informations- och kommunikationskanalerna.

Den geografiska rörligheten ökar. Framför allt de unga söker sig till orter där utbildning och arbete finns.

⁸⁴ SCB (2014) s. 28.

⁸⁵ Holzer (2009) s. 2–4, 29.

⁸⁶ Officiell beteckning på studenter som studerar "på egen hand".

⁸⁷ Universitetskanslerämbetet (2013) s. 23.

Välfärden har ökat genom ekonomisk tillväxt. Dock börjar den mattas något vid inledningen av 1990-talet men fortfarande har Sverige i förhållande till många andra länder en hög levnadsstandard.⁸⁸

4.2.7 Teorin om den tysta revolutionen granskas

Teorin om den tysta revolutionen beskriver värderingstransformationen som en process, utgående från ett samhälles ekonomiska utveckling och sociala och kulturella system. Sker samhällsförändringar leder det till att medborgare, främst de yngre åldersgrupperna, bildar nya värderingar, vilket i sammanhang med generationsutbytet (äldre dör och yngre föds) får till följd att värderingsprocessen utmynnar i en successiv omvandling av samhället. Enligt teorin leder specifik samhällsutveckling till att livsåskådningar bland de yngre åldersgrupperna avviker från föräldragenerationens normer.⁸⁹ Inglehart antar att det framför allt är de yngre kohorterna som ännu är formbara i den meningen att socialisationsprocessen⁹⁰ fortfarande pågår. Pettersson är kritisk till Ingleharts oprecisa användande av socialisationshypotesen då den primära socialisationen formas efter föräldrarnas värderingssystem. Pettersson menar att socialisationshypotesen också bör diskuteras utifrån de samhällsförändringar som sker. Han ger ett par exempel: familjers förändrade struktur under efterkrigstiden, där tvåförsörjarfamiljen blivit allt vanligare och med det en minskad tid tillsammans för barn och föräldrar. Han pekar också på massmedias betydelse som socialisationsagent.⁹¹ I början av 1990-talet sker en stor massmedial förändring med Internets intåg i svenska skolor och vidare till hushållen. Information och så småningom framförallt kommunikation människor emellan har bidragit till stora förändringar i det massmediala landskapet.

I Ingleharts framtidsprognos om välfärdssamhällets utveckling kommer postmaterialistiska värdesystem att avlösa de materialistiska under det att ökande andelar av varje ungdomskohort behåller det värdesystem som konstruerats under barna- och ungdomsåren.

Samhällsvetaren Maria Magdalena Holmgren menar i diskussion med Inglehart att det inte är möjligt att i absolut mening utgå från att den

⁸⁸ Wilkinson & Pickett (2010) s. 239–242.

⁸⁹ Ingleharts teori om den tysta revolutionen, se kapitel 4.

⁹⁰ Berger & Luckmann (1991) s. 149–157. Peterson (1988) s. 44–45.

⁹¹ Massmedias tillväxt bl.a. med sociala medier bör rimligen vara en framträdande aktör i socialisationsprocessen.

vuxna individens värderingar är statiska. Hon anser att nya värderingar införlivas under det att individen konfronterar nya roller i livet och därmed resocialiseras.⁹² Detta faktum säger sig Inglehart vara medveten om men han hävdar att kärnan av individens grundläggande värderingar etableras tidigt och förblir bestående.

4.3 "Socialisationshypotesen"

Socialisationshypotesen innebär bland annat att merparten av och framför allt kärnan i individens värderingssystem formas under barna- och ungdomsåren. Sannolikheten för att man i något väsentligt avseende skall ändra sina grundläggande värderingar blir avsevärt mindre när man har kommit in i vuxenlivet och lämnat de formbara åren bakom sig.⁹³ Välfärdsutvecklingen efter det andra världskriget där den största delen av befolkningen i västvärlden inte lever under svåra omständigheter, såsom svält och ekonomisk osäkerhet har medfört att de basala livsvillkoren tillfredsställts. Efterkrigsgenerationer prioriterar i större utsträckning än tidigare generationer postmaterialistiska värden såsom, personlig utveckling och att vara del i ett sammanhang. Enligt teorin leder specifik samhällsutveckling till att livsåskådningar bland de yngre åldersgrupperna formas och därmed avviker från föräldragenerationens normer. Det faktum att framför allt de yngre grupperna formas beror på att deras socialiserbarhet fortfarande är stor. Socialisationshypotesen har tidigare bland annat använts för att förklara värderingssystemets homogenitet över generationsgränser. Inglehart använder den för att påvisa förändring mellan generationers värderingar. De stora samhällsomvandlingarna som sker i de moderna länderna medför, enligt Inglehart, att den yngre generationens värdesystem utvecklas på så sätt att det skiljer sig markant från föräldragenerationens värderingar. Detta är i sig motsägelsefullt eftersom teorin om en primär och en sekundär socialisation⁹⁴ anger att de tidigt etablerade värderingarna, som sedan förblir stabila, grundar sig bland annat på föräldrarnas värderingar tillsammans med andra närstående⁹⁵.

⁹² Holmgren (1997) s. 109–110. Holmgren diskuterar omfattande händelser som påverkar re- socialisationen. Exempel på detta är Tjernobyl, AIDS, krigsutbrott o.s.v.

⁹³ Inglehart (1990) s. 67–71. Petterson (1988) s. 42–45.

⁹⁴ Berger & Luckmann (1991) s. 149–157.

⁹⁵ Pettersson (1988) diskuterar den utvidgade familjen, massmedias roll och det mindre auktoritära förhållningssättet ung – vuxen.

Ett rimligt antagande är att socialisationsperioden är längre i senmoderna samhällen i samband med den förlängda utbildningstiden som startar med förskolan. Detta i sin tur kan då påverka den primära socialisationen och på längre sikt, påverka den process i vilken den unga tar avstånd från föräldrarnas värderingar och utvecklar en egen livsyn. Ungdomsforskaren Per Nilsson menar att barn och ungdomars fostran alltmer knyts till olika institutioner och föräldrarna har inte samma "ensamrätt" på socialisationsprocessen. Han anser också att föräldrar och andra närstående vuxna fortfarande är betydelsefulla, inte minst känslomässigt, men deras förmåga att bidra med "användbara" erfarenheter och kunskaper minskar med de snabba förändringarna i samhälls- och arbetslivet.⁹⁶ Thomas Ziehe menar att klassiska vuxenområden har blivit tillgängliga för barn och ungdomar och med det, möjliga att kritisera. Dessa förändringar bidrar till att unga kan ta avstånd från vuxengenerationens värderingar och i stället agera utifrån en "kulturell friställning" som öppnar större möjligheter till individuella val av livsstilar.⁹⁷

Inglehart, Nilsson och Ziehe antar att de samhällsförändringar (som jag återkommer till i senare kapitel) som sker i senmoderna samhällen leder till att de yngres värdesystem kommer att skilja sig från föräldragegenerationens dito. Flanagan delar Ingleharts, Nilssons och Ziehes uppfattning att det sker förändringar på flera områden i industriella länder.⁹⁸ Flanagan och Inglehart är också ense att utvecklingen där individer prioriterar självförverkligandet kommer att bli ohållbar om inte den enskilda hållningen också kan riktas mot mål som gagnar samhället. Här tror Inglehart att individuell frihet och samhällsengagemang kan kombineras medan Flanagan anser att den individualistiska hållningen där självförverkligandet står i centrum inte enkelt kan innefatta mål som rör samhället i stort.

4.4 "Knapphetshypotesen"

Knapphetshypotesen utgår från psykologen Abraham Maslows behovshierarki som innebär att människor har vissa behov. Behoven följer en logisk ordning från steg ett till fem, men individen kan inte eftersträva behovstillfredsställelse på en högre nivå förrän behoven på de

⁹⁶ Nilsson (1996) s. 14–15.

⁹⁷ Ziehe (1986) s. 39–43 diskuterar det senmoderna samhällets olika aktörer och deras inverkan på den unga generationen.

⁹⁸ Flanagan & Lee (2000) s. 653–657.

lägre nivåerna har tillgodosetts, vilket är anledningen till att Maslows behovshierarki ibland kallas "behovstrappa".

1. Det första behovet är fysiologiskt och innebär att människan behöver mat, dryck och värme för att överleva.
2. När de fysiologiska behoven är tillfredsställda uppstår behov av trygghet som enligt Maslow innebär att människor söker stabilitet, säkerhet, struktur och skydd från rädsla oro och kaos.
3. När människan är mätt och trygg söker han/hon social bekräftelse i nära relationer, kärlek och gemenskap.
4. På det fjärde trappsteget söker människan bekräftelse i ett större sammanhang. Häri ingår självaktning och respekt från människor i omvärlden. Det finns en yttre och en inre dimension, den yttre handlar om att få erkännande och uppskattning. Den inre handlar mer om den egna önskan om styrka, kompetens och självförtroende att möta olika utmaningar.
5. Högst upp i trappan finns behovet av självförverkligande. Enligt Maslow är det behovet tillfredsställt hos en individ som är självständig och har en stabil identitet. Maslow menar att kreativitet, utvecklande av empati och integration utmärker den självförverkligande människan.⁹⁹

En människa som har tillfredsställt primära behov och uppnått en viss trygghet när det gäller att upprätthålla och säkra livet kan alltså rikta blicken högre. Därefter blir det mer osäkert hur det fungerar från steg till steg på behovstrappan. Inglehart fokuserar de två nedersta stegen: om behoven är tillgodosedda på trappsteg ett och två kan klättringen mot högre höjder påbörjas.

Sannolikheten för att man skall prioritera materiella mål och "trygghetsvärden" är större om man har vuxit upp under mindre tillfredsställande materiell välfärd. Följden av västvärldens ekonomiska utveckling, enligt Inglehart, är att andelen postmaterialister tenderar att vara högst i de länder som har haft en hög levnadsstandard under en lång följd av år. Han menar att materiella levnadsförhållanden inte bestämmer vilka värderingar individer utvecklar, men det är mer sannolikt att

⁹⁹ Maslow (1987) s. 15-31.

individer med en tillfredsställande välfärdsnivå utvecklar postmateriella värderingar. Värderingsförändringar på aggregerad samhällsnivå sker, enligt Inglehart, inte snabbt utan det sker när yngre generationer ersätter de äldre generationerna. Konsekvenserna därav är att om det i ett samhälle varit en lång period av hög tillväxt och högt välstånd finner man stora skillnader mellan värdeprioriteringar i äldre och yngre grupper. Äldre och yngre har formats av olika erfarenheter under de formbara barna- och ungdomsåren. Knapphetshypotesen måste kopplas samman med socialisationshypotesen som bland annat innebär att merparten av och framför allt kärnan i individens värderingssystem formas under barna- och ungdomsåren. Sannolikheten för att man i något väsentligt avseende skall ändra sina grundläggande värderingar blir avsevärt mindre när man har kommit in i vuxenlivet och lämnat de formbara åren bakom sig.

Det är ingen enkel relation mellan ekonomiskt välstånd och postmateriella värderingar. Skillnad i materialism och postmaterialism beror inte enbart på objektivet mätbar välfärd. En subjektivt upplevd välfärd – eller avsaknad av välfärd – kan vara en lika effektiv katalysator. Värderingarna kan bero på hur individen uppfattar välståndet och den ekonomiska säkerheten, inte nödvändigtvis hur det egentligen ser ut. Medan rika människor tenderar att känna sig mer trygga än fattiga ingår också den enskildes känsla av säkerhet i ett samspel med kulturella faktorer och de institutioner som finns under uppväxttiden, bland de avgörande faktorerna.¹⁰⁰

Nedan följer ett utdrag ur en intervju, som objektivet sett inte har så mycket med Maslows två lägsta nivåer att göra.

Birgit: Varför har du sådant stort behov av att bli rik tror du då?

Lena: Jag vet inte, jag har aldrig varit rik.

Birgit: Tycker du att du haft det knapert?

Lena: Ja, vi har skaffat stor gård och håller på och rustar den, i tre år. Och min bror har fortfarande inget eget rum, jag har typ så här två egna utanför huset och egna hästar liksom men ändå så det fattas mycket pengar för oss, jättemycket. Det kommer att ta jättemånga år och så har vi bara provisoriskt för hästarna nu, vi ska ju bygga stall om två år, så det kommer att gå på hundratusen. Jättemycket pengar. Jag skulle vilja ha pengar så att allt var klart.¹⁰¹

¹⁰⁰ Inglehart (1977) s. 125.

¹⁰¹ Lindgren Öden (2002) Intervju år 2000 med Lena 18 år.

Det här korta utdraget från en intervju visar att det svårt att använda knapphetshypotesen i dess ursprungliga betydelse. Den enskilde individens subjektiva upplevelse av fattigdom hamnar inte, objektivt sett, på de lägre trappstegen. I en jämförande nordisk urvalsundersökning *Om välfärd i Norden* visar sociologen Erik Allardt att överensstämmelsen mellan de yttre objektiva förhållandena och människors uppfattning skiljer sig. Studien visar bl.a. att sambandet mellan faktisk inkomst och tillfredsställelsen med inkomsten är mycket lågt. Därmed menar Allardt att det är ofrånkomligt att undersöka både objektiva förhållanden och subjektiva upplevelser.¹⁰² Det är med andra ord nödvändigt att beakta individens eventuella upplevelse av behovsbrist i relation till knapphets- och socialisationshypotes. Lena är i egentlig mening inte fattig men den egna upplevelsen av knapphet styr vilka steg på den Maslowska behovstrappan hon kan aspirera på. Allardt anser att Maslows generalisering kan diskuteras men menar också att de två hierarkiskt lägsta behoven är behov på grund av brist medan de högre behoven är behov av utveckling. Det finns, menar Allardt, ett tak för brist-behoven: " Man kan inte vara mättare än mätt och friskare än frisk."¹⁰³ Däremot ser inte Allardt någon övre gräns för behov förknippade med utveckling.

Sociologen Torsten Österman kritiserar knapphetshypotesen då den delvis brister i precision och empiriskt underlag. Här ser Österman följande scenario: Om postmaterialisten tenderar att ha lägre inkomst än materialisten och om samhället på sikt domineras av postmaterialister som "väljer bort" ekonomisk tillväxt, skulle detta medföra att efterkommande generation(er) väljer att sträva efter materiell välfärd. Detta ger, enligt Österman, ett utvecklingsmönster där människor ständigt strävar efter mål som leder till ett samhälle där människor strävar efter andra mål. Frågor som Österman ställer är: om det blir svåra år i Sverige med en hög andel pensionärer, ökad arbetslöshet och en tunn statskassa, kommer det då att finnas en acceptans för postmaterialistiska värderingar? Om det blir "nödår" kommer då postmaterialisten, uppväxt under goda omständigheter, att överge dessa värderingar eller

¹⁰²Allardt (1977) s. 14–16 undersöker välfärden i nordiska länder och definierar begreppet välfärd som ett tillstånd där människor har möjligheter att få sina centrala behov tillfredsställda.

¹⁰³ Allardt (1977) s. 30.

kommer den efterföljande generationen att täppa till de hål som post-materialisten lämnat?¹⁰⁴

Östermans synpunkter kan ha fog för sig men postmaterialistiska värderingar kan också ses som en kritik mot rådande normer där tidigare levnadsmönster omprövas och förändras.

4.5 Sammanfattning

Ingleharts forskningsresultat granskas av många och en stor del av kritiken riktas mot hans oprecisa mätinstrument. Kritikerna menar att det inte är möjligt att mäta människors grundläggande värderingar, däremot kan tendenser och attityder utläsas. Indelningen av individer i materialister, "både-och" och postmaterialister bör utvecklas vidare. Kategorin "både- och" är störst, (figur 2) vilket kan betyda att det ena inte utesluter det andra, eller snarare, vilka av Ingleharts enkätfrågor kan locka både materialister och postmaterialister? SOM-institutets forskargrupp antar att det finns vissa tecken på värderingsförändringar i den unga generationen men Oscarsson drar slutsatsen att det mer kan handla om en ökad individualism. Denna förändring där Oscarsson tycker sig se ett ökat antal hedonister kan säga mer om Oscarssons positionering än de ungas värderingar.

4.6 Värdet av longitudinella studier

För att undersöka de postmaterialistiska värderingarnas bärkraft i samhället bör undersökningar om individers grundläggande värderingar vara longitudinella. Om Inglehart har rätt med sin teori om den tysta revolutionen, där utvecklingen på grund av generationsutbytet går från materialism till postmaterialism i de länder där befolkningen upplever sig vara materiellt välbeställda, bör det innebära att det på ett generellt plan sker värderingsförändringar i samhället. Ingleharts första undersökning från tidigt 1970-tal kan som punktmätning inte ge säkra kopplingar till någon utveckling i riktning av postmaterialism. Studien påbörjades före efterkrigsgenerationens hunnit etablera sig på egna ben. Däremot visar senare studier (1981–2012) att respondenter uppvuxna i postindustriella länder, (där Sverige ingår) har en hög andel individer med postmaterialistiska värderingar.¹⁰⁵ Dessa värderingar är korrelerade med att man intresserar sig för freds- och

¹⁰⁴ Österman (1998) s. 60–107.

¹⁰⁵ World Values Survey (WVS) (2014).

miljöfrågor, tar avstånd från de traditionella politiska institutionerna, säger sig ha en kosmopolitisk identitet, att man är sekulariserad samt att man innehar en tolerant moraluppfattning. Hur detta intresse mynnar ut i praktisk handling kan inte utläsas. De postmaterialister som jag intervjuat, Lennart och Lotta är både intresserade och handlingskraftiga i ovanstående teman, vilket kommer att framgå i intervjuavsnitten.

Pettersson refererar till Johan Galtung som antar att kärnan i den vuxnes livsåskådning är intakt och att varje generation behåller sitt centrala värdesystem livet ut.¹⁰⁶ Galtung diskuterar också ett samhälls centrum respektive periferi i fråga om värderingsdynamik då centrum som i Galtungs version är att de med inflytande p.g.a. social position, kommer att utöva mycket mer inflytande och detta tenderar att generera attityder som sedan sprids till periferin.¹⁰⁷ Ett ytterligare exemplifierande utdrag finns i intervjun med Lotta. När vi ses 2012 beskriver hon dominansförhållanden och riktningen i utvecklingsprocesser.

Men det är en sådan otrolig, otrolig skillnad att vara i min hemstad mot att sitta i en storstad och ha ett samtal med kompisar därifrån. Jag känner mig direkt som en Alien liksom. Om vi pratar kläder så säger de - Kommer ni ihåg när USA-sockorna var inne? Ja, det var ju när man gick i femman, säger jag. Nej, hos oss var det i lågstadiet, säger kompisarna. Alltså det är väldigt stor skillnad. Utbudet och sakerna man gjorde och ja, men jag har andra referenspunkter och jag betar mig inte på samma sätt och kan ha svårt att hävda mig! Alltså under min uppväxt fick man ju göra läxorna i hemlighet, det skulle inte synas att man pluggade medan mina kompisar i storstaden, de har ju vuxit upp med att det är status med betyg och sådant där. Men jag har vuxit upp med den totala motsatsen.¹⁰⁸

Ingleharts förklaring av centrum – periferi är snarlik Galtungs och Lottas då han spår att en ung, välutbildad elit kommer att förmedla framtidens postmaterialistiska värderingar. Utifrån detta antagande kan

¹⁰⁶ Pettersson (1988) s. 56.

¹⁰⁷ Galtung (1976) s. 13.

¹⁰⁸ Intervju med Lotta 120124.

man diskutera vilka möjligheter och problem som samtidigt kan ge upphov till.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Detta antagande är värt att studera mer ingående genom att följa samma personer över tid. Se förslag till vidare forskning under rubrik: Diskussion och förslag till vidare forskning.

5 En introduktion till valda teman

Enligt Ingleharts teori om *den tysta revolutionen* leder en specifik samhällsutveckling till att yngre åldersgruppers livssyn tenderar att avvika från föräldragenerationens. Thorleif Pettersson anser att Inglehart är vag i resonemanget om varför denna förändring sker i de yngre kohorterna och menar att teorin bör diskuteras utifrån de samhällsförändringar som sker.¹¹⁰ Han menar vidare att det inte är möjligt att med ett begränsat synfält studera värderingar och eventuella värderingsförändringar:

Om man vill finna spår av den tysta revolutionen skall man därför inte nöja sig med att studera ett fåtal, väl avgränsade värderingar utan snarare studera alla sådana aspekter av mänskligt liv som har med religion och livsåskådning att göra.¹¹¹

Många värderingar som kan vara en del av en livsåskådning riskerar, enligt Pettersson, att hamna utanför definitionen. Vid studier av värderingsförändringar är det viktigt med ett bredare spektrum av värderingar, exempelvis synen på samhällets institutioner, arbetsliv, miljö, kultur, ekonomi och förhållandet till andra länder. Däremot är det nödvändigt med ett bestämt teoretiskt perspektiv som här är Ingleharts teori om den tysta revolutionen.¹¹²

Jag ansluter mig till Petterssons resonemang och anser att det är viktigt att definiera värderingar på individnivå med en friare tolkning av de beståndsdelar som inryms i ett mänskligt liv. Jag väljer också att bredda synfältet ytterligare genom att, med valda teman, få ett större sammanhang. Dessa valda teman, menar jag, ingår i en individs värderingar och livssyn. De aspekter jag väljer är respondenternas syn på arbete, bildning/utbildning, fritid, politik/ideologi och trosfrågor. När detta raster tillämpas på intervjumaterialet ger det sammantaget en bred bild av några individers livssyn i omställningens tid. Frågorna till respondenterna rymmer de faktorer (med undantag för sexuella vanor) som Inglehart anser hänger samman, d.v.s. kulturella, ekonomiska, teknologiska, sociala och politiska. Det är, menar han, omöjligt att hävda att någon faktor styr mer än de andra. Han anser att utvecklingen i avancerade industrinationer pekar mot en lägre betoning på rationalitet och

¹¹⁰ Pettersson (1988) s. 44–45.

¹¹¹ Pettersson (1988) s. 36.

¹¹² Pettersson (1988) s. 9–10, 15–16. Pettersson undersöker bl.a. svenska förhållanden.

en ökad betoning på personlig utveckling och livskvalitet. Med detta skifte, antar Inglehart, sker förändringar i inställning till politik, arbete, religion, familj och sexuella vanor. Den främsta orsaken är att utvecklingen mot ett rikt samhälle bidrar till förändrade beteenden och värderingar. Dessa värderingsförändringar antas bero på att tidigare generationer var relativt villiga att avstå individuell frihet för att få ekonomisk trygghet och säkerhet. Idag tar människor i avancerade industrialisationer välstånd och trygghet för givet och vill förverkliga egna personliga mål både i arbets- och privatliv. Dock, anser Inglehart, är individuellt självförverkligande beroende av framgångsrik industriell och teknologisk infrastruktur och postmaterialisterna måste samexistera med materialisterna. Ingleharts förbehåll är viktigt då de strukturella förändringar som skett från 1970-talet och framåt påverkar människor på olika sätt. Möjligen finns tecken på detta nu, en bit in på 2000-talet. Guy Standing diskuterar prekariatet, en ny snabbt växande heterogen klass där en del välkomnar de nya flexibla arbetsvillkoren medan andra upplever villkoren som otrygga i den numera globala arbetsmarknaden.¹¹³ Ekonomisk trygghet är idag inte en självklarhet för alla, och medan några söker tillfredsställa basbehoven kan andra förverkliga livsmålen högre upp på behovstrappan enligt Maslows behovshierarki.

Pettersson konstaterar att det, för svensk del, sker stora samhällsförändringar och pekar på den materiella välfärden, utbildningsväsendet och massmedias expansion. Däremot menar han att det inte finns anledning att i detalj dokumentera de samhällsförändringar Inglehart diskuterar. Men jag anser, i motsättning till Pettersson, att det är nödvändigt att, åtminstone översiktligt, studera de förändringar som sker i Sverige då Ingleharts teori bygger på samhällets strukturella omvandlingar.

Följande kapitel är en genomgång av de strukturella förändringar som skett inom arbetsliv, bildning/utbildning, fritid och politiskt/ideologiskt/religiöst engagemang under efterkrigstiden fram till 2012 i Sverige. Syftet med genomgången är att, med dessa teman, ge en bild av den förändring som skett och fortfarande sker i Sverige. De strukturella förändringarna påverkar individen som i större eller mindre utsträckning förändrar de egna värderingarna. Enligt Inglehart är det framför-

¹¹³ Standing (2011).

allt de yngre generationerna som influeras då de befinner sig i de formbara åren. De yngre generationernas värderingar bidrar därefter till en förändring på samhällsnivå.

6 Materialistens och postmaterialistens inställning till arbete

I detta kapitel ges en bakgrund till de villkor som präglat svensk arbetsmarknad efter det andra världskriget till nutid. De strukturella förändringar som sker, från stora kollektiva arbetsmodeller till individbaserade innebär genomgripande förändringar i arbetslivet. Dessa förändringar påverkar människor på olika sätt. En ökad flexibilitet utmärker dagens och förmodligen morgondagens arbetsmarknad. 2000-talets arbetsmarknad är också en tuff arena. De som har rätt kompetens i olika avseenden och befinner sig på rätt plats vid rätt tillfälle och tillhör ett eller flera nätverk har större möjligheter än de som av olika anledningar inte har dessa "kompetenser". Jag tänker inte diskutera de ideologier som är kopplade till arbete och arbetets mening utan redovisar en liten del av de arbetslivsstudier som är kopplade till individens ställning i arbetslivet.

6.1 Arbetets villkor i omställningens tid - en ekonomisk bakgrund

6.1.1 Strukturella förändringar i samhällsekonomin från efterkrigstiden

Den ekonomiska tillväxttakten i Sverige och övriga västvärlden var jämn under 1950- och 1960- talen och perioden var i stort sett befriad från ekonomiska kriser.¹¹⁴ Under samma period löste industriländerna i västvärlden också den så kallade målkonflikten mellan tillväxt och sysselsättning kontra prisstabilitet på ett tillfredsställande sätt. En stor bidragande orsak till det var det så kallade Bretton Woods-systemet där industriländer ansluter sig till ett "fastkurssystem" vilket minimerar valutakursförändringar mellan anslutna medlemsländer. Systemet blev möjligt då USA kunde garantera ett fast inlösenpris av sin egen valuta, dollar, i guld. Då USA bröt samarbetet 1971 påverkades Sverige och övriga västvärlden negativt.¹¹⁵

¹¹⁴ Schön (2012) s. 366 f. Den stora tillväxten i västvärlden 1950–1975.

¹¹⁵ Junestav (2004) s. 154–155. Bretton Woods-systemets sammanbrott.

6.1.2 1970-talets kriser i världen påverkar också Sverige

1972 ökade arbetslösheten för första gången på många år i Sverige, från 2,0 till 2,8 procent. Den ekonomiska instabiliteten i västvärlden ökade också på grund av oljekrisen 1973–1974 med stigande inflation och stigande arbetslöshet som följd. I Sverige genomfördes särskilda åtgärder för att behålla en hög sysselsättningsnivå med bl.a. arbetsmarknadsåtgärder och ett större statligt ansvar för den inhemska produktionen. Enligt ekonomihistorikern Lennart Schön ledde krisen under senare delen av 1970-talet till strukturell omvandling vilket beskrivs som den tredje industriella revolutionen och tjänstesamhällets genombrott. Schön menar att den strukturella kris som skedde under 1970-talet, där traditionella tyngre basindustrier fick problem, var en drivkraft för en ny utveckling, elektroniken. Denna stora omvandling förändrade förutsättningarna för branscher, regioner och nationer. Den liberala marknadsekonomin svepte in över världen och statsmakternas inflytande minskade. Den tilltagande globaliseringen förändrade villkoren för nationerna i västvärlden. Parallellt med problemen i mitten av 1970-talet började den "Svenska modellen"¹¹⁶ att ifrågasättas, motsättningarna blev större mellan löntagare och arbetsgivare, och kompromissviljan försämrades för varje år som gick.¹¹⁷

6.1.3 1980-talet började med kris och slutade med högkonjunktur

I början av 1980-talet uppstod den så kallade skuldkrisen. Länder i delar av västvärlden, bl.a. Sverige, som hade fört en expansiv politik under krisåren på 1970-talet för att hålla arbetslösheten nere, drabbades av ökade statskulder och handelsunderskott. De skuldsatta länderna med mål att hålla inflation och arbetslöshet på en låg nivå tvingades till devalveringar för att främja exporten och sänka importen.¹¹⁸ I Sverige devalverades valutan med 16 procent år 1982. Den nya socialdemokratiske regeringen som kom till makten 1982 hade fortsatta ambitioner att skapa full sysselsättning och ekonomisk tillväxt vilket dock var en svår ekvation när regeringen samtidigt ville ha en låg inflation.¹¹⁹ Med Kjell Olof Feldt som finansminister tog regeringen fram ett ekonomiskt program som kallades "den tredje vägens politik". Programmet gick ut på

¹¹⁶ Kompromiss och samförståndslösningar mellan arbetsgivare och arbetstagare.

¹¹⁷ Schön (2012) s. 432 f.

¹¹⁸ Schön (2012) s. 443.

¹¹⁹ Magnusson (2010) s. 431.

att tillväxten i ekonomin skulle få fart genom att lönsamheten hos företagen ökade samtidigt som fackföreningarnas lojalitet gentemot den socialdemokratiska regeringen borgade för att den ökade lönsamheten inte försvann genom löneökningar. Modellen fungerade till en början eftersom både arbetslöshet och inflation sjönk. I mitten av 1980-talet ökade löneglidningen¹²⁰ eftersom löntagarna krävde en större löneutveckling p.g.a. företagens ökade vinster. Slutet av 1980-talet präglades av högkonjunktur med låg arbetslöshet men samtidigt en kraftigt ökad inflation, inte minst p.g.a. penning- och finansmarknadernas avreglering 1985.¹²¹ Bankerna kunde lättare låna ut pengar vilket bl.a. ledde till fastighetsspekulationer. Trots en rådande högkonjunktur under större delen av 1980-talet gick ändå industrisektorn sammantaget bakåt under perioden.

6.1.4 1990-talet, en berg- och dalbana

I början av 1990-talet nådde högkonjunkturen sin kulmen. En vikande exportindustri, med lägre marknadsandelar p.g.a. sjunkande produktivitet, i kombination med en övervärderad finans- och fastighetsbransch ledde till den djupaste ekonomiska och politiska krisen sedan 1920-talet¹²². Krisen innebar att Sverige devalverade sin valuta med närmare 25 procent när kronkursen släpptes "fri" från sin fasta växelkurs i slutet av 1992. Det ledde också till att regeringen med Carl Bildt i spetsen gav upp sysselsättningsmålet till förmån för ett inflationsmål. Från 1993 var den öppna arbetslösheten i Sverige ca 8 procent att jämföra med 1,6 procent 1990, och Sverige gick nu in i en arbetslöshetskris. Trots att den internationella konjunkturen förbättrades redan 1994 var arbetslösheten fortfarande hög (8 procent) fram till 1997. Konjunkturen sköt fart igen 1998, och 2001 var den öppna arbetslösheten nere på det av regeringen uppställda målet 4 procent.¹²³

¹²⁰ NE (2014). Löneökningar utöver vad som fastställts i centrala eller förbundsvisa kollektivavtal.

¹²¹ Kokko (1999).

¹²² Magnusson (2010) s. 434.

¹²³ Magnusson (2010) s. 437. Dock har SCB nyligen ändrat metod för mätning av arbetslöshet och 4 procent är med SCB:s siffror 5,3 procent.

6.1.5 2000-talet börjar med ökad tillväxt men färre producerar mer

Under början av 2000-talet ökade produktiviteten i Sverige igen i relation till omvärlden, vilket skapade en ökad tillväxt. Tillväxten innebar dock inte fler arbetstillfällen och en stor del av arbetskraften, framför allt inom industrin, kom inte tillbaka på arbetsmarknaden efter 1990-talskrisen.¹²⁴ De långa sjukskrivningarna och förtidspensioneringarna som inryms under begreppet "ohälsotal" ökade år 2004 till 12 procent av arbetskraften. Efter 2004 sjönk dock både ohälsotalet och arbetslösheten, och Sverige upplevde ett antal "goda år" fram till mitten av 2008 års finanskris. Den kris som då uppstod i det finansiella systemet hade sitt ursprung i en bolånekris i USA där det, en tid före krisen fanns en politisk vilja att göra det enklare att låna för personer som normalt inte uppfyllde kreditvärdighet.¹²⁵ Många amerikaner tvingades att lämna sina hem för att de inte kunde betala räntor och amorteringar och dominoeffekterna i det finansiella systemet blev katastrofala. I USA tvingades den amerikanska regeringen tillskjuta statliga medel in i banksystemet, en s.k. "bailout", vilket kostade skattebetalarna i USA 700 miljarder dollar.¹²⁶

Sverige påverkades framförallt indirekt av finanskrisen då en minskad internationell efterfrågan slog hårt mot den svenska konjunktur känsliga exportindustrin. 2009 sjönk bruttonationalprodukten (BNP) i Sverige med 6 procent och arbetslösheten ökade till som mest 9 procent.¹²⁷ Ekonomin i västvärden har inte återhämtat sig efter 2008 års globala finanskris och många länder i Europa har varit och är fortfarande, 2012 drabbade av nya skuldkriser liknande dem som uppkom i början av 1980-talet. Sverige klarade sig bättre än många länder i omvärlden och arbetslösheten sjönk något efter 2009. Under år 2012 har dock varslen ökat igen p.g.a. en lägre internationell efterfrågan. Diagrammet (figur3) visar arbetslöshetens förändring under mätperioden 2001 - 2012¹²⁸

¹²⁴ Magnusson (2010) s. 438.

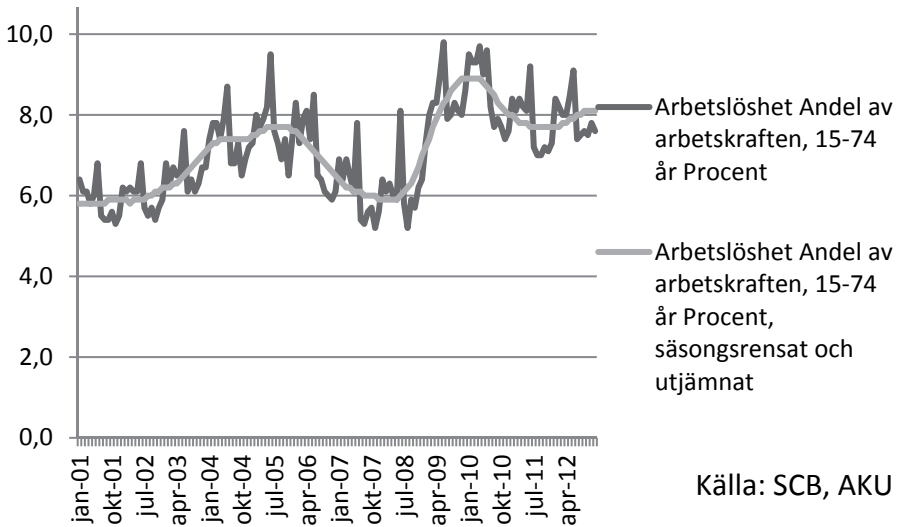
¹²⁵ Ekonomifakta (2008).

¹²⁶ Johnson (2008).

¹²⁷ Ekonomifakta (2009).

¹²⁸ Ekonomifakta (2013).

Arbetslöshet per månad

Figur 3. Arbetslöshetens förändring från januari 2001 till september 2012

6.1.6 Innovation, produktion och rationalisering

Den struktumvandling som skett de senaste decennierna och som kallats *Den tredje industriella revolutionen* har lett till att man börjat tala om en ny ekonomi.¹²⁹ Under efterkrigstiden skedde en tillväxt i västvärldens ekonomi som baserades på den tunga industrin. Ett akut behov av ny infrastruktur innebar en omfattande massproduktion av bl.a. stål och cement. Från mitten av 1970-talet växte en ny, mer differentierad och kundstyrd industri fram, baserad på högteknologi. Efterfrågan på kunskapsintensiv arbetskraft ökade och de immateriella tillgångarna i företagen blev mer betydelsefulla. Schön menar att idéer, informationsteknik och kompetent arbetskraft är huvudingredienserna i den nya ekonomins företag.¹³⁰

Framtiden går bara att se om men den tendens ekonomerna ser är att hjulen snurrar allt snabbare. Det som i slutet av 1990-talet var innovation är idag standardiserad produktion som förläggs i låglöneländer vilket i sin tur leder till rationaliseringar i den inhemska industrin. Innovationscyklerna blir dock kortare och kortare. Ekonomihistorikern Lars

¹²⁹ Schön (2012) s. 521.

¹³⁰ Schön (2012) s. 521 f.

Magnusson pekar på att Sverige måste fortsätta konkurrera med hjälp av hög teknisk kompetens och industriell utvecklingsförmåga. Han menar vidare att om vi blir ett låglöneland kommer detta att ge konsekvenser för vår välfärd på sikt.¹³¹ Magnussons resonemang vilar på den gängse idén om välfärd genom tillväxt då han menar att det bara är ekonomier med högt förädlingsvärde som kan skapa de inkomster vi behöver för att generera ökad efterfrågan på service och övriga tjänster i samhället.

6.1.7 De strukturella förändringarnas inverkan på den arbetsrättsliga lagstiftningen 1970–2012

Med statens ökade ansvar efter alla kriser i början av 1970-talet där fler, både kvinnor och män, behövdes i produktionen av varor och tjänster, utvecklades den arbetsrättsliga lagstiftningen. Arbetets värde för individ och samhälle framhölls och arbetet blev att betrakta som, inte bara en plikt och försörjningskälla utan även som ett egenvärde. Den principiella skyldigheten att bidra till det gemensamma kvarstod men med betoning på individens rätt till arbete. Statens uppgift blev att bevaka detta och implementera ett individperspektiv på arbete. Arbetets värde för individ och samhälle bildade utgångspunkten och löntagarsamhället såg dagens ljus.¹³²

För den enskilde är arbetet av grundläggande betydelse. Arbetet är ett medel att skapa god materiell försörjning. Men det får aldrig bli enbart en försörjningsfråga. Det måste ha ett egenvärde. Dess uppgift är flerfaldig, dels att ge god materiell försörjning och personlig tillfredsställelse, dels att producera varor och tjänster. Arbetsvillkoren formar en väsentlig del av människornas liv, familje- och bostadsförhållanden, hälsa, fritidsmöjligheter, delaktighet i arbetslivets gemenskap, i facklig och politisk verksamhet. Arbetet är den grundläggande förutsättningen för att skapa utjämning mellan människor.¹³³

¹³¹ Magnusson (2010) s. 452.

¹³² Sysselsättningsutredningen, SOU (1975:90), Junestav (2004) s. 154–157, Paulsen (2010) s. 49–57.

¹³³ SOU (1975:90) s. 141.

6.1.8 Vem är löntagare och vem är arbetsgivare?

I den arbetsrättsliga lagstiftningen finns ingen fast definition av begreppet löntagare/arbetstagare. Däremot definieras den arbetspresterande som har att

utföra det arbete som huvudmannen efter hand anvisar, att arbetet utförs under huvudmannens ledning och kontroll och att den arbetspresterande parten ingår i huvudmannens organisation etc.¹³⁴

Arbetsgivare (huvudmannen) är däremot enklare att definiera då det kan vara en juridisk eller fysisk person som betalar ut en lön till den (arbetstagaren) som utför visst arbete.¹³⁵

6.1.9 Vad är en arbetstagare?

Arbetsmarknadsdepartementet utreder arbetstagarbegreppet över tid. I beskrivningen av den nya arbetsmarknaden på 2000-talet gjordes en kort tillbakablick på 1900-talets yrkeskategorier. Därefter formulerades en definition av arbetstagare som utgick från det s.k. industrisamhället.¹³⁶

En man som arbetar full tid, är anställd tillsvidare och noga underordnad sin arbetsgivare samtidigt som han åtnjuter en viss trygghet och vissa välfärdsgarantier.¹³⁷

Den stora skillnaden i definitionerna arbetspresterande och arbetstagare är att den senare kategorin presterar men får också en motprestation, viss trygghet och vissa välfärdsgarantier, vilket kan betecknas som en ömsesidig lojalitet.

6.1.10 Arbetstagaren blir löntagaren

Utvecklingen från kategorin arbetstagare till löntagare nådde sin kulmen under 1970-talet med MBL-reglering och annan lagstiftning för att befästa löntagarsamhällets utveckling och betydelse. Under de två sista decennierna av 1900-talet skedde en förändring, begreppet industrisamhälle fick konkurrens av "det nya samhället" och begrepp som "det

¹³⁴ Arbetsmarknadsdep. Ds (2002:56) s. 77.

¹³⁵ Ne (2015).

¹³⁶ Arbetsmarknadsdep. Ds (2002:56) kap 1.4.

¹³⁷ Arbetsmarknadsdep. Ds (2002:56) s. 87.

postindustriella” eller ”det postmoderna samhället”. I denna förändring av terminologin fanns en idé om att samhället transformerades. I själva verket utvecklades nya verksamheter som löpte parallellt med den traditionella basindustrin. Tjänstesektorn växte och arbetsmarknaden beskrevs i termer av postfordism¹³⁸ och tjänstesamhälle. Detta, menade utredarna, innebar stora förändringar i sättet att organisera arbetet. Bakgrunden till denna förändring var bl.a. en hårdare internationell konkurrens inom tillverkningsindustrin, teknologisk utveckling och utlokalisering av rutinarbete till låglöneländer. När verksamheten förändrades skedde också en förändring av det sätt på vilket arbetet utfördes och vilka arbetsformer som uppstod. Här såg utredarna en utveckling mot hemarbete, vikariat, tidsbegränsat arbete, deltidsarbete, distansarbete och free-lance.

Arbetsrelationerna blev med andra ord lösare. I stället för att anställa en person till företaget anlätades arbetskraft t.ex. från bemanningsföretag. Fördelarna med detta, enligt utredarna, var en ökande möjlighet till förändring och rörlighet som kunde stimulera framför allt välutbildade och resursstarka grupper. Nackdelarna var en ökad osäkerhet särskilt för svaga grupper. Distansarbete, korta anställningar och många arbetsplatser gjorde det svårare att bygga upp sociala relationer. Individer med flexibla och kortvariga arbetsförhållanden fick ofta en lägre grad av formell vidareutbildning och kompetensutveckling. Fortfarande är det dock så att stora grupper av anställda arbetar under de villkor som ingår i gruppen arbetstagare enligt arbetsmarknadsdepartementets definition. Däremot så pekar utredningen på behovet av en arbetsrättslig reglering som möjliggör att personer kan förändra sin anknytning till arbetsmarknaden över tid.¹³⁹

Hur framtidens arbetsmarknad ser ut är svårt att säga något om men studier från 1993–2013 visar en förändring i anställningsvillkoren. 1993 hade nio av tio anställda (16–64 år) en tillsvidareanställning. 2013 hade sju av tio en tillsvidareanställning. En viss förskjutning har skett i anställningsformerna och inom gruppen tidsbegränsat anställda visar det sig att 60 procent är under 30 år. Det innebär att en majoritet av dem

¹³⁸ Även kallat flexibilism d.v.s. allt annat än Fords ”löpande band”.

¹³⁹ Arbetsmarknadsdep. Ds (2002:56) s. 87–95.

som befinner sig i övergången mellan ung och vuxen har flexiblare villkor än övriga på arbetsmarknaden.¹⁴⁰

6.1.11 Framtidens arbetsmarknad?

Arbetsmarknadsdepartementets granskning och analys av arbetsmarknadens utveckling från ett individperspektiv visar en stor arbetsrättslig förändring som kommer att påverka framtida förhållanden mellan arbetsgivare och arbetstagare. I analysen kallas vår samtid, risksamhälle.

Utredningen kan notera att den principiella synen på arbetsgivaren och anställningen som präglade den arbetsrättsliga lagstiftningen vid dess tillkomst på 1970-talet inte längre har fullt fog för sig. Då utgick man från en enhetlig arbetsmarknad och från att långvariga och stabila anställningsförhållanden var huvudregel. [...] Idag står det klart att arbetsgivarna är utsatta för ständig förändring, omstruktureringar och global konkurrens. [...] Vissa forskare har karaktäriserat arbetsmarknaden i detta risksamhälle som en arbetsmarknad för olika övergångar. [...]. Individerna bör vara beredd att byta roll från att vara arbetstagare till att bli entreprenör, att gå mellan anställning och arbetslöshet, mellan deltidsarbete och heltid, mellan föräldraledighet och arbete. Dessa kontinuerliga övergångar sker under hela karriären i arbetslivet och den moderna arbetsrättens uppgift är att underlätta sådana övergångar och göra dem så smidiga och flexibla som möjligt.¹⁴¹

6.1.12 Vad innebär de strukturella förändringarna för individen?

Lagen om anställningsskydd (LAS) 1974, en lag som stärkte det lagstadgade anställningsskyddet för fast anställda samtidigt som det var möjligt att anställa personer för viss tid, viss säsong och visst arbete har förändrats över tid. Lagen ändrades 1982 så att tidsbegränsade anställningar av olika typer blev tillåtna. 1997 kom lagen om så kallad överenskommen tidsanställning för maximalt fem personer. Genom förändringar i LAS 2008 kunde arbetsgivare visstidsanställa utan att ange skäl och utan begränsningar i antal anställda. År 2007 räknades 17,1 procent av alla arbeten som visstidsanställningar där den större delen av de anställda var yngre personer. Bemanningsföretag, tidigare

¹⁴⁰ Bernhardt och Olme (2013) s. 8–9.

¹⁴¹ Arbetsmarknadsdep. Ds (2002:56) s. 57 f.

privata aktörer, legitimerades av staten år 2003 och branschen expanderade. Undersökningen från år 2009 visade att ca 10 procent var nöjda med en tidsbegränsad anställning. De hade en s.k. hög anställningsbarhet (rätt kompetens i olika avseenden) som också blev självgenererande då nya uppdrag skapade fler kontaktytor och mer erfarenhet. Denna kompetens kan, i en vidare bemärkelse, stämna in på entreprenörens syn på arbete. För personer med låg anställningsbarhet är situationen den omvända då en tidsbegränsad anställning innebär stor osäkerhet. Studien visade också att risken för arbetslöshet var ungefär fyra gånger större för gruppen med tidsbegränsad anställning jämfört med gruppen, fast anställda. Sambandet kvarstod då hänsyn togs till övriga variabler, både individ och arbetsrelaterade.¹⁴²

I en longitudinell arbetslivsstudie mellan åren 1998-2003 visade resultatet att företagens villkor "spillde" över på individen i företaget då det i flexiblare organisationer skapats anställningsformer där individer blev mer utbytbara. Långtgående effekter av detta kommer att innebära att individen utelämnas till sig själv och till att konkurrera med andra individer på en osäker arbetsmarknad.¹⁴³

6.1.13 Prekariatet, en ny samhällsgrupp i vardande?

I samhällsforskningen har begreppet prekariatet börjat användas för att beskriva den grupp som inte lyckats att etablera sig på arbetsmarknaden. Hit hör långtidsarbetslösa och personer vars anställning eller uppehälle långvarigt är osäkert eller tillfälligt, ex vikariat, praktik, bidragstagare och svartjobbare. Den hårdast drabbade gruppen är de unga som inte etablerat sig på arbetsmarknaden. Termen myntades under 1960-talet i Frankrike och Italien av ordet prekär och med anspelning på proletariat. Begreppet används i samband med fortsatt hög arbetslöshet och olika arbetsmarknadsåtgärder.¹⁴⁴ Sociologen Richard Seymour anser också att det är viktigt att inte behandla prekariatet som en klass då dessa osäkerhetens faktorer sträcker sig genom alla klasskikt. Han menar att fler uppdrag inom den växande tjänstesektorn

¹⁴² Håkansson & Isodorsson (2009) s. 317-345.

¹⁴³ Allvin (2006) s. 168-172.

¹⁴⁴ Standing (2011), Allvin (2006), Unga i arbetslivet, Ungdomsstyrelsen (2011a) Unga utanför, SOU (2003:92) Inom ungdomsforskningen används också begreppet NEET (Not in Education, Employment or Training).

läggs ut på entreprenad till företag som hyr arbetskraft på tillfällig basis.¹⁴⁵ Denna process skapar enligt Seymour:

A dynamically expanding stratum of workers who, while often well educated, are insecure, lack prospects, and form transient modes of existence out of fragmentary work and social lives. With little corporate loyalty, and only light group solidarity among themselves, this is a highly individualistic class-in-the-making.¹⁴⁶

Utvecklingsekonomen Guy Standing, menar att prekariatet är en heterogen klass i vardande. Det finns, enligt Standing, olika typer av prekariat. Han mejslar ut två huvudlinjer, *gridders* och *groaners* och delar in vardera gruppen i yngre och äldre. I den yngre gruppen gridders välkomnas prekariatjobben. Det kan vara studenter eller back-packers som är nöjda med att ta vilket jobb som helst som dyker upp utan ett fast anställningsavtal (instrumentell syn). Groaners är de som inte har möjlighet att komma in på arbetsmarknaden i brist på utbildning/"fel" utbildning eller motsvarande. De måste också tävla med "billigare" arbetskraft t ex pensionärer som inte har behov av företagets anställningsförmåner. I den äldre gruppen gridders återfinns de med en adekvat pension och en hälso- och sjukförsäkring. De kan ta udda arbeten för nöjes skull och för att tjäna en extra slant till livets guldkant. Gruppen groaners är de som inte har en rimlig pension och som har att tävla med de yngre arbetssökarna och de äldre som redan har en god pension.¹⁴⁷ Standing sammanfattar de förändringar som skett på arbetsmarknaden:

Some enter the precariat due to mishaps or failings, some are driven into it, some enter hoping it will be stepping stone to something else, even if it does not offer a direct route, some choose to be in it instrumentally – including old agers and students simply wishing to obtain a little money or experience – and some combine a precariat activity with something else, as is increasingly common in Japan. Others find that what they have been doing for years, or what they were training to do, becomes part of an insecure precariat existence.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Seymour (2012).

¹⁴⁶ Seymour (2012) s. 2.

¹⁴⁷ Standing (2011) s. 7–13, 59.

¹⁴⁸ Standing (2011) s. 59.

Standing anser det vara svårt att använda de gamla klassbegreppen då många olika yrkes- och klasskategorier ryms inom prekariatet.

Inglehart ser också att klassmotsättningarna i meningen den indelning som sker enligt ekonomiska och sociala kriterier får en minskad betydelse eftersom de politiska konflikterna kommer att ske med olika intressegruppers utmaning av den politiska eliten.¹⁴⁹ Prekariatets olika skikt kan, anser jag, bli sådana intressegrupperingar.

Svenskt näringsliv har i en studie från 2012 redovisat att 140 000 personer i arbetsför ålder (16–64 år) helt saknar registrerade inkomster, inte är i utbildning eller söker arbete genom arbetsförmedlingen.¹⁵⁰ För att spetsa till det kan svenskt näringslivs undersökning *utanför utanförskapet*, vara en konsekvens av prekariatet. Alliansregeringen (2013) tillsatte en utredning med syfte att utveckla strategier för att nå de unga som varken arbetar eller studerar, en grupp som ökar.¹⁵¹

6.2 Individens inställning till arbete

6.2.1 Inställning till arbete, några studier

Under 1960-talet genomfördes Lutonstudien där 250 personer i gruppen den ekonomiskt välställda manliga arbetaren i Luton intervjuades. Den drivande tesen var att se om denna kategori förborgerligades vilket i sin tur borde bidra till en politisk förändring t.ex. genom att arbetarna lämnade Labourpartiet. Stöd för denna tes återfanns inte i undersökningen, arbetarna fortsatte, trots en högre levnadsstandard, att rösta på Labour.¹⁵² Detta resultat kan ge stöd till Ingleharts socialisationshypotes i den meningen att arbetarna möjligen inte tillhörde Labours målgrupp längre då stigande inkomster kan innebära en annan "position" i samhället. Detta i sin tur pekar mot att grundläggande värderingar, i detta fall politisk tillhörighet, tenderar att vara stabila över tid. Goldthorpes m.fl. svars-kategorier om individens inställning till arbete

¹⁴⁹ Inglehart (1977) s. 5.

¹⁵⁰ Svenskt näringsliv(2012).

¹⁵¹ Utbildningsdep. Kommittédirektiv (2012:70) s. 3. Med efterföljande utredning (SOU 2013:74) s. 13–20.

¹⁵² Goldthorpe (1971). Forskningsprojektets idé var att se om arbetarna i takt med ökande inkomster och högre levnadsstandard utvecklade ett levnadssätt som utmärker medelklass.

delades in i instrumentell, byråkratisk och solidarisk inställning. Författarna ansåg att dessa tre kategorier inte står i fullständig kontrast till varandra och menade att all arbetsaktivitet i industrisamhället¹⁵³ tenderade att ha en grundläggande instrumentell komponent. De antog att de pågående förändringar som skedde i samhället med en förskjutning av det inbördes förhållandet i äktenskap, ökad jämställdhet mm bidrog till att män inom industrin främst kom att maximera det ekonomiska utbytet av sin anställning, m.a.o. arbetet blev ett medel att få resurser till andra mål, främst de som hade samband med familjelivet.¹⁵⁴ De använda klassifikationsbegreppen med dess definition återkommer under rubriken, inställning till arbete, definitioner.

Lutonstudien har inspirerat arbetslivsforskare i Sverige att använda samma klassificeringsschema.¹⁵⁵ Gardells studier i Sverige under 1960- och 1970 talet visade en övervägande instrumentell syn bland industriarbetare. Arbetet var endast till för att skapa resurser för behovstillfredsställelse på fritiden, främst genom olika former av konsumtion. Arbetet i sig upplevdes i grunden som ointressant.¹⁵⁶

Zetterbergs studie under 1970-talet gav snarlika resultat. Utvecklingen pekade mot att framtida arbetsliv, i större utsträckning, kommer att reduceras till en försörjningskälla. Han såg att en ökande andel av den arbetande befolkningen upplevde en splittring mellan arbete och fritid.¹⁵⁷

Pettersson undersökte under 1980-talet svenskars inställning till arbete då attityder till arbetslivet, enligt Pettersson, är en viktig aspekt av

¹⁵³Idag har benämningar på samhällen förskjutits till postindustriellt, postmodernt, kunskapssamhälle, tjänstesamhälle m.m. men begreppen är fortfarande användbara.

¹⁵⁴ Goldthorpe (1971). s. 53–57.

¹⁵⁵ Se t.ex. Ahrne (1976), Gardell (1977), Theandersson (2000), Berglund, Berglund & Schedin (2009).

¹⁵⁶ Gardell (1977) I huvudmaterialet ingår intervjuer med ca 1 500 personer verkssamma inom massa- och pappersindustri, verkstadsindustri och sågverksbranschen. Undersökningsperioderna är från 1966–1968 och 1972–1975.

¹⁵⁷ Zetterberg (1977) s.109–110 har jämfört två undersökningar genomförda av Sifo, (Svenska institutet för opinionsundersökningar) 1955 och 1977. Frågan som ställdes till män inom industrin, 18–55 år vid de bägge tillfällena var: Vad ger ert liv det största innehållet: arbetet, fritiden utanför hemmet eller ert hemliv? 1955 angav 33 % (av totalt 931 intervjuade) att arbetet gavs högsta prioritet. 1977 angav 17 % (av totalt 554 intervjuade) att arbetet gavs högsta prioritet.

människors värderingssystem. I jämförelse med övriga Europa var svenskarna mer tillfreds med arbetslivet. 34 procent av européerna och 15 procent av svenskarna ville att arbetets betydelse skulle minska. Den största skillnaden mellan svenskar och européer var att svenskar ansåg det viktigare med trevliga arbetskamrater och att arbetet bidrog till en ökad självkänsla medan européer lade större vikt vid att arbetet skulle motsvara den egna förmågan och inte vara alltför krävande.¹⁵⁸

Zetterberg m.fl. studerade 1980-talets arbetsliv och använde då, något modifierat, Ingleharts kategorier materialism – postmaterialism. I Zetterbergs tappning, yttrevärldsvärderingar – inrevärldsvärderingar. Undersökningen, individers inställning till arbete, visade att majoriteten av de tillfrågade i samtliga länder var materialister (yttrevärldsvärderingar). Däremot utmärkte sig Sverige i kategorin postmaterialister (inrevärldsvärderingar) då 23 procent såg arbetet som en del i den personliga utvecklingen. Övriga undersökta länder visade lägre andel postmaterialister. Israel 17 procent, Japan 16 procent, UK 11 procent, USA 17 procent och Västtyskland 19 procent.¹⁵⁹ De använda klassifikationsbegreppen med dess definition återkommer under rubriken, inställning till arbete, definitioner.

Theandersson undersökte svenskars inställning till arbetslivet under 1990-talet. Resultatet visade att en instrumentell arbetssyn var vanligt förekommande bland vissa kategorier av arbetare. Främst okvalificerade, äldre samt lågutbildade yngre manliga industriarbetare. Ett liknande mönster fanns även i kategorin yngre manliga industriarbetare med hemmavarande barn. Hos samtliga var lönen viktigare än arbetets icke-instrumentella sidor. Att prioritera lön och anställningstrygghet var signifikant lägre bland dem med högre utbildning jämfört med låg utbildning. Kamratskap på arbetsplatsen var mindre prioriterat bland högutbildade. Theandersson antog att äldre generationer tycktes sätta kollektiva behov före de egna och tolkade detta som att pliktmorale kommit att ersättas av självrealisering och intimitet. Studien visade att högskoleutbildade värdesatte intressanta och omväxlande arbetsuppgifter, att arbetet var av värde för andra människor samt möjliga att genomföra på eget initiativ. Han gjorde också en försiktig analys av *den*

¹⁵⁸ Pettersson (1988) s. 98–106.

¹⁵⁹ Zetterberg (1987) s. 25–35. Undersökningen ett representativt urval genomfördes i Sverige, USA, Storbritannien, Japan, Västtyskland och Israel. Syftet var att se synen på arbetet och dess plats i samhället och livscykeln under 80-talet.

tysta revolutionen och den yngre generationens självutveckling och frihetsvärden på bekostnad av försörjningsvärden. Denna kategori kan, menade han, vara förenlig med en icke-instrumentell arbetssyn som kan ingå i ett postmaterialistiskt värdemönster.¹⁶⁰

Detta resultat stöder också Ingleharts antagande om utbildningsnivåns betydelse för värderingar och eventuella värderingsförändringar. Tre gånger fler postmaterialister återfinns bland universitetsutbildade unga i jämförelse med lågutbildade i samma åldersgrupp.¹⁶¹ Samhällsutvecklingen med en ökad individualisering och arbetslivets utformning där individens prestation står i fokus samt att våra livsvärldar blir alltmer privatiserade kan också vara en bidragande orsak. De använda klassifikationsbegreppen en instrumentell arbetssyn och en icke-instrumentell arbetssyn återkommer under rubriken, inställning till arbete, definitioner.

I Ungdomsstyrelsens undersökning år 2004 besvarades frågan om egenskaper kopplade till arbete. 90 procent av de unga i åldern 16–29 år ansåg att de viktigaste egenskaperna med ett arbete var trevliga arbetskamrater, en bra chef, en god arbetsmiljö och intressanta arbetsuppgifter. Samtliga i undersökningen ansåg att den sociala och fysiska arbetsmiljön var viktig. Arbetet var inte det som ger livet mest mening då familj och vänner var betydligt viktigare. Dock skilde sig svaren åt då individens bakgrund och sammanhang påverkade inställningen till arbete. Betydelsen av en tillsvidareanställning ökade då man blev äldre och när försörjningsbördan ökade. Det blev också viktigare att arbetet gick att kombinera med familj och var nära bostadsorten. Unga med erfarenhet av arbetslöshet ansåg att anställningstrygghet och arbete på hemorten var viktigast. Som ung och singel med lång utbildning och ett boende i storstaden var anställningstryggheten inte lika viktig. Där emot ökade vikten av karriär, internationella kontakter och personlig

¹⁶⁰ Theanderson (2000) s. 48, 86–92, 122, 140–151. 1 444 personer besvarade enkäten, 15 % födda 1930 eller tidigare, 28 % födda på 40 talet, 28 % födda på 50 talet och 29 % födda på 1960 talet eller senare. Socioekonomisk status, folkskola/grundskola 32 %, 2-årig gymnasieskola 26 %, 3-4 årig gymnasieskola 19 %, högskola 23 %.

¹⁶¹ Inglehart (1977).

och professionell utveckling. Längre utbildning verkade vara en betydande faktor för individers inställning till arbete.¹⁶²

Inglehart studerade effekterna av en utökad studiegång och menade att en ung, välutbildad elit kan komma att förmedla framtidens post-materialistiska värderingar. Studenter vid universiteten hade, enligt Inglehart, blivit mer liberala, mindre auktoritetsberoende och mer intresserade av politiska frågor. En markant ökning av antalet post-materialister i förhållande till materialister skedde när kullar från efterkrigsgenerationerna blev universitetsstuderande.¹⁶³ Parsons och Platt studerade den växande andelen studenter i USA och konstaterade att de stora grupperna av efterkrigstidens studenter, förutom en egen utbildning, fick en unik möjlighet att socialiseras in i en miljö där post-materialistiska värderingar legitimerades av undervisande lärare.¹⁶⁴ Ingleharts antagande är att studenters värderingar, efter studietiden, kommer att spridas som ringar på vattnet vid etablering i arbets- och samhällsliv.¹⁶⁵

Analysen i Ungdomsstyrelsens arbetslivsstudie utgår från Ingleharts teori om värderingsförändringar och analysinstrument är Berglunds klassifikation av attityder till arbete. Berglund använder Goldthorpes m.fl. klassifikation som förlaga men ändrar de delar som inte är tillämpliga.¹⁶⁶ Jag använder Ingleharts, Goldthorpes, Zetterbergs, Theanderssons och Berglunds klassificeringar som analysinstrument i mitt material. Goldthorpes och Berglunds definitioner för att undersöka inställning till arbete utreds under rubriken inställning till arbete, definitioner.

6.2.2 Inställning till arbete, definitioner

I Goldthorpes m.fl. studie klassificeras industriarbetares inställning till arbete i tre kategorier:¹⁶⁷

¹⁶² Ungdomsstyrelsen (2004). Ungas syn på arbete, 2700 postenkäter (2002) riktade till individer i åldern 16–29 år.

¹⁶³ Inglehart (1977) s. 32, 82. Undersökta länder 1970–72, Tyskland, Belgien, Italien, Frankrike, Nederländerna, England och USA.

¹⁶⁴ Parson & Platt (1972) s. 283–288.

¹⁶⁵ Inglehart (1997) s. 142.

¹⁶⁶ Berglund (2001) har undersökt attityder till arbete i Västeuropa och USA. I analysen används Goldthorpes m.fl. klassifikation i modifierad form.

¹⁶⁷ Goldthorpe m.fl. (1971) s. 53–57. Lutonstudien, 250 deltagare.

1. Instrumentell inställning: Arbetet är ett medel för att uppnå mål utanför arbetet och utförs för att uppnå yttre (pengar) belöning snarare än inre (tillfredsställelse) belöning. Arbetet ses inte som väg till självförverkligande, detta innebär att det går en skarp gräns mellan arbete och fritid.
2. Byråkratisk inställning: Arbetets syfte är att ställa sina tjänster till förfogande i utbyte mot t.ex. stigande inkomster, långsiktig trygghet och social status d.v.s. karriär. Detta innebär i sin tur att den anställde accepterar att vara lojal mot företaget och att sköta sin tjänst i utbyte mot en relativt trygg och privilegierad tillvaro. Arbetet representerar ett centralt livsintresse och därför finns ingen skarp gräns mellan arbete och fritid.
3. Solidarisk inställning: Arbetet har en ekonomisk innebörd men inte bara som medel att nå ett mål utan också som en gruppaktivitet. De sociala relationerna och de gemensamma arbetsaktiviteterna uppfattas som emotionellt belönande och arbetet representerar ett centralt livsintresse. Arbete och fritid står i ett nära förhållande och formar ett speciellt levnadssätt.

I Berglunds¹⁶⁸ klassifikation återkommer Goldthorpes m.fl. definition instrumentell inställning som i Berglunds tappning blir instrumentell attityd. Goldthorpes m.fl. byråkratisk inställning blir i Berglunds formulering, materialistisk attityd. Därefter sker en förändring i klassifikationerna. En solidarisk inställning i Goldthorpes schema återkommer inte i Berglunds. Den första syftar till arbetarnas inställning till arbetet tillsammans med övriga inom produktionsenheten d.v.s. upplevelse av gemensamt ansvar och samhörighet på arbetsplatsen. I Berglunds altruistiska attityd blir syftet med arbetet att skapa något som kan bidra med kvalitativa förbättringar för människor och samhället utanför arbetsplatsen. Gruppgemenskap på arbetsplatsen är av underordnad betydelse. Den individualistiska attityden har ingen motsvarighet i Goldthorpes m.fl. klassifikation. En trolig förklaring är att den undersökta Lutongruppen var en homogen samling välbeställda arbetare på

¹⁶⁸ Berglund (2001) s. 89.

1960-talet inom tillverkningsindustrin med ”laganda” d.v.s. produktionsmålet uppnås genom gemensam arbetsinsats. Den förändring som sker, (se strukturella förändringar i arbetslivet) med flexiblare organisationer, förändrade arbetsformer, en minskad traditionell tillverkningsindustri och en ökad tjänstesektor i kombination med ett större fokus på individers prestationer på arbetsmarknaden gör Berglunds tillägg relevant.

Berglunds klassifikation av inställning till arbete:¹⁶⁹

- Materialistisk attityd: poängterar vikten av att arbetet ska ge en hög inkomst och karriärmöjligheter.
- Instrumentell attityd: arbetet är ett verktyg för att tjäna pengar.
- Altruistisk attityd: arbetet ska vara till för att hjälpa andra människor och vara nyttigt för samhället.
- Individualistisk attityd: arbetet ska vara självständigt och ge möjligheter till egna initiativ.

De strukturella förändringar som sker i arbetslivet påverkar också individers inställning till arbetet som helhet. Skiftet från kollektiva sammanhang till individbaserade dito diskuterar Berglund som utreder individualiseringsprocesser under sent 1990-tal och dess betydelse för synen på arbete i senmoderna samhällen.¹⁷⁰ Theandersons antagande om att äldre generationer tycks sätta kollektiva behov före egna bör ses i ljuset av de nya sammanhang som Berglund diskuterar.¹⁷¹

Jag anser att den förskjutning som sker i synen på arbete relaterat till Berglunds kategorier individualistisk attityd och altruistisk attityd ur ett individperspektiv är ett minskat fokus på arbetsplatsen i sig och ett större engagemang för egen utveckling och arbetets betydelse för andra i ett större sammanhang. Den individualistiska attityden kan, menar

¹⁶⁹ Berglund (2001) s. 89.

¹⁷⁰ Berglund (2001) s. 63–78.

¹⁷¹ Theanderson (2000) s. 122.

jag, vara en materialistisk, "både- och" och en postmaterialistisk värdering. Hur denna attityd tolkas beror på övriga värderingar i den enskildes livssammanhang.

6.3 Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts inställning till arbete

Respondenterna är födda under tidigt 1980-tal och den förväntade etableringen på arbetsmarknaden bör ske någon gång på 2000-talet, beroende på om de börjar arbeta direkt efter avslutad gymnasieutbildning eller väljer att studera vidare. Med ett schablonmässigt förfarande som alls inte ger rättvisa till komplexiteten i människors syn på arbete, men som är nödvändigt för att se vissa samband i de prioriteringar som görs i förhållande till arbete, använder jag en sammanställning av de teoretiska begrepp som används av Inglehart, Goldthorpe m.fl., Berglund, Zetterberg och Theanderson.

6.3.1 Materialisten Lars

Lars etablerade sig tidigt i arbetslivet och har ändrat inställning till arbete. 1999, fortfarande elev i gymnasieskolan med ringa erfarenhet av yrkesliv uttryckte han en ängslan för arbetslivets rutiner och eventuell monoton. När vi träffades år 2000, kunde han tänka sig att bo kvar på orten efter avslutad militärutbildning. Vid vårt möte 2005 berättar Lars att han har en tillsvidareanställning på ett större företag. Jag vill veta varför han har ändrat inställning till företaget och om han har för avsikt att stanna kvar. Jag frågar Lars om han kom ihåg vad han tidigare uttryckt om arbete vid företaget.

Lars: Jag sa väl en massa saker som jag inte alls tycker idag. Arbeta där skulle jag ju absolut inte göra men det är mycket bättre än vad jag trodde då. [...] Ja, (arbeta kvar) det kan jag göra. Det är inte helt omöjligt om jag trivs och sådär som jag gör nu. Så är det inte helt omöjligt att jag blir kvar till pension om det håller ihop med flickvännen, det har jag liksom inga problem med. Om det inte händer något drastiskt med företaget, om inte förhållandena ändras så är jag nog kvar om det inte skulle dimpa ner något extremt bra erbjudande, utan att jag anstränger mig! [...] Men så beror det nog på vilket jobb man får där också. Vissa jobb är ju så, första jobbet jag hade där, då kände man sig bedrövad när man åkte dit. Det var absolut inget roligt att åka till jobbet. Det var bara pest och pina. Men nu känns det inte så hemskt. Nu går man ner dit och hoppas på att maskinerna

funkar och så sätter man sig och läser. [...], jag tror jag är lite av en ensamvarg. Jag har inte så stort utbyte av att prata med folk.

Lars syn på arbete har förändrats. Med erfarenhet från yrkeslivet anser han att en god inkomst utan alltför stor arbetsinsats är tillräckligt. Lars har inget större behov av interaktion med arbetskamrater och gränsen mellan arbete och fritid är skarp.¹⁷² Men det kan också vara det Gardell belyser, nämligen den bland informanterna vanliga åsikten "man måste anpassa sig".¹⁷³ En av de mest utbredda anpassningsformerna innebär att individen nedvärderar arbetet som källa till behovstillfredsställelse och inte ställer några andra krav än att det ska ge en god förtjänst under rimliga förhållanden. År 2008 berättade Lars att han fortfarande var kvar inom företaget men arbetet började kännas invariant och han ville gärna prova något nytt. Han hoppades på en intern utbildning för en tjänst som han egentligen inte var behörig till. Lars har fortsatt med skiftarbete men nattskiften har börjat slita på kroppen. Företaget har genomfört en del rationaliseringar vid tidpunkten för den sista intervjun med Lars. När vi ses igen år 2012 berättar Lars att det är nödvändigt med en stadig inkomst eftersom han har eget hus och familj (två små barn och sambo). Jag frågar om arbetssituationen vid företaget.

Lars: Ja, jag hade kunnat vara utan jag också men jag klarade mig. Nu ska jag försöka gräva mig djupare in där så att de inte kan bli av med mig. Som en fästing liksom. Jag har bytt, jag har hamnat på ett ställe där man minskar risken att bli av med jobbet. Jag har tagit truckkort också.

Birgit: Hur länge kommer du att orka med nattskiftet?

Lars: Ja, jag vet inte jag. Det får väl visa sig men än så länge så orkar man väl ett tag till. Det finns ju de som jobbar skift tills de går i pension så det är väl inte omöjligt att man orkar med det. Sen om man vill göra det, får se hur pass jobbigt det blir med nattskiften framöver. Det jobbiga, det är inte att vara uppe på natten, det är sen när man kommer hem och har sovit och vaknar, det är då jag mår dåligt. Jag tycker det är konstigt egentligen.

Birgit: Men om du känner "nej nu orkar jag inte mer natt" [...] Har man chans att få en annan tjänst vid företaget? Eller kan du tänka dig att göra något helt annat? Börja plugga eller?

Lars: Nej inte som det är nu heller. Jag lider inte så mycket av det så att jag känner att jag måste sluta med det. Det gör jag inte. Jag tycker

¹⁷² Se t.ex. Goldthorpe m.fl., Gardell, Zetterberg.

¹⁷³ Gardell (1977).

fortfarande att det är värt det att jobba natt, nätterna. Nej, inte än, det skulle vara om man mår ännu sämre. Det är ju ändå bara var 5:e vecka som man behöver göra det, sen mår man ju bättre (de andra veckorna).

Lars har agerat för att öka sin anställningsbarhet genom att ta truckkort. Den övergripande känslan han uttryckte var "jag klarade mig" när det var turbulens i företaget. Individen har m.a.o. att förhålla sig till risk-samhället oavsett yrkeskategori. Lars anser att arbetet är till för att skapa resurser och har en instrumentell inställning/attityd och yttre-världsvärderingar.

6.3.2 Materialisten Lina

Lina hade 1999 en tydlig bild av livet efter gymnasiet då hon upplevde att en yrkesutbildning var en väg till arbete. När vi sågs igen år 2000 längtade och hoppades hon finna arbete direkt efter studierna. När vi åter träffas år 2005 berättar Lina om svårigheterna att hitta ett jobb trots yrkesutbildning:

Lina: Just det här med jobb känns lite tungt faktiskt det gör det. De (utbildare) säger: det kommer alltid finnas plats för ny personal och det kommer alltid finnas jobb och det kommer bara bli mer och mer jobb då många kommer att gå i pension. Så sedan när du blir klar med din utbildning så är det garanterat att du får jobb. Och nu sitter man här, och det finns inga jobb.

Vi talas vid per telefon 2008 och Lina är ömsom upprörd, ömsom resignerad när hon talar om arbete:

Lina: Sjukgymnast vore något men då måste jag plugga in kärnämnen först och det vill jag inte. Jag vill ha jobb nu! Jag vill ha ett eget jobb och egen ekonomi. Jag vill sköta mig själv! Nu är det bidrag i olika former. Får bidrag till hyran men det är ändå 1500 kr som betalas av mig av levnadspengarna.

Linas yrkesutbildning vid gymnasiet har visat sig vara otillräcklig för en etablering på arbetsmarknaden. Konkurrensen, en bit in på 2000-talet, om de få platser som finns till förfogande är tuff. Yrkesutbildning är också en färskvara, d.v.s. de teoretiska kunskaperna bör omsättas i praktiken direkt efter avslutad utbildning.

När vi ses igen år 2012 är Lina arbetslös. Hon berättar om tillvaron som arbetssökande:

Lina: Ja, det har varit jättejobbigt. Nu har jag bara anställning till sista februari och jag har inte hittat något nytt än så nu blir det en ny stress. [...] Det är bara det att efter en viss tid som du har varit arbetslös, du går ju in i olika perioder, eller faser heter det. Och kommer du in i fas tre då har du ingen rätt att få hjälp av arbetsförmedlingen, du har ingen rätt till aktivitetsstöd. [...] När jag var på väg in i tredje fasen då fick jag en SIUS-konsulent¹⁷⁴ som är som en handledare fast du får mycket, mycket, mycket mera hjälp. Hjälper till att ta kontakt med arbetsgivare åt dig om det skulle kännas jobbigt och om du inte känner att du klarar det själv.

Lina känner stark oro inför framtiden då nuvarande (våren 2012) visstidsarbete som städare inom kort avslutas. Lina uppfattar "Fas tre" som en ändhållplats i arbetslivet. Att hamna där gör det mycket svårt att komma in eller tillbaka till den reguljära arbetsmarknaden.

Lina har också vikarierat vid en skola och har en altruistisk attityd:

Lina: Jag har jobbat som vikarie på en skola som fritidspedagog, 6-årsgrupp [...] Jag trivdes jättebra med det. Men nu ska allting gå genom poolen jag kan hamna var som helst. Och i den situationen på ett sånt jobb då anser jag att du ska vara på samma ställe.

Birgit: Därför att?

Lina: För att du knyter inga band till barnen, inte till föräldrarna inte till dina arbetskompisar och det är viktigt anser jag i ett sånt jobb. [...] Samma sak inom vården [...] nej, jag skriver inte in mig där. Jag pratade med dem och frågade om de kunde skriva in mig på den skolan. Men nej det gick inte då sa jag ifrån.

Lina är ensamstående och lever med små marginaler. Hon upplever att hon är helt utanför trygghetssystemet då hon trots hårt arbete inte vet om hon är berättigad till A-kassa efter provanställningens slut.

Enligt arbetsmarknadsdepartementets utredare kommer arbetsmarknaden att präglas av övergångar mellan olika anställningsformer, studier, arbetslöshet och föräldraledighet och, menar utredarna, det är den

¹⁷⁴ SIUS, Särskilt introduktions- och uppföljningsstöd, är ett individuellt stöd till en arbetssökande med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga inför en anställning.

moderna arbetsrättens uppgift att underlätta sådana övergångar. I denna som jag benämner, omställningens tid, har inte de nya formerna etablerats då individer med låg anställningsbarhet har svårt att hävda sig på arbetsmarknaden. Lina kan, enligt Standings definition, tillhöra det s.k. prekariatet. År 2012 ansåg Lina att arbetet var till för att skapa resurser men arbetsinsatsen bör också vara värdefull för andra. Linas inställning till arbete kan kategoriseras i en yttervärldsorientering, instrumentell inställning men också altruistisk attityd enligt Berglunds definition "för att få vara ekonomiskt självständig" och "att arbetet är nyttigt för andra".

6.3.3 Materialisten Lena

Lenas dröm var att bli rik (1999). När vi ses år 2000 frågar jag vidare om hennes längtan efter en god ekonomi:

Lena: Det är inte jätteviktigt (med god ekonomi) men det är ju min dröm att kunna ha pengar så att man inte behöver tänka på pengar. Jag vill inte jobba.¹⁷⁵ Jag skulle vilja kunna gå ut på stan och bara shoppa hur mycket som helst och gå ut och äta på restauranger och så där.

År 2001 flyttade Lena från hemorten och etablerade sig på arbetsmarknaden. När vi träffas igen år 2005 berättar Lena att jobbet som personalsvarig på en restaurang börjar bli slitsamt. En kortare vistelse, sex månader med annat jobb och ort har hon också hunnit med. Jag frågar om hon är nöjd med sitt liv:

Lena: Ja, jag har ju i varje fall haft ett jobb. Det är ju skönt. Det är ju jättemånga som inte har ett jobb ens. Jag har ju tjänat bra med pengar. Jag har ju aldrig tomt i plånboken, jag har ju alltid pengar.

Birgit: Du sa tidigare: jag vill helst inte jobba, jag vill ha en massa pengar. Stämmer det fortfarande?

Lena: Ja (skrattar) jag vill bo där i Mälaren och ja, ta det lugnt och jobba och kanske ha ett eget företag eller någonting. Så att jag bara är arbetslös och kan hålla på med hästarna. [...] Ja, eller då skulle jag ju vilja ha min egen karriär genom hästarna. Tävla och sådär. Men att bli Jockey. [...] det är ju någonting som man skulle vilja göra också när det är ens eget intresse men jag skulle inte ens prova, man skulle tjäna så jävla dåligt.

¹⁷⁵ Med det menar Lena att hon vill ha en *karriär* som egen företagare inom hästsport.

När vi talade med varandra igen år 2008 hade Lena flyttat till eget hus, fått sitt första barn och bytt arbete. Hon trivdes på den nya arbetsplatsen. Vi träffas igen år 2012. Lena har åter bytt arbete och är nu restaurangchef med personalansvar. Arbetet upplevs som krävande men roligt. Jag ber henne att tänka tillbaka på våra tidigare samtal om arbete:

Birgit: Kommer du ihåg när vi pratade år 2000 och år 2005. Du skulle kunna tänka dig att ha hästar och inte jobba så mycket men nu sitter du här och det är precis tvärtom.

Lena: Ja, gud ja. Nej, ja så kan det vara. Jag tycker om att jobba, det gör jag [...] Jag är ganska nöjd. Jag sa ju, jag var på utvecklingssamtal med min chef innan jag fick det här jobbet och då sa jag att min dröm var att bli restaurangchef och sen vart jag det en vecka senare.

Lena arbetar väldigt mycket så jag passar på att fråga om hon har någon semester, eller snarare tar ut någon:

Lena: Jag har fyra veckor, jag har inte koll på det [...] jag har inte tagit ut, jag var ju mammaledig förra sommaren. [...] Men jag ska ta ut i sommar. Jag har varit utomlands en vecka men då tog jag bara komptimmar för jag hade så mycket timmar jag hade jobbat.

Lena berättar om hur hon ser på arbete från en arbetsgivares synvinkel:

Lena: Men dagens ungdomar är inte lika intresserade av att tjäna pengar heller. Det verkar som om de har det lite lätt hemma, eller vad det kan vara. [...] Gäller inte alla men det är jättemånga som, ja, de vill inte jobba.

Birgit: Det var ju din dröm också, kommer du ihåg det? Du ville inte jobba (förutom med en egen karriär inom hästsport) men nu har du jobbat jättemycket.

Lena: Ja (skrattar) men då jobbade man för att man behövde pengar. Men det känns som att de (ungdomarna) är omotiverade och tar inget ansvar. Det är svårt, det är jättesvårt att hitta bra personal.

Lena har egentligen inte ändrat sin syn på arbete. År 2000 drömde hon om en karriär med egna hästar. Nu (2012) har hon en karriär inom restaurangbranschen. Synen på arbete har förskjutits något från en instrumentell syn (2000–2005) till en byråkratisk inställning (2012) då arbetet representerar ett centralt livsintresse. Enligt Berglunds klassificering sker en viss förskjutning från instrumentell attityd (2005, 2008) till individualistisk attityd (2012). År 2000 prioriterades inkomst, år 2012

är inkomst och karriär viktigt. Hon har en materialistisk/individualistisk attityd, byråkratisk inställning och yttrevärldsorientering.

6.3.4 "Både och" Lisa

Lisa ansåg år 1999 att ett arbete "bör vara stimulerande och gärna välbetalt". När vi träffas år 2000 frågar jag vidare om inställningen till framtida arbete:

Lisa: I Sverige är det lite återhållsamt, man lever, eller man arbetar för att leva. Det är liksom ingen livsglädje här. Det är för mycket, jag vet inte (paus) nej men är man någonstans i Europa. Det är ett helt annat socialt liv och det är, alla liksom lever för att leva, det gör de inte här. [...] Här lever man för att få överleva. Man går upp på morgonen, jobbar hela dagen, kommer hem, äter, ser på tv, sover och sen är det nästa dag man går upp, panik. [...] Det kommer att ta ett bra tag innan jag börjar jobba med någonting seriöst.

2001 åkte Lisa till Grekland för att arbeta och leva. Under hösten 2001 flyttade hon från hemorten och påbörjade högskolestudier i Sverige. När vi ses 2005 studerar Lisa heltid och arbetar halvtid i en klädbutik. Vi talar om livet:

Birgit: Du sa tidigare att å ena sidan ville du ha mycket pengar så att man kunde göra saker. Men å andra sidan så pengar i sig är inte allt, utan man måste också vara lycklig.

Lisa: Ja, jag tycker det är schysst ju. Att tjäna mycket pengar och så där. Jag vill ju ha pengar alltså det (paus) jag skulle vilja ha pengar så att (paus) det skapar också mycket möjligheter. [...] Man vill ju kunna ha ett liksom back-up system på något vis

Birgit: Förut hade du många järn i elden är det så fortfarande?

Lisa: Mm. Nja, jag har inte lika många jobb, det har jag inte. Jag var helt manisk, fyra jobb och häst, skolan och pendla. Plus att jag var och fikade varje kväll! Jag fattar inte hur jag fick ihop det! Jag sov ju inte mycket, det vet jag. Jag sov väl kanske fem och en halv timme. Så åkte man sju hemifrån på morgonen, också skulle jag till (namn på ort), och gå i skolan och hästen tar väl tre timmar. Och sedan så jobben. Det är ju galet. Men kommer man igång så är det liksom ingen fara.

Lisa är en entreprenör som inte ser någon motsättning mellan hög inkomst/karriär och självförverkligande och möjligheter till egna initiativ. År 2008 öppnade hon en inredningsbutik och en näthandel och

var delägare i ytterligare en butik. Hon hade också, parallellt med affärsverksamheten, studerat vid ett universitet. När vi åter ses år 2012 frågar jag om affärsverksamheten:

Birgit: Förut hade du en webbshop, har du lagt ner den?

Lisa: Ja, jag har inte tid, jag saknar det jättemycket. Så ska jag ha barn om några veckor så jag har lite fullt upp.

Birgit: Hur känns det att vara tillbaka i (namn på ort)? Och det nya jobbet?

Lisa: Jag vet inte, nu händer det väldigt mycket. Stor förändringsprocess, ungdomsverksamhet. Att vara med och påverka en miljö, det är ju inte så himla illa liksom.

Birgit: Kommer du att vara mammaledig fullt ut?

Lisa: Vad tror du? (båda skrattar). Jag har redan tänkt ut en massa projekt som jag ska lägga min tid på. Åtminstone tänka. Bara för att man sitter och ammar behöver man inte ge upp hela tankeverksamheten. [...] När det har gått ett par månader, alltså när jag promenerar med vagnen, ska jag bara tänka på barnet då?

Lisa är en ”både och” med en individualistisk orientering. Hon tillhör gruppen som redan befinner sig i den ”framtidskategori” som arbetsmarknadsdepartementet skisserar. Hon varvar entreprenörskap med studier, anställningar och mammaledighet. Hon har en individualistisk attityd, i viss mån en byråkratisk inställning och delvis yttrevärldsorienterad.

6.3.5 Postmaterialisten Lotta

Lottas dröm var att kombinera resor, studier och arbete (1999). När vi ses år 2000 frågar jag hur hon ser på arbete efter gymnasiet:

Lotta: Man jobbar ju nästan hela dan, man är ju mest på jobbet och så sover man. Tiden där emellan är ju inte så mycket, och då vill man ju hålla på med någonting man tycker är kul, annars är det ju lönlöst nästan känns det. Men definitivt i början, jag tänker ju inte typ, ja på en gång får jag göra en film och så blir det stor succé. Utan jag kanske får jobba var som helst, på Mac Donalds i två år medan jag studerar halvtid, så får jag jobba som städerska ett år, medan jag skriver manus eller nåt.

2001 reste Lotta till Barcelona för att studera spanska, därefter var planen att arbeta. När vi ses igen 2005 berättar hon:

Lotta: När jag kom hem (från Barcelona) läste jag engelska. Jag hade tänkt jobba, jag ville inte riktigt börja plugga än.[...] Så då kände jag att då ville jag jobba lite mer. Men när man kommer direkt från gymnasiet utan erfarenhet då erbjuder de ju, vad är det? Två och ett halvt i månaden efter skatt för ett heltidsjobb. Sådan här ungdomspraktik. Och då tyckte jag: nej då pluggar jag hellre och tar två och ett halvt i bidrag och pluggar, och gör något roligt istället för att gå på något dagis. Sedan började jag jobba extra på dagis, i och för sig.

Vi talar om arbetslivserfarenhet. Lotta har en bred kompetens då hon kan arbeta inom många områden och olika ålderskategorier från förskola till äldreomsorg:

Lotta: Jag har jobbat, men jag har inte jobbat heltid. Jag har jobbat helger och någon dag. Jag har jobbat inom äldreården och på dagis. Stått som extra på skola och dagis. Extraknäckt som svenskalärare, gjorde jag en termin. Förut så tog man ett sabbatsår, nu kan man ta några år liksom och göra saker på. Men man måste ändå falla tillbaka i mönstret, skaffa sig ett jobb och gå upp klockan åtta. Eller gå iväg till jobbet klockan åtta varje morgon och har man inte gjort det i längden, då börjar folk kolla snett. [...] Men det funkar inte så längre. Alltså det är inte åtta till fyra som man har ett jobb. Och sedan så har man några timmar på kvällen som man tittar på tv. Det ser inte ut på det sättet längre. [...] Man har inte ett fast jobb nu för tiden, tillsvidareanställningar hit och dit och man byter ofta jobb för att man vill byta jobb. Folk vill göra olika saker.

2008 studerade Lotta vid ett universitet. Vid sidan om så arbetade hon i en bokhandel. När vi ses igen 2012 har hon precis sagt upp sig från ett arbete för att satsa på stimulerande studier:

Lotta: Ja, jag sade upp mig före jul (administratör) och jag gick redan en kurs i samhällsentreprenör, distans från (namn på stad). Men jag kände att jag hann liksom inte med den och det var den som var det roliga och jobbet brydde jag inte ett dugg om.

Lotta som arbetat med administrativa uppgifter under 1,5 år berättar om den frustration som utvecklats under tiden:

Lotta: Det var ett väldigt simpelt jobb med inga möjligheter. [...] Det är ganska mycket rutinuppgifter och när man vet: det är det här jag kommer att göra, aldrig någonting, varken mer eller mindre, i 15-20 år. Nä men då, då kände jag, jag kan inte alls, jag kan inte alls utvecklas på något sätt någonsin här och då var det väl bättre att, bättre förr

än senare liksom (sluta). Så när mitt vikariat tog slut så var det ganska smidigt liksom. En väg ut.

Lotta väljer att avsluta det arbete vars enda stimuli är en lön. Jag frågar Lotta om tiden före arbetet som administratör:

Birgit: Men då, du gick klar sociologin, därefter turistkursen och i samband med det arbete?

Lotta: Ja, en säsong på turistkontoret. Jättekul men otroligt dåligt betalt. Hade det varit bättre betalt så hade jag lätt kunnat tänka mig det. Veta att man har jobb halva året och resten av året göra projekt. Veta att man har en ekonomi som går runt så. Men det är lite väl dåligt betalt så det är lite tråkigt.

Birgit: Ja, då jobbade du på turistkontoret [...] En fast anställning, är du inte intresserad?

Lotta: Nej, finns det sådana fortfarande? Det jag sade upp mig ifrån hade kunnat bli en fast anställning. Jag skulle lätt kunna ha ett administrativt jobb men inte heltid. Men turistkontoret är annorlunda, det händer ju saker där, det är inte ett kontorsjobb. [...] Sen började jag jobba som handläggare på A-kassan av alla (skratt) jag skulle bli arbetslös, så tänkte jag: ja, jag slänger väl iväg en ansökan dit också och så fick jag jobb där. [...] I början var det fantastiskt skönt att gå till ett jobb och när man gick därifrån så tänkte man inte ett dugg på jobbet [...]

Lotta berättar vidare att hon hade tänkt vara arbetslös ett tag för att fundera på vad hon verkligen vill satsa på men:

Lotta: Så höll det inte så länge för då måste man ju söka jobb som regeln är [...] så fick jag jobb jättesnabbt med det var via bemanningsföretag och det var utbildningsadministratör.[...] Jag gjorde lika enkla uppgifter via ett bemanningsföretag, mycket sämre lön, inga förmåner, och då satt jag där, jag ville inte fortsätta på det andra jobbet, varför sökte jag ens det här? Och då sa jag upp mig efter två veckor. Och sen så slängde jag mig in i den här kursen, hela det här projektet.

Birgit: Det här är intressant, du menar att, när man jobbar heltid så finns inte ork kvar att göra det man vill göra?

Lotta: Ja, jag kommer hem och jag har inget kreativt tänk. Jag har använt energin jag hade under dagen till jobbet. Och sen när jag kommer hem så kan jag tänka att nästa dag ska jag tillbaka. Det går inte. Antingen har man inget liv alls. Man jobbar heltid och sen jobbar man ideellt efter jobbet. [...] Jag kan offra saker men inte offra

hela mitt liv bara för att göra det. Då offerar jag hellre inkomster i jobbet (skrattar) [...].

Lotta tycker att arbete ska vara förenat med personlig utveckling, intressant och bidra till samhällsutvecklingen. "Bara" inkomst räcker inte. Anställningen vid A-kassan är enligt arbetsmarknadsdepartementets definition, arbetstagare. Anställningen via bemanningsföretag är enligt definition, arbetspresterande. Lotta menar att monotont arbete, i längden, är själsdödande:

Lotta: Alltså det var jätteskönt att ha den här ekonomiska tryggheten. Det var nog att jag gjorde arbetsuppgifter som jag inte tyckte var ett dugg roliga. Det var det som var det största (problemet) och så var det inte så där jätteroliga, det var inget fel på arbetskamraterna men organisationen, det var väldigt grupperat. Just tryggheten, skulle jag få jobba med något liknande det jag gör nu men att det skulle vara ett fast jobb, då skulle jag bara jubla. För då har jag en inkomst, semester, pension och så där. Det fasta jobbet skrämmer mig inte lika mycket nu som det gjort förr. Men jag ser inte att det finns ett fast jobb med det jag är intresserad av. [...] Jag blev positivt överraskad av arbetsförmedlingen när jag gick dit för den obligatoriska inskrivningen efter det jag hade sagt upp mig och ska hänge mig åt ett projekt som inte kommer att ge mig någon betald anställning. Jag berättade att samhälls-entreprenörskap är den sociala nyttan istället för ekonomisk vinst, det är ju det som är poängen. Och så säger kvinnan: " Men det låter ju fantastiskt, jätteintressant. Och känner du till den här mässan som handlar om det här?"

Birgit: Vi måste börja fundera i nya banor i vårt samhälle?

Lotta: Det är något som är växer väldigt mycket i Sverige. Just socialt företagande, det är något som inte varit så stort i Sverige förut, välfärdsstat och så där. Men innan man skär ner i det så måste det ju börja någon annan stans i stället, det behövs ju. [...] Jag kan jobba mot att förändra det men jag måste ändå jobba inom det. [...] Den sociala nyttan är det viktiga men det måste ändå vara vinstdrivande annars kommer det inte att gå.

Inglehart menar att en högre utbildning påverkar en individs värderingar. Dessa värderingar medför samhällseliga konsekvenser. Han tror att nya politiska frågor blir viktiga, speciellt med inriktning på livsstilsfrågor. Tilltron till den egna förmågan kommer också att medföra en ökad medborgarkompetens som innebär att fler kan delta i den politiska processen. Lotta prioriterar inte lön/anställningstrygghet då arbetets innehåll måste vara stimulerande och meningsfullt. Denna in-

ställning ger också stöd till Theanderssons slutsatser att högskoleutbildade söker intressanta och omväxlande uppgifter som ska vara av värde, inte bara för den egna tillfredställelsen utan också till gagn för andra. Lotta har en individualistisk och altruistisk attityd till "vilja att arbeta" och är inrevärldsorienterad.

6.3.6 Postmaterialisten Lennart

Lennart nämnde inget om arbete eller ekonomisk trygghet vid det första tillfället (skriftligt), 1999. När vi ses år 2000 så ger han sin syn på arbete och arbetslöshet i Sverige på 2000-talet. Jag frågar om hans syn på framtida arbete:

Birgit: Vad kan vara viktigt då om du skulle börja jobba?

Lennart: Jobb? Att man trivs är väl viktigt. Att man får ut något av det mer än pengar. Jo, jag skulle kunna ha ett jobb som jag bara tjänar pengar på också men då måste det finnas fritid och så. Jag har en massa andra intressen som jag vill främja.

Lennart har, med västvärldsmått, inte en materiell standard enligt norm men uppfattar den egna ekonomiska situationen som tillfredsställande.

Lennart arbetade inte år 2001. Han säger att han borde, men mycket annat intressant "kom i vägen". När vi ses 2005 frågar jag om arbete:

Lennart: Jag hade tänkt att nu i höst skulle jag ha ett arbete. Men jag har inte skaffat ett arbete. Jag är pank.

Birgit: Ja, men det blir man ju om man inte har ett arbete.

Lennart: Men jag skulle vilja ha ett arbete så jag kunde ladda upp med pengar så jag kunde plugga. Och förra hösten då mådde jag bara dåligt hela hösten. Jag har sökt lite grann sedan så har jag inte haft, jag har inte haft ork till att fixa det här med arbetsförmedlingen och alfabakassa och sådant där, så jag har inte fått några pengar. Det är för, inte i somras och inte sommaren innan, men sommaren innan det hade jag ett jobb i en månad. De pengarna har levt på tills nu. [...] Mest har jag ju levt på mamma också. Delvis har jag levt på de pengarna och delvis sparade alfabakassa pengar. Bland annat från våren 2004. Då hade jag två praktikplatser.

Lennart berättar att han sökt arbete som städare vid en folkhögskola på annan ort men tror att chanserna är små då han inte har någon erfarenhet av städjobb sen tidigare. Lennart vill ha en lön för att börja spara

pengar till en utbildning. Han kan också tänka sig en ny praktikperiod om det finns möjlighet på en förskola som arbetar med jämställdhet. Att binda sig vid lån är inget alternativ. Jag frågar varför han inte kan tänka sig att ansöka om ett studielån:

Lennart: Nej, studielån vill jag inte ha. Då blir man väldigt ofri. Jag vill hellre lyckas på ett jobb och leva snålt. För sedan så (paus) alltså om jag utbildar mig till lärare, då känns det som att jag är tvungen att vara lärare sedan. Och delvis kommer det rent på grund av pengarna [...] det känns liksom som oavsett vad jag kommer att göra, så kommer jag bli tvungen att ha ett fast jobb.

Birgit: Du känner att du blir bunden?

Lennart: Ja (sänker tonläget) – Nu har du fått en utbildning, AR-BETA så att vi får våra pengar tillbaka, arbeta. Då säger jag: Nej, nej! – Jo, du ska arbeta och så tycker inte jag det, då mår jag dåligt. Men så fungerar samhället så då får jag väl arbeta först, då blir det inte samma press.

När vi talade med varandra igen 2008 hade Lennart hoppat av en lärarutbildning som påbörjades våren 2007. Han hade också praktiserat vid den förskola han nämnde år 2005. När vi ses igen 2012 resonerar Lennart kring temat arbete, arbetslöshet och sysselsättning:

Lennart: Det är bra att jag vart kvar i Grön Ungdom. Jag blev kvar för att jag blev arbetslös så länge och så hamnade jag i fas tre. [...] Och jag hade en massa åldersångest, jag borde inte vara aktiv, jag är för gammal för Grön Ungdom osv. Det är svårt men organisationen behöver mig, hur ska jag göra? Och så gjorde jag ju saker och det var trevligt men det var inte så trevligt som det kunde vara om man slapp den här ångesten över att man inte borde vara där men, då när jag blev fas tre då försvann ju det för jag ska vara här, jag är ju fas tre! Så att det var jätteskönt. Det kommer att vara fram till sommaren. Då kommer jag att ha haft det i två år. Sen vet jag inte, jag ska försöka att söka tågvärdsjobb.

Lennart är nöjd över "placeringen" i Grön Ungdom men är kritisk till sysselsättningsfasen (Fas 3) som är den sista delen i det arbetsmarknadspolitiska program som gäller from 2007. Enligt Lennart är Fas 3 ett sätt att förbättra sysselsättningsstatistiken:

Lennart: Men hela systemet är ju lite konstigt vilket gör att fas tre har utnyttjats. Att folk startar låtsasföretag och bara håvar in pengar och det är ju dumt men i det här fallet (att vara placerad inom Grön Ungdom) så är det väldigt bra att det fungerar som det gör. Men det

känns inte som det här var vad Reinfeldt ville. Jag gör skillnad (skratrar). Sen är det inte så konkret, men ibland är det så också. Det är en variation av uppgifter. Men det är kanske inte som de tänkte med fas 3, att vänja sig in i arbetslivet. Men det där är ju bara "hittepå" ändå. Det är inte därför fas 3 finns, tror jag. Jag tror inte att det är för att man ska känna en väg in i yrkeslivet. Det är att dölja statistik och också att man ska ha det så jävligt att man tar vilket skitjobb som helst för vad som helst är bättre. Alltså om du får 5000 i månaden av att ha fas 3 eller så får du 7000 i månaden av att ha ett skitjobb, ja men då kanske du väljer det. Men hade det varit bättre villkor i samhället så kanske du inte hade valt det där skitjobbet för det är inte värt pengarna utan du hade kunnat använda din tid till saker som ger dig och folk i din närhet mer.

Redan vid det första enskilda intervjutillfället år 2000 uttalade Lennart en stark önskan om att påverka samhällsutvecklingen i en grön riktning. År 2012 gör han "skillnad" med sin arbetsinsats i Grön Ungdom. Lennart är kritisk till sysselsättningspolitiken och förespråkar samhällsförändringar med en fokusering på långsiktiga satsningar för en hållbar miljö ur alla aspekter. Han menar att gamla arbetskontrakt inte är gångbara då de inte är förenliga med hållbar utveckling. Arbetet kan för Lennart vara ett sätt att tjäna pengar för att spara till viktigare ändamål t ex studier. Men ett arbete värt namnet måste vara meningsfullt och arbetsinsatsen vara till gagn för andra. Enligt Standings definition tillhör Lennart prekariatet. Möjligen kan Lennart värja sig mot den definitionen då han inte har arbete, enligt samhällets villkor, som norm. Han har en solidarisk inställning, altruistisk attityd och inrevärldsorientering.

6.3.7 Sammanställning av respondenternas inställning till arbete

- Lars:** **Materialism**, instrumentell inställning, instrumentell attityd, yttrevärldsvärderingar.
- Lina:** **Materialism**, instrumentell inställning, altruistisk attityd, yttrevärldsvärderingar.
- Lena:** **Materialism**, byråkratisk inställning, materialistisk attityd, individualistisk attityd, yttrevärldsvärderingar.

- Lisa:** "Både och", byråkratisk inställning, individualistisk attityd, en blandning av yttrevärlds och inrevärldsvärderingar.
- Lotta:** **Postmaterialism**, solidarisk inställning, individualistisk- och altruistisk attityd, inrevärldsvärderingar.
- Lennart:** **Postmaterialism**, solidarisk inställning, altruistisk attityd, inrevärldsvärderingar.

6.4 Sammanfattning

Den arbetsrättsliga förändringen har i hög grad påverkat mina respondenter. De lösa förbindelser som uppstod efter avregleringarna inom arbetsrätten innebär att den enskilda individen har ett större ansvar för sin utkomst under 2010-talet än under 1970-talet. Däremot verkar arbetslivet i stort sett vila på en gammal terminologi och den utredning som belyser vikten av att undanröja arbetshinder för att individen flexibelt skall kunna vandra mellan anställning, studier, föräldraledighet, arbetslöshet och entreprenörskap har ännu inte införlivats i svensk arbetsmarknadspolitik.

Materialisten Lars har en instrumentell inställning och instrumentell attityd till arbete. Arbetet är till för att tjäna pengar och det finns en skarp gräns mellan arbete och fritid. Materialisten Lena har en materialistisk attityd och en byråkratisk inställning, vilket ska förstås som att arbetsliv och fritid hör samman på så sätt att arbetslivet får inverka på privatlivet. Materialisten Lina har inte etablerat sig utan flyttas runt i olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder och kan tillhöra prekariatet. Hon har en instrumentell inställning till arbete men också en altruistisk attityd då arbetet ska vara till nytta för andra också. "Både och" Lisa har varvat anställning, studier, entreprenörskap och mammaledighet. Hennes inställning till arbete är byråkratiskt men med en individualistisk attityd då arbetet ska var självständigt och möjligt att utforma efter egna idéer. Postmaterialisten Lotta gör medvetna val i riktning mot livskvalitet och självförverkligande. Hon väljer bort arbeten som inte ger en arbetstillfredsställelse. Hon har en individualistisk och altruistisk attityd då hon anser att arbetet ska var utvecklande för egen del men också nyttigt för andra. Postmaterialisten Lennart har inte arbetslinjen som norm. Då han inte etablerat sig i yrkeslivet valsar han runt i arbetsmarknadspolitiska åtgärder men har möjlighet att välja var han hamnar

(genusförskola, Grön Ungdom). Lennart kan också tillhöra prekariatet i viss mån. Han har en altruistisk attityd. Lotta och Lennart kan också sägas ha en solidarisk inställning till arbete, om arbetet är meningsfullt. Lennart menar att fas 3 arbetet i Grön Ungdom förenar arbete och fritid och det formar ett speciellt levnadssätt. Lotta menar att drömscenariot är arbete i sociala projekt med lön. Respondenternas inställning till arbete är i stort sett oförändrad över tid (1999–2012).

7 Materialistens och postmaterialistens inställning till bildning/utbildning

I omställningens tid händer en hel del inom svensk bildning och utbildning. Från en sammanhållen skola och bildningsrörelser sker en utveckling där tonvikt läggs vid egna val och utbudet eskalerar. I kapitlet presenteras en bakgrund till de förändringar som sker inom olika utbildningssystem. Den översiktliga presentationen rymmer inte alla bildnings- och utbildningsformer. I denna förändrade utbildningssyn där fler, oavsett om de vill eller inte, behöver ägna en allt större del av livet till studier av olika slag utvecklas olika synsätt på bildning och utbildning. Dessa olika synsätt kan, menar jag, jämföras med inställning till arbete. Sist i kapitlet klassificeras respondenternas inställning till bildning/utbildning.

7.1 Bildningens och utbildningens villkor i Sverige – en bakgrund

7.1.1 Strukturella förändringar i utbildningssystemet från efterkrigstiden fram till 2010-talet

Efter det andra världskriget ökade välbördet i Sverige. Det sociala välfärdssystemet stärktes, allmän tilläggspension infördes och mellan 1965–1975 byggdes en miljon bostäder i det s.k. miljonprogrammet. De materiella villkoren ökade markant. I början av 1970-talet (se kap. arbetsvillkor) avmattades den ekonomiska tillväxten och det kulturella klimatet förändrades i Sverige. Populär och ungdomskultur såg offentlighetens ljus på ett nytt sätt, kvinnorörelsen och med den, jämställdhetsfrågor, växte och invandringen ökade. Under 1960- och 1970-talet präglades samhällsdebatten av vindar från vänster som påverkade det etablerade politiska systemet. Reformerna som, MBL (lagen om medbestämmande i arbetslivet), föräldraförsäkring som också inkluderar män samt LAS (lagen om anställningsskydd) infördes. Utbildningsväsendet växte parallellt med tjänstesamhällets utveckling och nya pedagogiska ideal (i du-reformens anda växte icke-auktoritära undervisningsformer fram) infördes i undervisningen. Från 1970-talet vidgades utbildningsklyftan mellan äldre och yngre generationer, vilket ledde till en mer renodlad satsning på kommunal vuxenutbildning vilket i sin tur medförde att studieförbunden blev en del av vuxenutbildningen. Den så kallade vuxenstudiereformen 1975 innebar att vuxna gavs möjlighet att

läsa på gymnasienivå, framförallt vid Komvux. I samband med detta infördes ett särskilt vuxenstudiestöd. Studiemedelssystemet reformerades 1989, vilket bland annat medförde ett nytt återbetalningssystem samt ett förbättrat studiestöd för studerande utomlands. Mot slutet av 1970-talet ebbade vänstervågen ut och ersattes av nyliberala reformer. Avregleringar och bolagisering av offentlig verksamhet, utförsäljning av offentlig egendom, förändrat skatte- och pensionsystem, minskad anslutningsgrad till fackföreningar och arbetslöshetskassor skedde under 1980-talet. Anställningsformerna blev mer flexibla (se kap. arbete) och individinriktade vilket också påverkade utbildningsformerna. I början av 1990-talet växte antalet friskolor och de offentliga skolorna kunde inte längre räkna med att alla elever valde den kommunala grund- och gymnasieskolan.¹⁷⁶ Fler utbildningsaktörer på marknaden äskade bidrag från statens budget och i den statliga utredningen från 2004 diskuterades studieförbundens statliga stöd. Detta föranledde i sin tur en diskussion om diskrepansen mellan folkbildning och andra former av vuxenutbildning.¹⁷⁷ Skiljelinjen som befästes redan 1991 är tydlig:

Folkbildningsverksamheten skall vara fri och frivillig, obunden av stat och marknad, skild från samhällets läroplansstyrda utbildning och arbetsgivarnas produktionsanpassades personalutbildning. Den ska vara ett forum där deltagarna själva väljer ämne och arbetsformer och där de egna erfarenheterna och behoven styr studierna.¹⁷⁸

Men, menar historikerna Anne Berg och Samuel Edquist, utvecklingen inom folkbildningsverksamheten syns i marknadsanpassningen av kursutbuden. Den tidigare bildningstanken där vägen till kunskap är viktigare än resultatet hade till viss del fått ge vika för en ökad mångfald i kursutbudet där studieförbunden utvecklades från teoretiska studier till att omfatta bl.a. olika estetiska och praktiska ämnen. Berg och Edquist anser ändå att idén om folkbildningen som en fri verksamhet där kunskap och färdighet är att betrakta som medel för målet, personlighetsutveckling, levde kvar.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Thisner, Edgren & Edquist (2011) s. 39–42.

¹⁷⁷ SOU (2004:30) s. 31–32.

¹⁷⁸ Proposition 1990/91:82 s. 8.

¹⁷⁹ Berg & Edquist (2011) s. 190–194.

7.1.2 Grundskolans tillkomst

Efter andra världskriget blev den obligatoriska skolans organisation ett omdiskuterat inrikespolitiskt ämne. Uppdelningen mellan folkskola och realskola handlade om en kunskapssyn där, med en grov förenkling, folkskolan hade en samarbetsyn inspirerad av John Deweys pedagogik "Learning by doing" d.v.s. hans idé om att teori och praktik måste sammanföras för att gynna individens växande. Nyttaspekten var också central i Deweys utbildningsfilosofi. Realskolan hade allmänbildningsidealet och höga kunskapskrav i Humboldts anda.¹⁸⁰ Sven-Eric Liedman förklarar denna anda som en bildningsprocess där målet är Geist, en anda, som uttrycks i den bildade människans hela framtoning, uppfattningsförmåga och handlande.¹⁸¹ Efter krigets slut diskuterades värdet av en demokratisk fostran för samhällets bästa och 1950 beslutade Sveriges Riksdag om införandet av en nioårig grundskola. Oenighet om bl.a. differentiering i skolan innebar att realskolan fanns kvar parallellt med en försöksverksamhet där 100 landsbygdskommuner och ett 20-tal städer deltog. I utvärderingen av försöket visade det sig att realskolans elever hade högre resultat på kunskapstester än de i försöksskolorna. År 1962 godkändes regeringens förslag till allmän grundskola av riksdagen. Troligen p.g.a. att fler värderade den demokratiska jämlikhetsaspekten mer än fördelar med en differentierad skola. Detta beslut innebar att alla barn och ungdomar oavsett socioekonomisk status studerade tillsammans. Därmed försvann också parallellskolesystemet (olika skolformer så som bl.a. folkskola, realskola, flickskola, kommunal mellanskola och fortsättningsskola).¹⁸²

7.1.3 Gymnasieskolan

Reformeringen inom grundskolan innebar också en förändring för de frivilliga skolformerna. Den nya gymnasieskolan avlöste läroverkets gymnasium och från 1971 infogades också de utbildningar som tidigare bedrivits inom fack- och yrkesskolor. Knappt tolv procent av Sveriges ungdomar studerade i den gamla gymnasieskolan år 1965, tio år senare fortsatte 66 procent direkt från grundskolan in i gymnasieskolan. Den stora förändringen berodde till stor del på att en mängd olika utbildningar samlades i den nya gymnasieskolans organisation. Utvidgningen av gymnasieskolans utbud hängde samman med den lågkonjunktur som orsakades av 1973 års oljekris som bl.a. bidrog till en ökad

¹⁸⁰ Edgren (2011) s. 112–119.

¹⁸¹ Liedman (2004) s. 388–389.

¹⁸² Edgren (2011) s. 112–119.

ungdomsarbetslöshet. Gymnasieskolans uppgift blev då att erbjuda ett alternativ till eventuell arbetslöshet efter avslutad grundskoleutbildning. Reformen var också en reaktion på den demokratiprocess som startade efter det andra världskriget och den samtida diskussionen om vikten av en skola för alla. Inriktningen ändrades från att vara en studieförberedande bildningsinstans till att vara en plats också för yrkesutbildning. 1980 skärptes kraven på vem som kunde ta del av en arbetsmarknadsutbildning och det innebar i praktiken att alla ungdomar endast hade gymnasiet som alternativ efter avslutad grundskoleutbildning. En lång utredning påbörjades redan 1976 med syfte att göra gymnasiet mer enhetligt. Detta arbete resulterade så småningom i 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf-94). Förändringen blev en reduktion från 22 linjer till 16 nationella program och ett individuellt program. De nationella programmen ändrades innehållsligt så att alla elever, oavsett inriktning, fick grundläggande behörighet för vidare studier vid högskola/universitet. Den grundläggande behörigheten säkerställdes genom obligatoriska kärnämnen¹⁸³ oavsett programtillhörighet.

Parallellt med de kommunala gymnasieskolorna växte friskolor fram, vilket gjorde det möjligt för friskolor att öka valfriheten för eleverna. 2006 skedde en viss återgång till det gamla skolsystemet då regeringen föreslog och genomförde förändringar som innebar allt tydligare skillnader mellan studieförberedande och yrkesförberedande program. Antal kärnämnestimmar vid de yrkesförberedande programmen minskades för att ge utrymme till en ökning av karaktärsämnena och arbetsplatsförlagd utbildning (APU). Denna förändring gäller fortfarande och kärnämnen har bytt namn till gymnasiegemensamma ämnen (läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskolan 2011).¹⁸⁴

År 2009 gjordes ytterligare förändringar i gymnasieskolan genom att ett antal spetsutbildningar startades vid några skolor i Sverige. Syftet var att stärka banden mellan gymnasieutbildning och högre utbildning vid högskola/universitet.¹⁸⁵

¹⁸³ Kärnämnen i gymnasieskolan: svenska, engelska, samhällskunskap, religionskunskap, naturkunskap, idrott och hälsa samt estetisk verksamhet.

¹⁸⁴ Skolverket (2014).

¹⁸⁵ Skolverket (2014).

7.1.4 Högskola och universitet

Åter till det andra världskrigets konsekvenser för demokratiska processer och en större efterfrågan på utbildning. Efter kriget ökade födelse-talen i Sverige (40-talister) och vid Uppsala universitet skrevs fler studenter in under åren 1955–78 än under hela perioden 1477–1955. Statliga stipendier och studielån gjorde det möjligt för nya grupper att genomföra en högskoleutbildning. Bildningsaspekten började också naggas i kanten med förslag att införa fasta studiegångar med en ökad genomströmning. Förslaget från UKAS (Universitetskanslerämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar) innebar att gå näringslivet till mötes. Förslaget lämnades 1968, och studenterna menade att detta inkräktade på den akademiska friheten. UKAS förslag, rejält urvattnat, påverkade inte nämnvärt den stora högskolereformen 1977. Med högskole-reformens införande hamnade också professionsutbildningar under högskolans tak. Det blev dessutom möjligt för äldre studenter med arbetslivserfarenhet att läsa vidare.¹⁸⁶ Thamreformen i mitten av 1990-talet, som innebar, att med positiv särbehandling skraddarsy professorer till kompetenta kvinnor gav viss effekt vid universiteten. Före genomförandet av reformen var andelen kvinnliga professorer sju procent, år 2009 var andelen 20 procent.¹⁸⁷ Det finns all anledning att tro att den siffran kommer att stiga då andelen kvinnliga studenter det senaste decenniet är i majoritet vid landets högskolor och universitet.¹⁸⁸ Bologna-processen, ett försök till ett europeiskt utbildningssamarbete startade 1999. Syftet med detta pågående samarbete är att öka rörligheten mellan de europeiska länderna. Examen från utbildning i land A ska vara giltig i land B. Ett annat syfte är att öka anställningsbarheten, målen i utbildningarna skrivs som "learning outcomes."¹⁸⁹ Sverige har anpassat sig till Bologna-processen och efter 2007 års högskolereform delas den högre utbildningen in i grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. Universitetens organisation har förändrats över tid och deras överlevnad hänger samman med de statsanslag som delas ut. De är också beroende av externa bidragsgivare och donatorer. Det börjar ta-

¹⁸⁶ Frängsmyr (2011) s. 154–157.

¹⁸⁷ Frängsmyr (2011) s. 152.

¹⁸⁸ Högskoleverket (2012). Studenter vid landets högskolor och universitet, kvinnor 60 %, män 40 %.

¹⁸⁹ Learning outcomes syfte är att beskriva vilken nivå av kunskap, förståelse och färdigheter studenten ska ha uppnått efter genomgången kurs. Kunskapen ska på så sätt tydliggöras för läraren, arbetsgivare och det omgivande samhället.

las om entreprenörsuniversitet, och idéhistorikern Carl Frängsmyr tolkar detta som en uppdragsförändring då inriktningen förskjuts från folkbildningsuppdraget (den tredje uppgiften) till ett ökat samarbete med näringslivet (arbetsmarknadsanpassad utbildning).¹⁹⁰ Är bildning och utbildning två sidor av samma mynt i det senmoderna Sverige eller finns skiljelinjer?

7.1.5 Bildning och utbildning

Ett enkelt sätt att ange skillnaden mellan bildning och utbildning är enligt Gustavsson:

Utbildning har ett från början utstakat mål, ett färdigt resultat i form av betyg och examen, medan bildning är mer inriktat mot själva processen. Processen kan då sägas vara en del av resultatet, eller väsentligare än resultatet.¹⁹¹

Filosofen Peter Kemp gör en historisk beskrivning av bildningsbegreppet där betydelsen ändrats från att vara guds avbild till personlighetsdanning. Därefter gör han en distinktion mellan bildning och utbildning där bägge begreppen förvisso syftar på process och resultat men där bildning avser en gemensamt erkänd kultur, medan utbildning är ett individuellt projekt med syfte att i slutänden få en yrkesspecifik kompetens. Eller, menar Kemp, man frågar inte: Vad har du för bildning? Men man kan fråga: Vad har du för utbildning?¹⁹²

Däremot menar Kemp, är läroprocessen det viktigaste målet i både bildning och utbildning som kan uttryckas:

- Att den unge blir insiktsfull och mognar både personligt och allmänt, det vill säga både som individ och samhällsmedborgare.
- Att den vuxne lär hela livet, inte som en allt tyngre börda utan som en ständig öppenhet för nya erfarenheter

¹⁹⁰ Frängsmyr (2011) s. 157.

¹⁹¹ Gustavsson (2009) s. 97.

¹⁹² Kemp (2005) s. 148–149.

- Att vi (människor) utbildas och bildas för att leva ett gott liv med och för andra inom rättvisa institutioner.¹⁹³

Utbildnings- och kultursociologen Donald Broady anser att bildningsbegreppet har urholkats då bildning uppfattas som en fixerad uppsättning kunskaper och resultat istället för verksamhet. Han menar vidare att det för skolans del är:

Gångbart att tala om bildning som vore det en fråga om givna texter att läsa, givna åsikter att tillägna sig och givna trossatser att omfatta – skafferikunskaper lika auktoriserade och näringsdeklarerade som de centralköksfabricerade uppvärmda rätter och industriskalade potatisar varmed eleverna utfodras i matsalen.¹⁹⁴

Idéhistorikern Sven-Eric Liedman ställer sig också frågande till bildningsaspekten i den obligatoriska såväl som i den högre frivilliga utbildningen då det till syvende och sist alltid handlar om att elever och studenter har att förhålla sig till ett givet pensum. Den svenska skolan är inte bara, enligt Liedman, en plats där elever skall förberedas för en föränderlig framtid, den är också en plats där man som elev möter det redan existerande i mycket stor utsträckning. Han menar vidare att också samtida stoff antagit en fast form (läroboken och kursboken färdigtuggade material?). Vid universiteten råder liknande problematik. De strukturer som lever kvar och bestämmer universitetsverksamheten speglar en föreställningsvärld från en svunnen tid. Liedman kallar detta fenomen en frusen ideologi och exemplifierar detta med beslutsgången i hur bedömningar sker, undervisningens former och organisering av forskning.¹⁹⁵

I senare text diskuterar Liedman begreppsförändringar och tolkningar i olika språk och menar att bildning och utbildning var synonyma begrepp när de infördes i svenska språket vid sekelskiftet 1700/ 1800. Idag är orden oftast varandras motsatser där bildning tolkas som en fri process som är styrd inifrån den enskilde av eget intresse och kraft.

¹⁹³ Kemp (2005) s. 149.

¹⁹⁴ Broady (1984) s. 359.

¹⁹⁵ Liedman (1999) s. 216–217.

Kunskapen i sig har ett egenvärde. I utbildningen styr målet, en examen, betyg eller en legitimation. Liedman menar att motsättningarna mellan utbildningens hårda regler och bildningens frihet är gammal. Humboldts idéer, enligt Liedman, omsattes till viss del vid universitetet i Berlin men den genomsyrade inte hela verksamheten.¹⁹⁶

Filosofen Bengt Kristensson Ugglå anser det vara dags att våga sig på en nytolkning av bildningsbegreppet då globaliseringen innebär att gamla strukturer bryts ner och nya sammanhang bildas. I globaliseringens spår ser han att en ny osäkerhet och en ny sårbarhet breder ut sig i samhället. Han menar att många självklara begrepp som tidigare varit underlag för en helhetssyn på tillvaron behöver omtolkas och förstås i en ny kontext. Bildning i vår samtid, enligt Kristensson Ugglå, förutsätter de "fyra nycklarna", selektion, värdering, meningsbildning och användning. Med *selektion* menas att det är överflödet av information, inte bristen på densamma som skapar problem, vad ska väljas och vad kan tas bort är en nödvändig färdighet för alla. Med *värdering* menas att i takt med att kunskapshierarkierna bryts ned behöver individen utveckla en omdömesförmåga för att värdera tillförlitligheten i alla de källor som finns att tillgå. Med *meningsbildning* avses det sammanhang som måste till för att alla informationsfragment ska bilda en meningsfull helhet som gör världen begriplig. Med *användning* menas att kunskapen behöver användas för att förstås.¹⁹⁷

Anna- Karin Wyndhamn¹⁹⁸ gymnasielärare och lärarutbildare konstaterade i sin avhandling *Tänka fritt, tänka rätt* att undervisningen i gymnasieskolans kärnämne svenska sker i kunskapsreproduktionens tecken utan efterföljande reflektion. Hon anser att värdeöverföring sker från lärare till elev och menar att den kritiska granskning som enligt läroplanen ska prioriteras lyser med sin frånvaro:

Den sociala praktiken naturaliserar att undervisningens innehåll fokuserar det mätbara, jämförbara och repeterbara. Detta tolkas som indikationer på att den sociala praktiken understödjer diskurserna av ordning och kunskapsreproduktion.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Liedman (2004) s. 382–383.

¹⁹⁷ Kristensson Ugglå (2007) s. 111–112, 115–116, 126.

¹⁹⁸ Wyndhamn (2013).

¹⁹⁹ Wyndhamn (2013) s. 122.

Wyndhamn antar också att den ekonomiska styrningen av skolverksamheten bidrar till att bestämma kunskapens och lärararbetets villkor. Att ständigt ställa frågan varför kräver tid till reflektion och den processen är bildande men finns det plats för den i målstyrd verksamhet?

PISA-rapporten från 2012 visade att svenska 15-åringar hade bristande färdigheter när det gällde problemlösning, reflektion, tolkning samt bedömning av olika texter. I rapporten diskuterades också PISA:s globala läroplan d.v.s. det ramverk som är framtagna kriterier för kunskaper och färdigheter inför vuxenlivets medborgarskap ur ett globalt perspektiv.²⁰⁰ Kristensson Uggla pekar på svårigheten att hitta en balans mellan de globala och de lokala kunskapsområdena och, menar han, det blir än viktigare att kunna tillvarata och hantera de nya tolkningar som står till buds i vår informationsvärld. Wyndhamns studie visar att de nya och nödvändiga tolkningar som krävs inte får genomslag i gymnasieskolans kärnämne svenska.

7.1.6 Bildning och utbildning i den svenska skolan

I läroplanskommitténs betänkande *Skola för bildning* lyftes frågan om skolans bildningsuppdrag inför utformandet av de nya läroplanerna LPO 94 och LPF 94. Kommittén konstaterade:

Att skapa en skola för alla, där bildningsarbetet är huvudsak är ingen antikvarisk uppgift. En sådan skola har aldrig funnits.²⁰¹

Det är den klassiska utbildningstanken där bildning avses vara en pågående process vilket medför det omöjliga i att sätta upp mål (lärandemål) för bildning. Konklusionen av detta, måhända i djärvaste laget, är att skolan tillhandahåller en utbildning med fastställda mål som också är utvärderingsbara enligt given mall (betyg) medan bildning sker i en pågående process i interaktion med andra individer i samhället och aldrig kan sägas vara avklarad.

Läroplanskommittén menade att ansvaret för lärandet i större utsträckning borde återgå till lärare och elever:

Som en konsekvens av den förändrade styrningen av det offentliga skolväsendet och de nya möjligheterna att etablera fristående skolor

²⁰⁰ Skolverket (2013) s. 34. Regeringen har aviserat en utredning angående resultatet från PISA:s rapport och kommer att tillsätta en skolkommision under 2014.

²⁰¹ SOU (1992:94) s. 57.

har skolans personal ett större ansvar för hur stoff väljs ut och organiseras för lärande. Lärarna får anledning att ta egen ställning till bildningsfrågan och till frågorna kring läroplaner i vidaste mening. Eleverna blir friare att komponera sin egen studiegång. De får anledning att själva arbeta med de grundfrågor rörande värdering, urval, organisering och förmedling av vetande som tidigare i hög grad omhändertagits av den centrala skoladministrationen och läromedelsförlagen. Allt detta talar för att bildningstanken förtjänar att aktualiseras.²⁰²

Utredningen pekade på framtida möjligheter både för lärare och elever i att närma sig Humboldts tankar i kraft av *Lehrfreiheit*, läraren får undervisa utifrån egen (forskar) kompetens och eget urval och *Lernfreiheit*, eleven tar del av undervisning och föreläsningar utifrån eget intresse.

Det långa avsnittet om bildningstankens aktualitet är inspirerande men utvecklades inte vidare i utredarnas förslag till ny läroplan för den obligatoriska grundskolan, LPO 94. Där nämndes bildningsaspekten endast två gånger:

Skolan skall stimulera varje elev att bilda sig och att växa med sina uppgifter. Skolan verkar i en omgivning med många olika kunskapskällor. Uppgiften är att söka skapa de bästa samlade betingelserna för elevernas bildning, tänkande och kunskapsutveckling.²⁰³

I förslaget till ny läroplan för gymnasiet LPF 94 formuleras bildningsaspekten:

Läroplanen anger utbildningens värdegrund och dess mål – den bildning och utbildning som samhället skall svara för. En läroplan är därmed ett av de viktigaste kulturdokumenterna i samhället. Samhället förändras och utvecklingen ställer successivt nya krav på kunskaper. Denna läroplan ska verka i ett samhälle där den samlade kunskapen och antalet informationskällor växer snabbt. Mot denna bakgrund står gymnasie- och vuxenutbildningen inför en delvis annan bildningsuppgift än tidigare.²⁰⁴

Denna otydlighet om det bildande inslaget i svensk skola i förslaget till ny läroplan är tydligt grumlig. I betänkandet konstaterades att den

²⁰² SOU (1992:94) s. 56.

²⁰³ SOU (1992:94) s. 149.

²⁰⁴ SOU (1992:94) s. 160.

svenska skolan inte ägnat tid till bildningsarbete. Det är då, menar jag, en felaktig tolkning av den rådande läroplanen "att skolan står inför en delvis annan bildningsuppgift än tidigare" som ligger till grund för läroplanen, LPF 94 i gymnasiet. Bildningsaspekten har inte funnits i svensk skola och kommer att fortsätta lysa med sin frånvaro.

7.1.7 Utbildning och bildning i omställningens tid

I den nya läroplanen för gymnasiet, LGY 11, under rubriken skolans uppdrag betonas entreprenörskapet:

Genom studierna ska eleverna stärka grunden för det livslånga lärandet. Förändringar i arbetslivet, ny teknologi, internationalisering och miljöfrågornas komplexitet ställer nya krav på människors kunskaper och sätt att arbeta. Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja att pröva och omsätta nya idéer i handling och att lösa problem. Eleverna ska i skolan få utveckla sin förmåga att ta initiativ och ansvar och att arbeta både självständigt och tillsammans med andra. Skolan ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper och förhållningssätt som främjar entreprenörskap, företagande och innovationstänkande. Därigenom ökar elevernas möjligheter att kunna starta och driva företag. Entreprenöriella förmågor är värdefulla för arbetslivet, samhällslivet och vidare studier.²⁰⁵

Det livslånga lärandet förutsätter, enligt NE:s definition att individen själv ansvarar för det egna lärandet.²⁰⁶ I den nya läroplanen för gymnasiet betonas det livslånga lärandet i relation till ett förändrat arbetsliv, teknologi, internationalisering och miljö. Det vill säga, staten har redan definierat innehållet för individens lärande. Möjligen kan man ana en bildningstanke i vilja att pröva och omsätta nya idéer i handling och att lösa problem men skolverksamheten och med den, den sekundära socialisationen, präglas först och främst av de villkor som arbetsliv och omgivande samhälle ställer.

Det är inte troligt att utbildningsanordnare på olika nivåer kommer att ägna sig åt bildningsaspekten i någon större utsträckning eftersom det är en mängd olika aktörer som styr verksamheten i skolan. För att bara

²⁰⁵ LGY 11 (2011) s. 7. Entreprenörskap, företagande och innovationstänkande markeras i LGY 11 med *kursiv* vilket kan tolkas som *särskilt viktiga* inslag i den nya gymnasiutbildningen.

²⁰⁶ NE (2015).

nämna några: den regering som sitter vid makten under mandatperioden, de kommunala politikerna, näringslivet, intresseorganisationer, universitets- och högskolerådet, anslagsgivare, media, den allmänna meningen, övrig "expertis" etc.

Kristensson Ugglå menar att globaliseringen driver fram en flexibilitetskultur där den enskildes behov och önsknings och det personliga förhållandet till kunskap är av underordnad betydelse då förändringstrycket primärt är externt. De samtida nyckelbegreppen är anställbarhet och anpassning.²⁰⁷ Folkbildningen har friare tyglar då den är frivillig och obunden. Studiecirkeln firade 110 år 2012 och samma år hade det första studieförbundet ABF, varit verksamma under 100 år. Möjligen är det så att utbildning där målet är betyg, examen och Learning outcomes och bildning där deltagarna själva väljer ämne är två separata områden.

7.1.8 Utbildningsplaner när respondenterna är elever i grund- och gymnasieskolan.

Från den 1 juli 1991 fick kommunerna ta över hela ansvaret för att skolverksamheten genomfördes i enlighet med lag och förordning. Läroplanen anpassades därför till den nya ansvarsfördelningen och till en mål- och resultatorienterad styrning av skolan. Därmed försvann bildningstanken, att erövra något som inte är föreskrivet på förhand då skolans främsta uppgift var att, allt som oftast, kräva givna svar som bedömdes i en betygsmall. Synen på kunskap förändrades inte vid en jämförelse mellan läroplanen för grundskolan (LGR 80) och läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (LPO 94).²⁰⁸ Respondenterna var elever under åren 1989 – 2001 och under denna tid skedde undervisningen i grundskolan med LGR 80 och LPO 94 som styrdokument. Gymnasiestudierna styrdes av läroplanen för de frivilliga skolformerna (LPF 94). Respondenternas gymnasieutbildning pågick i en tid när skolorna satsade extra resurser på informationsteknik (IT), dock skiljde sig användandet åt, eleverna i de yrkesförberedande utbildningarna använde IT i mindre utsträckning än de elever som gick ett högskoleförberedande program.²⁰⁹

²⁰⁷ Kristensson Ugglå (2007) s. 126–133.

²⁰⁸ Skolverket (2014). Läroplaner för LGR 80, LPO 94.

²⁰⁹ Under respondenternas skolgång i gymnasiet startade kommunen en IT-satsningen.

7.2 En förändrad inställning till utbildning?

Den instrumentella synen på arbete har studerats men det är, menar jag, möjligt att en instrumentell (materialistisk) – icke instrumentell (postmaterialistisk) syn kan appliceras på inställning till utbildning. Att det finns få studier ur detta perspektiv kan ha att göra med den tidigare uppfattningen att studier avklaras före ingång till "vuxenliv" med åtföljande arbetsliv. Idag är det vanligare att studier och arbetsliv slår följe under en lång rad av år. Studier kan så att säga uppfattas som en del av arbetslivet för framför allt yngre generationer men också för äldre generationer då livslångt lärande förväntas ingå i den enskilde individens liv från vaggan till graven. Man skulle kunna uttrycka det som en nödvändig anpassning till ett förändrat arbetsliv.

Jag prövar därför att använda samma klassificering som används till inställning till arbete men ersätter det bärande elementet, arbete med utbildning.²¹⁰ Kategorierna utgår från Ingleharts huvudgrupper materialism och postmaterialism. I Goldthorpes m.fl. och Berglunds klassifikationer ersätter jag det bärande elementet, arbete, med utbildning. Jag använder den modifierade indelningen tentativt. Utbytt element och de tillägg som måste till för att göra texten sammanhängande markeras med *kursiv*.

7.2.1 Bearbetad klassificering av Goldthorpes m.fl. indelning

Instrumentell inställning till utbildning

Utbildning är ett medel för att uppnå mål utanför *utbildningen* och utförs för att uppnå yttre belöning (pengar) snarare än inre belöning (tillfredsställelse). *Utbildning* ses inte som väg till självförverkligande, detta innebär att det går en skarp gräns mellan *utbildning* och fritid.

Byråkratisk inställning till utbildning

Utbildningens syfte är att ställa sina tjänster till förfogande i utbyte mot t.ex. stigande inkomster, långsiktig trygghet och social status d.v.s. karriär. Detta innebär i sin tur att den anställda accepterar att vara lojal mot företaget och att sköta sin *utbildning* i utbyte mot en relativt trygg

²¹⁰ D.v.s. Ingleharts, Zetterbergs, Goldthorpes m.fl., Berglunds, och Theanderssons kategorier.

och privilegierad tillvaro. Arbetet och med det nödvändig kompetensutveckling, utbildning, representerar ett centralt livsintresse och därför finns ingen skarp gräns mellan arbete och med det, nödvändig kompetensutveckling, utbildning och fritid.

Solidarisk inställning till utbildning

Utbildningen har en ekonomisk innebörd, kompetens för framtida utkomst men inte bara som medel att nå ett mål utan också som en gruppaktivitet och egen utveckling. De sociala relationerna och gemensamma utbildning/bildningsaktiviteter uppfattas som emotionellt belönande och utbildningen representerar ett centralt livsintresse. Utbildning och fritid står i ett nära förhållande och formar ett speciellt levnadssätt.

7.2.2 Bearbetad klassificering av Berglunds indelning

Materialistisk attityd

Poängterar vikten av att utbildningen ska ge (leda till) en hög inkomst och karriärmöjligheter.

Instrumentell attityd

Utbildningen är ett verktyg för att tjäna pengar.

Altruistisk attityd

Utbildningen ska vara till för att hjälpa andra människor och vara nyttigt för samhället.

Individualistisk attityd

Utbildningen ska vara självständigt och ge möjligheter till egna initiativ.

Sammantaget kan Goldthorpes m.fl. och Berglunds indelning inordnas under Ingleharts *materialism* och *postmaterialism*. Respondenternas inställning till bildning/utbildning kommer jag därefter att kategorisera in i de båda huvudgrupperna materialism och postmaterialism med tillägget instrumentell/icke instrumentell utbildningssyn.

Materialism

Instrumentell inställning, byråkratisk inställning, instrumentell attityd, materialistisk attityd, yttrevärldsvärderingar och instrumentell utbildningssyn.

Postmaterialism

Solidarisk inställning, individualistisk attityd, altruistisk attityd, inre världsvärderingar och icke-instrumentell utbildningssyn.

7.3 Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas, Lennarts inställning till bildning/utbildning

7.3.1 Materialisten Lars

Lars ansåg år 1999 att studier inte hade ett egenvärde eftersom de borde ha ett samband med framtida utkomst. Eventuella högskolestudier var en senare fråga då militärutbildningen garanterade ett års frist från beslut rörande framtiden. Motiv att studera vid den högre utbildningen var "önskan att förvärva en profession". När vi träffas år 2000 frågar jag om den förestående militärutbildningen.

Lars: Det ska bli så skönt med militärutbildning för då behöver man inte bekymra sig nu om man ska in på någon högskola sen efteråt.

Birgit: Ett år att tänka på något helt annat, tänka över?

Lars: Ja, det kan man komma fram till då. Vad man ska göra sen, om man ska gå vidare till högskola eller om man ska börja jobba på en gång eller om man ska göra något annat.

Efter gymnasietiden år 2001 började militärutbildningen. Lars hade en befattning som gruppbefäl. Efter "lumpen" funderade han på antingen FN-tjänst eller vidare studier vid någon högskola. När vi ses igen år 2005 berättar Lars om tiden efter "lumpen".

Lars: Efter lumpen gick jag en söka jobb kurs.

Birgit: Har du gått någon internutbildning eller något på din arbetsplats?

Lars: Ja, alltså jag började ju där. och sedan så händer det grejer så pass ofta där då, så att jag fick gå med en kille i tre veckor. Då fick man lära sig grunderna i att köra verket. Sedan så är vi två på varje skift. Vi har fyra sådana verk.

Lars har genomfört en kortare intern introduktionsutbildning vid det företag som han är tillsvidareanställd vid. Vi talar om Lars militärutbildning:

Lars: Jag skulle vara norrlandsjägare där men de hade skurit ner på verksamheten för vår bataljon som skulle vara förlagda där uppe. Så det blev militärpolis, jag fick lära mig att rida och gå högvakt.

Lars funderar i samband med militärutbildningen att söka sig vidare till polishögskolan. Vi pratar vidare om tidigare studier och eventuella studier i framtiden. Jag frågar varför han inte väljer att arbeta inom det yrke han utbildat sig till.

Lars: Jag kom fram till att jag inte är serviceminded. När jag tänker tillbaka då skulle jag egentligen gått fordonslinjen känns det som.

Birgit: Var det så att vi äldre tjtade på er, 18-19 åringar om att nu måste du bli någonting. Satsa på dig själv, välj något bra.

Lars: Så har det alltid varit i gymnasiet och högstadiet – bra utbildning och så där och plugga vidare efteråt och att jobba inom industrin var ju inget man skulle satsa på.

Birgit: Har du känt tryck på dig att du ska plugga vidare?

Lars: Nej, inte så där jättekraftigt, lite grann kanske.

Birgit: Du hade ju lite idéer om att plugga vidare efter lumpen.

Lars: Mhh, det jag haft lite tankar på är att när jag gjorde lumpen så efter hade jag tänkt på polishögskolan och att militärpolis hade varit en bra fortsättning. Men det blev aldrig av (paus) det känns som att polis hade varit ett bra yrke med det lär ju vara stressigt det också (paus). Det enda jag kan ångra är att jag inte sökte till pilot för det låg ju, de hade sitt högkvarter bredvid vårt regemente. [...] Det är ingenting jag tänker på och mår dåligt över men (paus) börjar jag tänka på det så skulle jag ha gett det en chans. [...] Nä, men det blir nog inget då måste man flytta iväg.

Lars är egentligen inte intresserad av "mycket plugg" men kan ångra att han inte sökte polis- eller pilotutbildning. Språnget till vidare studier kan också bli för stort då det, för de som inte redan bor vid studieorten, krävs motivation av två slag. Söka utbildning men också flytta från hemorten.

Vi talade med varandra igen 2008 och Lars ville gärna utvecklas och prova något nytt inom företaget. Han hoppades i sådana fall på en intern utbildning för en tjänst som han egentligen inte var behörig till.

När vi ses igen 2012 berättar Lars om nya utvecklande arbetsuppgifter inom företaget:

Efter åtta år på en avdelning så fick jag erbjudandet (om ny avdelning). Ganska avancerat, (arbete) dyrt material etc. Sen jobbar man själv där också, det är det som är skillnaden lite grann också [...]. Nu måste man ta alla beslut själv.

De nya arbetsuppgifterna är avancerade och Lars trivs fortfarande inom företaget. Vidare studier/utbildning är inget alternativ till nuvarande livssituation. Instrumentell utbildningssyn och materialism.

7.3.2 Materialisten Lina

Lina ansåg år 1999 att en yrkesutbildning var en garant för framtida utkomst. När vi ses år 2000 frågar jag hur hon ser på den utbildning som hon planerar att börja med till hösten:

Birgit: Det här med att sätta lit till, det visste du inte riktigt men du kom på "min utbildning". Vad tänker du dig för utbildning då?

Lina: Den utbildning jag tänker gå nu efter sommaren. Men bara man har en stadig utbildning och man vet vad man vill bli och satsa på det till hundra procent, det är vad jag tänkte på då.

Med det menar Lina att en traditionell yrkesutbildning säkrar framtida arbete. År 2001 studerade Lina vid ett yrkesprogram och framtidsprognosen var, enligt egen bedömning, god då lärarna vid programmet talat om pensionsavgångar vilket kunde innebära större möjlighet till en anställning efter avslutade studier. När vi ses år 2005 talar vi om arbetet och studier. Lina säger:

Lina: Jag håller på för tillfället och försöker fixa lärlingsplats för det finns en grupp nu som har fått pengar från kommun för att kunna hjälpa arbetslösa och få en sysselsättning. Och nittioåtta procent utav alla som har fått lärlingsplatser har det slutat med att de har fått jobb på det stället.

Birgit: Jag kommer ihåg också. Du sa att, då när vi träffades för fem år sedan, att det var viktigt att ha en riktig utbildning och sådär för att få jobb. Hur känner du nu?

Lina: Jo, det är just det som känns lite tungt. Så jag har väl funderat på om jag kanske ska ta en utbildning genom arbetsförmedlingen då. Man ju ge en utbildning på förslag. Och sedan kollar de upp då vad det kostar, och om det finns jobb som jag skulle kunna få sedan efter den utbildningen. Och tycker de att det är en vettig utbildning, så

kan de gå med på att betala den. Det är rätt dyrt (vissa utbildningar). Plus böcker och allt material du behöver, är du tvungen att stå för själv. Och det finns det liksom inga pengar till. Bara en lärobok som jag vet att en kompis fick köpa, nu när hon håller på och utbildar sig till undersköterska, den gick på åttahundra kronor. Och det är en bok.

Att studera är förenat med stora utgifter. Den enda chansen, som Lina ser det, är att få ekonomiskt bistånd från arbetsförmedlingen eller motsvarande. Jag frågar om tiden vid gymnasiet och Lina berättar:

Det var ju lite kämpigt eftersom jag var ju hemskt skoltrött och tyckte att det var hemskt jobbigt. Och skoltrött, det har jag varit ända sedan högstadiet. Just därför så var det ju extra, extra bravur. "jag fixade det".

Lina har brottats med gymnasiestudierna som startade med ett års utbildning vid det individuella programmet, därefter två års studier vid ett yrkesförberedande program. Ett sabbatsår mellan årskurs två och tre, därefter det sista året vid samma program men med nya klasskompisar. Den långa utbildningen har inte gett önskat utfall, ett hett efterlängtat arbete. När vi talar med varandra igen år 2008 berättar Lina om sin besvikelse då hon nu som yrkesutbildad möter en arbetsmarknad med anställningsstopp:

Och det som sades och tänktes före min utbildning att "bara man har en bra utbildning så ordnar det sig", gäller inte.

Lina känner sig lurad då hon trots avklarad utbildning inte lyckats att etablera sig i arbetslivet. Lina kan tänka sig att studera igen men då innebär det ytterligare inläsning av "baskunskaper" d.v.s. s. kärnämnen vid Komvux och det är inget alternativ. När vi ses igen 2012 frågar jag Lina om hon funderat på någon utbildning:

Jag skulle vilja utbilda mig ja, men jag tror inte att jag skulle klara av att gå tillbaka till skolan igen [...] Jag har jobbat som vikarie på en skola som fritidspedagog, 6 års grupp [...] Jag trivdes jättebra med det men jag måste ju plugga upp mina grundbetyg först [...] det tar emot. Det sa jag till arbetsförmedlingen också. Hade det bara varit att gå in i utbildningen till fritidspedagog då har jag gjort det utan att ens blinka [...] Det tar för lång tid, nej det går inte.

Lina är ambivalent, å ena sidan vill hon gärna utbilda sig till fritidspedagog men å andra sidan vill hon inte tillbaka till skolan. Linas syn på studier med erfarenheterna från gymnasietiden i ryggsäcken, har inte förändrat hennes syn på utbildning. Hon menar ändå att om det vore möjligt att direkt starta en yrkesutbildning (fritidspedagog) hade hon gärna börjat med dessa studier. Instrumentell utbildningssyn och materialism.

7.3.3 Materialisten Lena

Lena upplevde år 1999 att den valda, pågående yrkesutbildningen motsvarade hennes förväntningar. När vi träffades år 2000 gick hon sista året på yrkesprogrammet och tänkte börja arbeta direkt efter gymnasiet. Hon nämnde inget om fortsatta studier efter gymnasiet. Lena började arbeta direkt efter avslutad gymnasieutbildning (2001). När vi ses 2005 har Lena arbetat heltid i fem år och börjar fundera på någon form av vidareutbildning. Hon är antagen på en sadelmakeriutbildning men tänker inte börja då det är svårt att få en rimlig inkomst i "hästbranschen". Jag frågar om eventuella utbildningsalternativ:

Birgit: Vad kan du tänka dig mer då annars då, om du inte känner att?

Lena: Jag vet inte riktigt. Jag lär ringa till utbildningsforum och prata om betyg och sånt där, för att jag måste ju först och främst plugga upp mina betyg så att jag kommer in på högskolan. [...] Jag är inte den som pluggar heller, som kan plugga och har plugghjärnan. Jag hatar att plugga egentligen. Därför måste det ju bli något lätt för annars skulle jag ju gjort någonting som hade varit skitroligt typ veterinär, det skulle jag jätte gärna vilja bli men det skulle jag aldrig klara av att plugga till. Jag hoppas att jag inte är kvar på nuvarande arbetsplats i alla fall, att det är någonting annat. Sen var det är spelar det ingen roll

Birgit: Vad var bäst med gymnasietiden då?

Lena: Det är ju ganska skönt att jag gick den linjen då eftersom jag alltid har haft jobb än om jag hade gått så här natur eller någonting. Så slarvade jag ju hemskt mycket genom skolan.

Lena är egentligen inte intresserad av att studera, om det blir tal om vidare studier behöver det vara "lätt." Lena berättade år 2008 att hon funderat på men inte bestämt sig om eventuell vidareutbildning. Hon var övertygad om att det tunga arbetet kommer att var alltför påfres-

tande i längden. Hon var ändå nöjd med yrkesutbildningen vid gymnasiet då det efter avklarade studier var lätt att få arbete. Vi ses igen 2012 och jag frågar om eventuella utbildningsplaner:

Birgit: Du funderade ett tag på om du skulle fortsätta att utbilda dig men nu behöver du inte?

Lena: Nej fast jo jag har jättemycket, jag har varit in till min chef då och jag ska få gå jättemycket utbildningar nu, som jag vill gå. Jag ska gå företagsekonomi. Jag ska lära mig mer om datorer, ska gå ledarskapsutbildningar. I morgon ska jag på arbetsmiljöutbildning. Jag har sagt till om det själv!

Birgit: Jag kommer ihåg första gången vi träffades, du hatade datorer. Gäller det fortfarande?

Lena: Ja lite. Jag kan ju inte datorer. Jag är ju kass på det och det är därför jag ska få gå datakursen [...]. Ja men för att kunna göra t.ex. menyer på ett proffsigt sätt, och reklam och sånt.

Lena kommer att läsa kurser som har direkt koppling till arbetet. Nuvärande arbete kräver en del vidareutbildning och med den en eftertraktad karriär vilket betyder att Lena, via arbetsgivaren, får den nödvändiga kompetensutvecklingen. Instrumentell utbildningssyn och materialism.

7.3.4 "Både och" - Lisa

Lisa hade en ambivalent inställning till bildning och utbildning år 1999. Å ena sidan kunde hon tänka sig att ägna tid till högre studier men å andra sidan så, menade hon, livet var för kort för att slösas bort och det viktigaste i livet var lycka.

Lisa: Att ta en professur i historia eller en akademisk examen har alltid hägrat, men inställningen till de viktiga sakerna här i livet är något som väger tyngre.

När vi träffas år 2000 uttrycker Lisa en frustration över livet som elev. Vi talar om skola, olika gymnasieprogram, betyg och vidare studier. Hon berättar om tillvaron i skolan:

Lisa: Om man har gått det här programmet så har man slösat bort hela gymnasietiden och så jämför man med de som inte har gått sån här linje som inte alls har så mycket att göra, HR, BF vad som helst. Dom är ute hela tiden och har jätteroligt och vi sitter och möglar över våra böcker [...]. Men så här, hela mellanstadiet och högstadiet var jag bäst på allting i klassen hela tiden. Så började man gymnasiet så

då visste man ju inte riktigt, systemet. Hur det ligger till här liksom. Då hade man ju pluggat så mycket då så då var jag ju så trött. Då var det i ettan liksom då var det ju lite "äh vad då!" det var ju bara ettan, då hade man inte förstått riktigt hur mycket en kurs var värd. Om en kurs var på 110 timmar och du fick G i den så, "Nä men det är ju bara en kurs" så då får man ju sota för det nu. Så även om jag skulle få MVG i alla kurser som är kvar nu så höjer det inte mitt medel och det är ju det som är viktigt.

Birgit: Du jobbar stenhårt nu alltså men känner ändå att du inte kan
Lisa: (avbryter) Ja, jag har ju räknat på det och kollat men medlet höjs knappt någonting och det på grund av misstag i ettan [...]! Det som hägrar nu är att komma in på ett amerikanskt universitet som ligger i London, som jag jätte gärna vill gå på men det kostar 140 000 minst. Fyra år. Så nu ska vi söka stipendium. Om jag inte kommer in där får jag försöka hitta en annan utbildning utomlands. Jag kommer inte att läsa i Sverige.

Birgit: Varför inte? Vill du bort från Sverige ett tag?

Lisa: Ja men alltså, läser jag i London typ med 100 % internationella elever från länder i hela världen. Det ger en så mycket, olika kulturer, människor och allting och det blir att man kommer in i en mer heltäckande utbildning. Det är en så känd skola som funkar i alla länder, för det gör ju inte alla utbildningar utomlands. Det känns lite som det är en framtid att ta en utbildning där. Om man ska komma någonstans.

Lisa har alltid ställt höga krav på sig själv att lyckas med studierna. Det är viktigt med "toppbetyg." Hon längtar efter studentavslutningen.

Lisa: Fruktansvärt skönt att sluta. Jag tycker man borde, skolan tar för lite hänsyn till vad individen vill. Det är liksom ett mönster du måste följa hela tiden istället för att uppmuntra människorna att verkligen se framåt och försöka. Det är det jätteviktiga som fattas i det här systemet, hade det varit så hade allting flutit på mera [...]. Har man gjort sig förtjänt av, har man slitit som ett djur, verkligen kämpat så ska man ha Credit för det, liksom [...]. Fast egentligen ska man ju lära sig för livet, men.

Efter en tid med arbete i Grekland 2001 flyttade Lisa till annan ort i Sverige för att studera. Planerna på en utbildning i London lades på hyllan eftersom avgifterna bedömdes bli för höga. När vi ses igen 2005 återvänder Lisa i tanken till gymnasietiden. Hon säger:

Lisa: Men jag säger... jag ser ju gymnasiet som en väldigt bra tid. Jag hade en väldigt bra klass, eller en riktigt bra klass. Och vi hade liksom kul men lärarna, det var helt sjukt alltså! Mina gymnasiebetyg, som jag har utskrivet på papper idag, det är ju inte de betyg som jag har presterat för (betygen borde vara högre).

Lisa berättar vidare om aktuella studier vid ett universitet:

Lisa: Jag har ju läst konst som huvudämne först, men det är lite fel. Det är jätteschyssta människor som läser konsten, oerhört trevliga människor. [...] Och när vi var med konstvetarna, det är helt andra människor, jag lärde känna mer människor under typ den bussresan än vad jag hade gjort under ett år. När jag hade läst etnologi. Mina ämnen är etnologi, barnkultur, filosofi, estetik. Pedagogik ska jag börja läsa nu.

Birgit: Låter som en härlig blandning av ämnen. Roligt!

Lisa: Mhh, men några kurser har varit skitdåliga, det är så tråkigt att det inte finns några pengar i humaniora.

Alltför stor del av utbildningen sker idag på distans och Lisas uttalande - "jag lärde känna mer människor under bussresan (exkursion över en helg) än vad jag hade gjort under ett år" (reguljära studier vid universitetet). Det visar också en riktning mot en instrumentell syn på utbildning också från utbildningsanordnaren. Lisa tror att studentlivet har förändrats över tid:

Lisa: Ja, ärligt talat så tror jag att de (professorerna) inte är lika intresserade längre för det är inte lika prestigefyllt idag, att vara professor, som det var förr i tiden. Då om det var någon som var doktor ute på landsbygden så var det värsta grejen. Men de är ju inte tillgängliga, de har ju skitmycket saker att göra. Visst får de bättre kontakt med vissa som de haft som handledare och grejer. Jag tycker, vissa lärare jag haft har varit väldigt bra. Men sen också mellan studenterna, när jag läste konst så var det jättebra sammanhållning. Men jag kommer ihåg när jag började läsa etnologi så var det en kompis till mig som också läste A-kursen som sa: vi frågar dem, vi måste hitta på någonting. Hon sa: "ja, vi tänkte hitta på någonting här ikväll. Vi tänkte gå ut med klassen och dricka öl eller någonting". Till svar fick hon: "Jag har redan kompisar. Det behöver inte jag göra." [...] Jag fick reda på att en kille då från en annan ort som liksom suttit hemma varenda kväll och varit helt förstörd liksom. Han känner inga människor och i skolan pratar inte någon med någon.

Den högre utbildningen, menar Inglehart leder bl.a. till intellektuell utveckling, är ett signum på att man vistas i en speciell, ofta avgränsad, social miljö med en utpräglad karaktär. Den kan också ses som ett tecken på ekonomiskt goda hemförhållanden.²¹¹ För svenska förhållanden sker en förändring. Universitetsmiljön där studenter deltar i enstaka föreläsningar och seminarier är inte längre en avgränsad miljö med specifik "anda." Den instrumentella synen finns både hos utbildningsanordnare och också studenter.

Lisa berättar att det också finns spännande sammanhang då hon deltar i olika ämnesövergripande arrangemang:

Lisa: Men vanliga människor som pratar och en läser till läkare och en är jurist och en är, alltså alla läser olika saker och det är ju verkligen jätteintressant. Och det är ju egentligen där själva lärdomen kommer.

Möten med andra är bildande. Jag frågar hur en studiedag kan se ut:

Lisa: Jag blir fruktansvärt förslappad av det här studentlivet speciellt om man läser humaniora exempelvis när man inte har lektioner och inga fasta hållpunkter. Jättemycket att göra. Jättemycket att göra likasom, men inget strukturerat.

Birgit: Sitter du här (hemma) när du pluggar?

Lisa: Ja, NÄR jag pluggar (paus) så sitter jag här eller i biblioteket, jag har svårt att koncentrera mig men när jag väl kommer igång så (paus) men det är för löst, någon föreläsning då och då.

Birgit: Jag har också tänkt på det – det blir ganska ensamt...

Lisa: Precis, för det är också då man kan få klarhet när man diskuterar med någon annan, men alltså, nu är det ändå lugnt att läsa etnologi. Bättre sammanhållning, men hade jag inte läst konst före så hade jag blivit knäckt och så anonymt och ingen pratar, det hade varit bottennappet.

Birgit: Blir det någon form av examen?

Lisa: Jag kan nog ta ut en fil.kand. nu i konst eller etnologi men jag ska nog inte ta ut förrän det har blivit en magister. Man måste nästan vara magister nu.

Ensamhet, anonymitet och krav på prestation präglar studentens vardag.

²¹¹ Inglehart (1977) s. 9–10, (1997) s. 141–142. Inglehart & Welzel (2005) s. 37–38.

Lisa var år 2008 egen företagare och student. Studierna var inriktade på kurser som var nödvändiga för affärsverksamheten men hon hade också tagit en filosofie kandidatexamen i etnologi. Lisa berättade om sin syn på syftet med gymnasiestudier och menade att många ämnen i gymnasiet var bra men saknade en vidareutveckling mot projektarbeten och entreprenörskap. Hon hade också idéer om universitetsutbildning där ett basår med "nyttigkunskaper" före specialiseringar borde vara obligatoriskt. Som egen företagare kunde hon tänka sig att satsa på en ekonom- eller juristutbildning, d.v.s. en utbildning som är möjlig att omsätta i det verkliga livet.

Lisa har år 2012 flyttat till hemstaden där hon nu lever i en ny relation, fått en ny arbetsgivare och ytterligare teoretiska kunskaper som kan omsättas i praktiken då hon studerat ekonomi vid en högskola. Jag frågar om studietiden:

Birgit: Tycker du att du fick ut något av dina studier?

Lisa: Ja, jag har haft några bra lärare tycker jag.

Birgit: Skrev du klar din magisteruppsats vid universitetet?

Lisa: Nej, jag skrev en till C-uppsats som jag inte har lämnat in. Nej, jag sa till (namn på sambo) nej, nu ska jag sluta att ha ångest för alla saker jag inte gjort klart.

Lisa är också när det gäller inställning till studier "både och". En examen blir en språngbräda in i yrkesliv och för att lyckas som egen företagare. Hon anser också att konststudier för egen utveckling är berikande även om de inte ger en yrkesexamen. Instrumentell och icke-instrumentell utbildningssyn och "både och".

7.3.5 Postmaterialisten Lotta

Lotta var år 1999 medveten om utbildningens betydelse för att så småningom få ett intressant arbete. Dock ville hon gärna ha andra erfarenheter med sig i bagaget inför eventuella högskolestudier. När vi ses år 2000 frågar jag om Lotta fortfarande kan tänka sig att "plugga vidare":

Lotta: Ja, jag slits mellan om jag ska plugga vidare på en gång eller om jag ska göra något annat. Jag vet inte vad jag ska ta pengarna från då, och göra något annat. [...]. Men jag tror nästan att om jag vill hålla på med film, då kan man ju inte göra film om man inte har någon erfarenhet då har man ju ingenting att göra film om, ju mer erfarenhet, desto bättre film tror jag. [...] Det var någon som sa för

inte så länge sen, alla som någonsin har funderat på att åka utomlands och studera ska göra det. Man ska verkligen göra det och ut och uppleva men man ska alltid komma tillbaka för det är då man får ut någonting av det. Det har hon väldigt rätt i. Ja, så kanske om man skulle få resa i ett år, ja, kanske inte hela året men åka runt lite grann och sen börja på filmhögskolan. Så tror jag att jag vill göra.

Lotta berättar om de långa dagarna i gymnasieskolan.

Birgit: Så du tecknar upp hela din dag, det är oftast med de individuella valen, det du är intresserad av?

Lotta: Ja, och så blir det ju läxor i det och så går jag distanskurs i italienska (telebild) också. Det är ganska kul faktiskt, nybörjarkurs som tar slut nästa vecka och så blir det fortsättningskurs nästa termin, 30 timmar, det blir nog ganska mycket läxor då.

Under hösten 2001 reste Lotta till Barcelona för att studera spanska och landets kultur. Efter detta var planen att under våren 2002 läsa engelska vid en högskola. När vi ses igen 2005 beskriver hon sin väg inom den högre utbildningen:

Lotta: Jag kommer aldrig att ta ett program, jag kommer att läsa kurser, problemet är att jag har läst väldigt mycket A-kurser, jag har inte kommit vidare, för jag kan inte bestämma mig för jag vill läsa det och läsa det, allting. [...] Ja, vilket program läser du? Det är den absolut första frågan när jag säger att jag pluggar. Då måste jag förklara det där att jag bara tar kurser och inte något program, det finns så många onödiga moment med i dem. [...] Alltså, dels att jag vill plocka ihop själv, då kan jag lättare bestämma vilka kurser, när jag fattade att jag kan få en examen vare sig jag läser program eller så, strunt samma då kan jag göra vad jag vill.

Birgit: Allt är spännande?

Lotta: Ja, precis eller det känns som att, om jag inriktar mig på sociologi då missar jag statsvetenskap och om jag inriktar mig på engelska då missar jag ju sociologi. Alltså jag måste bara strunta i att jag missar vissa saker det kan jag läsa själv [...] det spelar egentligen inte någon roll vad jag tar jag kommer att vara nöjd ändå. Jag måste bara bestämma mig. Det är väl det[...]. Men jag har bestämt i alla fall att det här året, innan jag kommer hem ska jag veta exakt vad jag ska göra nästa år, det betyder en B och C kurs så vet jag ju vad jag ska inrikta mig på, så har jag ju poäng så om jag har fattat det så om jag läser typ C, då har jag ju en examen där. [...] Då har jag ju någonting att stå på i alla fall. Sen kommer mina CSN år att var slut i alla fall.

Det förändrade utbildningssystemet, redan från grundskolenivå, gör att studenter kan välja de kurser som lockar och inte nödvändigtvis ingå i ett fastlagt program. Lotta argumenterar för kunskapsutveckling i ett helhetsperspektiv:

Lotta: Om man ska få reda på någonting så är det enda sättet att åka och titta på det i verkligheten. Det funkar inte att läsa om saker, om man är med om en händelse eller läser om samma händelse så är det två helt olika saker. Ja, men så här fungerar det i Uruguay, ingenting kommer ju att stämma med verkligheten och ska man lära sig någonting så måste man resa runt känns det som. Och jag vill lägga den här basen på något sätt, att jag, jag vet inte hur jag ska förklara, jag vet inte om jag själv vet vad jag menar.

Lotta berättar om alla de kurser som, menar hon, kan vara en bra förberedelse inför året i Sydamerika. Spanska, konstvetenskap och media.

Under ett år, from hösten 2005 reste Lotta med en kompis runt i Sydamerika för att uppleva landet samtidigt som de studerade på distans. Lotta berättade år 2008 att det var tufft att plugga heltid på resande fot men ändå blev 30 av 40 poäng avklarade. Studiemedel via CSN samt en hel del gratisboende hos resekompisens släktingar gjorde detta möjligt. Enligt Lotta befästs kunskaper på ett helt annat sätt i mötet med människor:

Lotta: Vi har haft böcker men vi har också vävt in äkta material, frågar folk här när det gäller information från landet etc. Gäller både sociologin och statsvetenskapen. Man fick hela tiden roliga idéer.

År 2008 studerar Lotta sociologi. Tidigare har hon läst statsvetenskap. Hon känner sig aldrig orolig om det var "rätt studieval". Hon förklarar sin strategi:

Lotta: Det kvittar vad jag läser, jag kan vinkla det så som jag vill ha det. Bredast är sociologin men jag saknar en C-uppsats. Den frågeställning, rättvis handel, som jag hade formulerat tillsammans med min handledare känns inte rätt längre. Jag har också spanska B-nivå, kan inte ta ut en fil.kand. där på C-nivå. Snabbaste vägen till examen blir via sociologin. Studiemedlen räckte fram till förra terminen så denna termin hoppade jag på en folkhögskolekurs, en turistutbildning på distans eftersom det då blir en extra CSN termin för studier på gymnasienivå. Jag tycker att allt är kul! Nu ska jag ta lite sportlov för att vecka 10 börja med min uppsats i sociologi C.

Lotta navigerar efter egen kompass i utbildningssystemet och vet också hur CSN:s regelverk fungerar. Jag frågar om hon kommer ihåg något speciellt från gymnasietidens undervisning:

Lotta: Kritiskt tänkande, analys och projektarbetet.

När vi ses igen på ett café år 2012, sitter Lotta med näsan i en bok.

Birgit: Du sa att du läste något?

Lotta: Ja, jag sade upp mig före jul (administratör) och jag gick redan en kurs i samhällsentreprenör, distans från Malmö. Men jag kände att jag hann liksom inte med den och det var den som var det roliga och jobbet brydde jag mig inte ett dugg om. Jag ville hela tiden, nä nu kör jag på det här så sade jag upp mig och så läste jag den och en till kurs på samma skola så det blev heltid. Så ska jag göra projekt i vår, en kulturfestival för ungdomar i min uppväxtort.

Lotta berättar att hon är medlem i en förening som arbetar med ungdomsprojekt. De har också kursverksamhet genom studieförbund. Inresset att arbeta med projekt har efter examen i sociologi och turism utmynnats i att Lotta studerar vid en folkhögskola med inriktning, samhällsentreprenör och sociala projekt. I utbildningen ingår att självständigt driva ett kulturprojekt i eller utanför Sverige. Lotta berättar:

Lotta: Jag började känna: - Nä jag vill också ingå, starta ungdomsprojekt och komma in i det här. Så jag gör det här projektet helt själv (inom kursens ram) fast med lite stöd. Jag vet att jag kan fråga dem i föreningen om jag behöver någonting men jag gör det liksom med föreningens namn.

Birgit: Men du blev klar med sociologin och turistkursen? Och i samband med det, arbete inom turism?

Lotta: Ja, en säsong på turistkontoret. Jättekul men otroligt dåligt betalt. Hade det varit bättre betalt så hade jag lätt kunnat tänka mig det. Veta att man har jobb halva året och resten av året göra projekt.

Birgit: Men du har fina kunskaper i spanska, den har inte rostat?

Lotta: Lite har det rostat [...] Min andra inneboende nu då som flyttar in den 1 februari är från Mallorca så då tänkte jag lite strategiskt där.

Lotta har studerat ett antal år och under 2012 fortsätter hon med studier vid en folkhögskola. Jag frågar om finansieringen:

Birgit: Men har du studiemedel kvar då?

Lotta: Ja, det har jag men jag har bränt det mesta (skrattar). Mitt lån är ju därefter också. Men jag känner att jag får ut så otroligt mycket, alltså det går inte att beskriva hur bra jag tycker att den här kursen är. Den är inte så avancerad heller och det går in mycket sociologi, det finns en verklighetsanknytning. [...] Kurserna heter samhälls-entreprenör och glokala medier. Jag har aldrig känt mig så engagerad i mina studier och lärarna har varit så engagerade, stöttande och positiva liksom (folkhögskolan). [...] Jag har varit med och organiserat en brasiliansk filmfestival. Mer och mer kommer jag åt det hållet (film) och det är jättekul. Alltså jag vill jobba med medier i sociala projekt.

Lotta berättar om syftet med projektet, att inspirera andra att våga pröva nya vägar. Studier var ingen självklarhet under Lottas uppväxt men den närmsta omgivningen uppmuntrade henne att söka vidare till högskola efter gymnasiet. Hon menar att det är viktigt att få stöd att våga välja något utanför den egna kulturella kontexten, något hon vill förmedla till de ungdomar som förhoppningsvis vill delta i hennes kulturprojekt.

Lotta: Jag har försökt att komma i kontakt med de som har ungdomsverksamheten men inte riktigt fått gehör. [...] Ja, jag tänker själv när jag var ungdom, alltså, det var ju väldigt nära där liksom. Jag stod där, ska jag ta en kurs på högskolan eller ska jag inte göra någonting. Jag ville inte plugga på högskolan men jag ville inte göra "ingen-ting". Så hamnade jag på högskolan. Folk har alltid sagt att jag borde plugga för jag kan ju sånt men jag var inte så intresserad. Men om jag då, ja kanske inte haft så bra betyg och ingen hade sagt "du borde plugga" då skulle jag ha tagit den andra vägen (göra ingenting).

Här pratar vi om Lottas användbara och bildande erfarenheter från alla resor.

Birgit: Ja, du har ju erfarenhet med dina resor, den erfarenheten måste du ju använda (i projektet).

Lotta: Ja, precis. Jag har aldrig varit för att bara göra någonting bara för mig själv liksom. Jag har väldigt gärna gått på intressanta studiebesök och ja, men det här kan vara användbart i framtiden. Jag har aldrig varit en backpacker som åker från stad till stad och så festar man på varje ställe och så vet man knappt skillnaden mellan länderna tom varorna ser likadana ut vilket land man än är i. Jag har ju haft ett annat "tänk" med resan.

Lotta berättar vidare om att utvecklas i mötet med olika kulturer. Jag frågar hur hon i samband med projektet kommer att presentera sig själv:

Lotta: På projektets hemsida presenterar jag mig som sociologen Lotta Lottsson, kommer från föreningen A. Jag vill få in det, sociolog. Jag har ju examen, jag har bara inte jobbat som sociolog, men det gör jag ju nu.

Lotta anser att hon haft en långsiktig tanke med de resor hon gjort. Lärdomarna är inte bara för stunden utan de är både bildande och användbara i framtiden. Nu ser hon fram emot att som sociolog arbeta med ett utmanande mångkulturellt projekt. Icke-instrumentell utbildningssyn och postmaterialism.

7.3.6 Postmaterialisten Lennart

Lennart ville år 1999 lära sig nya saker för att bl.a. få självförtroende och insikter. När vi träffas år 2000 inser jag att rollspel kan vara bildande på många sätt. Lennart berättar ingående om idén bakom rollspel där man dels lära känna sig själv men också får förståelse för andra:

Lennart: Det är mycket intressanta saker, det ger stor personlig utveckling och så får man nya kunskaper. Man syr kläder till sina rollpersoner, då lär man sig att sy. Man kanske spelar, ja, de vanligaste rollspelen eller livet dom utspelar sig i fantasymiljö där det finns andra varelser så som alver och svartblod och så där, orcher och sånt. Och de talar andra språk och genom att lära sig ett sånt språk som man inte har så stor nytta av i övrigt så, ja, man får ett intresse för språk och utvecklar nog sitt språksinne, tror jag. Och det är väldigt kul att lära sig. Det är andra saker också med live som jag sysslar med. Det är mycket hantverk och sånt. Och det här med att skapa en rollperson och spela den och uppleva någon annans upplevelser det är ju inte något man kan göra lika lätt annars. Liksom att uppleva vad någon annan känner, man kan spela en roll som inte liknar en själv över huvudtaget. Genom att man spelar den rollen då har man ju mer förståelse för andra personer. Gärna spelar man ju en roll som är helt olik sig själv, då får man ju förståelse för andra [...]. Roller av andra filosofier och så. Jag tycker det är kul att spela religiösa roller, jag brukar göra religionen till live och det är jättekul. Då utvecklas man också väldigt mycket, filosofiskt och så.

I rollspelet pågår kunskapsutveckling inom många olika områden. Framför allt, personlig utveckling. Vi diskuterar bildning och utbildning och Lennart berättar att han precis klarat sig från att göra militärtjänst:

Lennart: Militären (i annat land) insåg att jag hade dubbelt medborgarskap och de vill att jag ska göra militärtjänst där. Jag kommer att slippa det för jag kan inte språket så vi ska åka ner till konsulatet och lämna in bevis på att jag bott i Sverige i hela mitt liv. Militärtjänstgöring i Sverige slapp jag för jag kuggade på syntestet. Jag vill inte göra militärtjänst!

Jag frågar om planer efter gymnasieskolan:

Lennart: Ärligt talat så kommer jag att försöka få gå om ett år för jag har så mycket idéer jag vill göra och det kommer jag inte att kunna göra så, man har tillgång till så mycket teknik när man går här. Men jag tror inte att jag kommer att lyckas med det men då ska jag försöka, det är många som går ut som är kvar på skolan i alla fall som hjälplärare och lite sånt där.

Lennart trivs i skolmiljön och hoppas att han kan få vara kvar ett år, antingen som elev eller hjälplärare.

Filmidéerna var år 2001 lagda åt sidan. Rollspelets "live"-del hade avtagit, däremot funderade Lennart på att utveckla fantasyvärlden. Med det menade Lennart att han under tiden som elev på en skrivarinje vid en folkhögskola, tänkte skapa ytterligare ett skriftspråk inom fantasy. Han planerade också att fortsätta att skriva i poesi och novellform.

När vi ses igen 2005 frågar jag om studier och arbete. Lennart friskar upp mitt minne:

Lennart: Jag slutade gymnasiet 2001, fast det skulle egentligen ha varit år 2000, om jag inte hade gått om första året. Jag började på ett program, bytte till ett annat och sedan så skolkade jag nästan bara. Och sedan så varvade jag praktik och studier. Och sedan började jag på det program som jag fullföljde [...]. Därefter ett år på folkhögskola, skrivarinje. Historia läste jag i våras (2005). Jag gjorde inte sista tentan[...]. Så jag måste läsa in saker igen för att klara en tenta. Det är svårt att komma igång, men det är inte mitt mål.

Birgit: Du känner inte att du prioriterar det? Vad skulle du kunna tänka dig att läsa, om du börjar läsa?

Lennart: Pedagogik. Men jag vet inte om jag vill gå ett helt program och jag vill inte ha studielån. Jag hade tänkt att nu i höst skulle jag ha ett arbete. Förra våren, 2004 så hade jag praktikplats på en skola och delvis på en montessoriskola.

Birgit: Var det där du fick lite inspiration vidare, att eventuellt börja läsa pedagogik?

Lennart: Ja, eller jag hade det redan innan. Men det hjälpte (paus) eller ja, jag vet inte om det hjälpte. Det var ganska mycket som (paus)jag fick både för och motargument.

Lennart reflekterar över den pedagogik som utövades på de praktikplatser han varit på:

Lennart: Jag insåg att man verkligen måste ha folk som tänker likadant att arbeta med. Och dagens skola är liksom (paus) alltså jag vet inte hur representativt det är. Jag har bara varit på två skolor. Men jag har inte känt (paus) alltså jag kom dit som, jag har inte någon utbildning, jag har inte haft någon erfarenhet sedan tidigare och jag är ung, jag är bara praktikant. Och så kommer jag dit och ser att de gör en massa fel. Då kan inte jag säga att de gör en massa fel, för att de kommer ju inte att lyssna på det.

Lennart berättar vidare att han läst och inspirerats av en rapport från en genusförskola före praktikperioden:

Lennart: Det var mest genusgrejer som jag reagerade på. Men det var också hierarkisaker. Och sedan andra strukturer som fanns. Typ, som det uppdelade mellan vuxna och barn. Det skapades som en illusion för barnen om att de vuxna hade en enhetlig moraluppfattning med en massa exakta saker [...]. En del sådana saker som jag tyckte var jätte extrema, då barnet inte fick säga: Herre gud! Som ett utrop. De menade att det kan vissa kristna stöta sig av, att man använder det på det sättet. Och det är säkert sant men det (paus) man ska inte lägga sådant på barnen hela tiden.

Birgit: Det är för abstrakt menar du?

Lennart: Ja, och det är verkligen inte så att alla tycker så. Så då måste ju hela tiden lärarna ljuga och det tycker jag är helt absurt. De sakerna som var (paus) en sak som var extrem på genus området. En kille knuffade en tjej och sprang själv iväg ut. Och då gick hon till pedagogen och sa: "han knuffade mig, det var inge bra alls." Och då tyckte hon: "nä, men han är bara kär i dig." Och i ett samhälle där många våldtas och misshandlas, framförallt inom relationer, att säga något sådant är ju helt absurt. Att säga någonting sådant, alltså (paus) då befäster man ju det som norm. Alltså det blir helt fel och

sådana saker och sedan, en del av pedagogerna kunde man prata om det med i alla fall indirekt. Om man var ensam med dem. Men ofta var det jättesvårt att prata om det och det svåraste var på fritids.

Birgit: Varför då?

Lennart: För att där var strukturen mycket tydligare. De stora barnen kom till fritids efter klockan två. Så skulle man komma och sitta i soffor och så hade de avslappningsmusik på en skiva som det var störningar på. I alla fall så var det ett rum där det fanns massor av serietidningar och böcker. Barnen skulle sitta i det där rummet en hel halv timme och vara helt tysta, bara slappna av och lyssna på musiken. Det är en bra tanke att barnen ska slappna av efter skolan men de gjorde det av typ tvång. Och de sa att: "Ni får inte läsa tidningarna som ligger i rummet. Och ni får inte prata med varandra, möjligtvis väldigt tyst. Ni måste sitta helt stilla och absolut inget bus".

Lennart berättar att det hela urartade och anser att pedagoger som yrkesgrupp själva måste reflektera över vad som traderas till barnen. Som praktikant och utbildad pedagog är Lennarts resonemang som om han genomgått en gedigen pedagogisk utbildning. Studier på egen hand sammanlänkas med praktik vid ett fritidshem. Sociologen Bronwyn Davies har studerat hur barn leker, talar och uppfattar feministiska sagor och konstaterar att det är svårt att få nya berättelser att tränga igenom gamla strukturer:

The power of the pre-existing structure of the traditional narrative to prevent a new form of narrative from being heard is ever-present.²¹²

Det kan vara en svår uppgift att vara förändringsagent och Lennart kommer in på det han uppfattar som syftet med pedagogik, bildning och utbildning:

Lennart: Så länge vi liksom har ett samhälle där vi fortsätter ha samma tankesätt, samma kultur, samma värderingar då kommer det inte att förändras. Då kommer det att vi bli samma samhälle igen [...]. Så vad vi måste göra är att se till att barnen får möjlighet att klara av ett bättre samhälle, och då kommer de att kunna det.

Birgit: Vilka måste då vara förändringsagenter? Vilka ska stå för den här pedagogiken, just att ifrågasätta gamla normer och strukturer?

Lennart: Men det måste in överallt och folk måste förstå själva att man inte bara kan vara diktator över barn t.ex. Det finns en skola i England som heter Summer Hill känner du till den?

Birgit: Ja, jag har inte varit där men summer Hill peda...

²¹² Davies (2003) s. 72.

Lennart: (avbryter) Ja, och det är ett exempel på hur de människorna, de skulle kunna klara av att leva i ett demokratiskt samhälle. Alltså inte på alla plan kanske. Jag tror att de har bristande genusanalys, men på många sätt. Den skrevs ju 1960. Det finns böcker här som han (Neill) har skrivit och de borde stå i den här bokhyllan (pekar) men de är allihop nere i arkivrummet. Summer Hill är ju byggt på praktisk verksamhet. Det är inte en teori som byggts upp teoretiskt för att sedan tillämpas utan det är en teori som byggts upp praktiskt och det tycker jag ger väldigt mycket mer.

Här talar vi en stund om Summer Hill pedagogiken och om goda pedagogiska idéer från då till nutid i Sverige.

Birgit: Du sa: förut så vågade jag inte så mycket men nu vågar jag lite mer – kanske om du var kvar (på fritidshemmet) så vågar du ytterligare lite?

Lennart: Ja, och om jag kommer till en annan skola nu så har jag ju ett halvårs yrkeserfarenhet från pedagogik och då känns det som jag har lite mer kraft bakom det jag säger. Men när jag var helt ny för snart två år sedan då kände jag ju, jag har ingenting annat bakom mig än teorier för de kommer inte att lyssna på det. Och teorierna är dessutom sådana som jag har liksom (paus), alltså om jag skulle säga: jag har sex års genusstudier på universitetet då skulle de nog lyssna på mig men skulle jag säga, jag har sex års aktivitet i grön ungdom och i andra politiska ungdomsförbund och kompinkretsar där vi diskuterar genus och liknande saker hela dagarna då ger ju inte det någon auktoritet alls i många fall så, så det beror på vad man har.

Lennart är medveten om att studier på egen hand eller tillsammans med andra i politiska föreningar eller studiecirkel inte räknas. Tidigare under intervjun hade Lennart tankar på att flytta men han ville före detta skaffa sig ytterligare pedagogisk erfarenhet genom praktisk kunskap vid en förskola/skola med uttalad genusstrategi. Lennart förklarar:

Lennart: Jag har ringt dit men inte fått tag på dem. Och så har jag tänkt skicka mail men jag har inte gjort det ännu. Men jag tänker om jag blir kvar här och inte skaffar ett jobb så kommer det att vara det jag fortsätter med i januari. (2006) Innan jag flyttar härifrån så vill jag ha varit där. Jag har alltid tänkt på ett studiebesök där men praktikplats vore ännu bättre. Mer avancerat och ingående.

Efter vårt möte fick Lennart en praktikplats på den förskolan/skolan han talade om i intervjun 2005. Lennart avbröt studierna vid lärarprogrammet (2008). Utbildningen kändes för lång och han ville inte känna sig "bakbunden" genom att ta studielån som måste återbetalas kort efter avslutade studier. Lennart funderade också (2008) på att utbilda sig till lokförare, en ettårig utbildning, och han hade planer på att skicka in en ansökan. När vi ses igen 2012 berättar han om ansökningstillfället (lokförarutbildning):

Lennart: Jag har försökt att bli lokförare också, det kanske jag inte har sagt?

Birgit: Jo, du sa (2008) att du skulle söka utbildning

Lennart: Ja, jag åkte till orten [...] Jag har sällan känt mig så intelligent som då, det gick bra på allting. Sen var det en personlig intervju och då så frågade de om lite olika saker bl. a: - "Ja, men du har ju inte haft fast anställning så här så hur skulle du klara att ha heltid?" Så sa jag: - "Men helst skulle jag egentligen vilja ha halvtid." Men det skulle man inte säga för sen fick jag ett mail med "vi har i uppdrag att utbilda så många lokförare som möjligt och en halv är inte så många som möjligt."

Birgit: Skrev de så?

Lennart: Ja, kanske inte formulerat så men det var det som var grejen. Ja [...] men det var värt att åka till orten. Det var som att mönstra igen, fast denna gång ville jag, det här var ju kriget mot klimathotet, det var på riktigt. Men det gick bra på intervjun men jag skulle inte ha sagt det om halvtid. Jag skulle ha sagt: - Ja men jag vill jobba heltid, nu är jag trött på det här! Då hade jag kanske kommit in, men jag var för ärlig. Men det var ok att kugga på att jag tycker att arbetstidsförkortning är en nice grej, det känns ganska ok ändå (skrattar).

Lennart tror sig inte "klara av en utbildning" men det är inte på grund av intellektuell oförmåga, snarare det faktum att högskoleutbildningen inte utmanar honom. Att utbilda sig till lokförare är att engagera sig i miljön och att ta upp kampen mot klimathotet. Icke-instrumentell utbildningssyn och postmaterialism.

7.4 Sammanfattning

Då skolan formades efter samhällets förändringar och krav innebar den ökande valfriheten och individens ansvar också en ökad individualisering inom skolans ram under respondenternas skolgång. Dessa förändringar märktes särskilt i gymnasieskolan där 22 linjer ersattes med 16 nationella program med olika inriktningar. Dessa inriktningar och

med dem, valbara kurser blev den enskilde elevens huvudbry. Materialisterna Lars, Lena och Lina har en instrumentell inställning till bildning/utbildning. Lars har, i efterhand, konstaterat att han valde fel gymnasieprogram (yrkesutbildning). Lina upplever att valt gymnasieprogram inte motsvarat hennes förväntningar (yrkesutbildning). De har ingen eftergymnasial utbildning men Lars har via företaget, viss vidareutbildning. Lena är mycket nöjd med sin gymnasieutbildning då den en bra väg in i yrkeslivet (yrkesutbildning). Vidareutbildningens syfte är att säkerställa karriären inom det företag hon är anställd vid. Lisa är "både och" (d.v.s. materialist och postmaterialist). Gymnasieutbildningen var en väg till vidare studier (högskoleförberedande program). Instrumentell syn så till vida att hon å ena sidan drömmer om en akademisk karriär med åtföljande arbete med hög status. Lisa anser också att universiteten borde ha mer matnyttiga kurser, direkt användbara i yrkeslivet. Å andra sidan studerar hon konstvetenskap för den personliga utvecklingen, sociala relationer med andra inom den specifika gruppen och eget intresse men med baktanken att förvärvade kunskaper kan vara nyttiga i ett framtida arbete inom kultursektorn. Postmaterialisterna Lennart och Lotta lägger tonvikt på bildningsaspekten och personlig utveckling i de utbildningar och erfarenheter som de har fått under åren. Lennart är nöjd med gymnasieutbildningen, (högskoleförberedande program) mindre nöjd att han inte utnyttjade alla resurser som stod till buds. Han hade, om möjligt, gärna stannat kvar i programmet ett år till efter studenten, som elev eller hjälplärare. Lotta är nöjd med gymnasieutbildningen. Projektarbeten med ny teknik och alla valbara kurser har varit mycket utvecklande (högskoleförberedande program).

Lennart och Lottas värderingar stämmer väl med Ingleharts teori om de värdeförändringar, d.v.s. förskjutningen från materialism till postmaterialism som sker i västvärlden. En ung välutbildad och bildad elit som kommunicerar med likasinnade både genom resor men också via nätet kommer inte att acceptera en "gammal modell". Inglehart menar att dessa postmaterialister inte enbart kommer att ägna sig åt ett individuellt självförverkligande utan de kan mycket väl vara en ny typ av intressegrupp som utmanar den politiska eliten. Redan 1975 gjorde sysselsättningsutredningen ett antagande om att dagens ungdomar kommer att ställa andra krav på skola och yrkesliv.²¹³

²¹³ SOU (1975:90) s. 230.

Autodidakten²¹⁴ som förkovrar sig efter eget huvud och freemovern²¹⁵, som studerar på resande fot kan innebära att högskolors och universitets tillrättalagda utbildningar med ganska små framtidsutsikter möjligen kommer att ratas av de unga med postmaterialistiska värderingar. Det kan vara så att utbildningsanstalter inte längre erbjuder en stimulerande miljö som leder till intellektuell utveckling, gemenskap och självförverkligande som enligt Inglehart är ett signum för den högre utbildningen. Respondenternas inställning till bildning/utbildning är i stort sett oförändrad mellan åren 1999 och 2012.

²¹⁴Lennart, en postmaterialist som bildar sig genom rollspel, nätgrupper, studiecirk-
lar, politiskt engagemang och olika praktikplatser.

²¹⁵ Enequist (2012) s. 45-52 och Lindgren Öden (2011) s. 156-171.

8 Materialistens och postmaterialistens inställning till fritid

I kapitlet presenteras fritidens utveckling i Sverige där den lagstadgade semestern (1938) som gav svenska arbetstagare rätt till två veckors semester var av genomgripande betydelse för utvecklingen inom fritidssektorn. I kapitlet presenteras olika tolkningar av begreppet fritid. Vid analys av Lars, Lenas, Linas, Lisas, Lottas och Lennarts inställning till fritidens aktiviteter använder jag dessa tolkningar. Jag anser också att olika aktörer inom fritidssektorn förmedlar värden som påverkar socialisationen, vilket framgår i intervjumaterialet.

8.1 Fritidens villkor i Sverige - en bakgrund

I jordbrukssamhället fanns ingen uppdelning mellan arbetstid och fritid och allt arbete delades generationsövergripande. Vid industrialismens genombrott förändrades relationen mellan ung och vuxen då den expanderande urbaniseringen innebar att unga individer fick mer fritid och en ökad rörelsefrihet i stadsmiljöer, utan föräldrars överinseende. Mer fritid fick också arbetskraften (männen) inom industrin då åtta timmars arbete sex dagar i veckan infördes 1919. Den senaste reformen med åtta timmars arbetsdag, fem dagar i veckan skedde 1971.

Med industrialiseringen följde en uppdelningen i generationsgrupper där ungdomsgrupperna, enligt staten, i ökande grad fick ett större utrymme att driva omkring eller ägna sig åt destruktiva sysselsättningar. Tidigt infördes Vanartslagen (1902) som innebar restriktioner för de unga som vistades på offentliga platser. För att styra in de unga på "rätt spår" introducerade staten så småningom (1954) ett kontantbidrag till ungdomsföreningar för att på så sätt binda ungdomarnas tid i föreningslivet.²¹⁶

8.1.1 Strukturella samhällsförändringar påverkar fritidsvagnorna

Under tidigt 1930-tal började idén om folkhemmet att realiseras.²¹⁷ Olika teorier om barn- och ungdomsfostran diskuterades då en stor del av befolkningen tillhörde de kategorierna. Alva och Gunnar Myrdal

²¹⁶ Waara, Rüdiger & Svensson (2010) s. 19.

²¹⁷ Lindström (2006) s. 5-7.

debatterade och föreslog i *Kris i befolkningsfrågan* en rad sociala reformer som påverkade den svenska politiken. Historikern Ann-Katrin Hatje menar att paret Myrdal fick en stor betydelse som opinionsbildare och samhällsdebattörer. En stor del i framgången, enligt Hatje, var den livliga samhällsdiskussion som fördes och att boken lanserades under en tidpunkt då vetenskap och experter stod högt i kurs. Kombinationen, samhällsengagemang och den vetenskapliga diskursen banade väg för de socialpolitiska beslut som makarna Myrdal förordade. Syftet med de socialpolitiska förändringarna, var att, med en stark statlig och kommunal styrning av samhällets olika funktioner, skapa bättre villkor för familjer och att höja produktivitet och levnadsstandard i landet. Med bättre villkor för familjen, ökad sysselsättning för bägge könen och en utbyggd barnomsorg blev det också möjligt att få lite egen fritid om än i av staten rekommenderad form.²¹⁸

8.1.2 Fritiden bör organiseras

Kronprinsen och sedermera kung Gustav VI Adolf angav redan vid idéutställningen *Fritid i Ystad* 1936, tonen för samhällets syn på en väl använd fritid:

Under fritiden skola både själs- och kroppskrafter stärkas och utvecklas. Må vi då se till att vi så organisera både vår fritid och hela vår livsföring, att varken kroppen eller själen förtvinar, utan att vardera få vad de behöva för att vi skola bli goda, sunda och harmoniska människor [...]. Det är nämligen så, såsom många säkert ha erfarit, alltid inte så lätt veta hur man bäst skall använda sin fritid, vare sig det är frågan om den dagliga, om veckohelgen eller om semestern.²¹⁹

Den nyvunna fritiden var m.a.o. till för nyttiga och meningsfulla aktiviteter och redan 1937 bildades Reso med syfte att hjälpa människor att organisera den förnuftiga semestern. I Resos medlemstidning *Fritiden* ges anvisningar om den goda semestern och fritiden. Då riksdagen beslutade att införa två veckors semester (1938) gav Svenska turistföreningen ut handboken *Tolv dagars semester* (1939). Då semesterlagen endast gällde de förvärvsarbetande inleddes år 1938 en statsfinansierad försöksverksamhet för hemarbetande husmödrar. Denna s.k. husmoderssemester innebar att finansiera semesterhem för husmödrar. Detta statsunderstöd till husmödrarnas semesterhem minskade i betydelse i takt med att andelen förvärvsarbetande kvinnor ökade under 1950-talet

²¹⁸ Hatje (2013) s. 200–203.

²¹⁹ Eskilsson (2000) s. 40.

och framåt. Även barns behov uppmärksammades, och i början av 1940-talet startade en organiserad satsning för främjandet av barns sommarvistelse – koloniverksamhet. Syftet var att stärka folkhälsan och fostra barnen till goda medborgare.²²⁰ Fritidens aktiviteter för alla åldrar utvecklades under 1940-talet genom privata initiativ och folkrörelser. Under efterkrigstiden och med den, det moderna samhällets uppbyggnad med ökade ekonomiska möjligheter kunde fler ta del av fritidens (nyttiga) aktiviteter såsom friluftsliv och studier.²²¹

Idéhistorikern Lena Eskilssons forskning visar att fritidens idé, som den lanserades under utställningen i Ystad, "att ägna sig åt allehanda aktiviteter", indirekt var en uppmaning till konsumtion. Den goda fritiden innebar att tält, cyklar, speciella fritidskläder, kameror, sportstugor m.m. började införskaffas, och denna industri har därefter expanderat. Efter krigsslutet, och med det, en ökad levnadsstandard började allt fler ha råd med egen bil och successivt också fritidshus. Den stora expansionen av fritidsbebyggelse skedde efter 1950. Fritidens innehåll och organisering blev därmed en del av samhällsplaneringen.²²²

Stats- och fritidsvetaren Lisbet Lindström har genom Statens offentliga utredningar från 1962 till 2005 granskat de intentioner som offentliga myndigheter har och har haft med fritidssektorn. Hon betonar rådande ideologiska kontext från 1962 till 2005. Lindström konstaterar att den svenska politiska kulturen präglats av en stark tro på planering och centralstyrning fram till slutet av 1970-talet. Under 1980-talet skedde en förändring inom fritidsområdet då en ökad privatisering och individuell valfrihet ersatte storskaliga lösningar och centralism. Kommersiellisering av fritiden påbörjades redan i slutet av 1970-talet och denna inriktning eskalerade kraftigt under 1980-talet.²²³

8.1.3 Fritidssektorn expanderar

Utvecklingen för fritidssektorn tog fart på allvar under 1960-talets utbyggnad av den offentliga servicen.²²⁴ Kommunala fritidsgårdar öppnades för att tillgodose de föreningsfria ungdomarna, och under 1980-talet fanns 1500 fritidsgårdar i Sverige. De var en mötesplats och ett alternativ till den kommersiella fritidens aktiviteter. Från att vara gårdar

²²⁰ Eskilsson (2001) s. 170–174.

²²¹ Tebelius (2012) s. 25.

²²² Eskilsson (2001) s. 164–165.

²²³ Lindström (2006). s. 98.

²²⁴ SOU (1996:3) s. 17–28.

att "hänga" i under 1970-talet utvecklades verksamheten och under 1980-talet växte en ny yrkeskår fram, fritidsledaren. Under 1980-talet började fritidsgårdspersonal att samverka med skolor, socialtjänst och polis i förebyggande syfte. Under 1990-talets krisår minskade antalet kommunala anläggningar men avvecklingen av fritidsgårdar stannade upp vid millennieskiftet.²²⁵ År 2012 fanns 1100 gårdar kvar och var tredje gård drevs av en förening.²²⁶ Kommunerna fortsätter att bygga också olika fritidsanläggningar och subventionerar de olika föreningarnas bruk av anläggningarna samt betalar verksamhetsbidrag. På uppdrag av staten, genomförs kontinuerligt fritidsvaneundersökningar för att kartlägga medborgarnas behov och förväntningar på fritiden. Åren 1975–2000 kännetecknades av en vidgad fritidssektor och forskningen visar att:

Fritiden blir en viktig del av samhällsekonomin eftersom konsumtion av olika fritidsartiklar ökar. Under denna tid etablerades fritid som ett begrepp, fritidsaktiviteter för vuxnas fria tid och en fritidsindustri ser dagens ljus.²²⁷

Enligt stats- och fritidsvetaren Hans-Erik Olsons sammanställning sker stora förändringar i medborgarnas fritidsvanor från tidigt 1960-tal. Samhällets norm, att den gode medborgaren bör ägna den fria tiden till föreningsdeltagande levde kvar men parallellt med denna kultur växte andra rörelser. Han menar att Charterresor, en växande musik/nöjesindustri, politisk manifestation och nya folkliga rörelser (1960- och 1970-tal) bidrog till en ökad kollektiv medborgaraktivitet inom många områden. Under 1980-talet med en nyliberal inriktning minskade det kollektiva engagemanget och decenniets slogan "sikta mot stjärnorna" nådde också fritidsområdet.

Turism som tidigare setts som en fritidsaktivitet utvecklades under 1980-talet till en näringsgren.²²⁸ Idrotten som en folkrörelse blev en satsning på elitidrott där utövaren fick lön för sin idrottsliga prestation.

²²⁵ Lindström (2009) s. 30.

²²⁶ Sveriges Riksdag (2012). Motion 2012/13: Kr214.

²²⁷ Lindström (2006) s. 6.

²²⁸ Olson (2010) kap. 6.

Detta gällde de publikfriande, oftast manliga, sporterna såsom fotboll och ishockey.²²⁹

8.1.4 Fritidens innehåll över tid

I statistiska centralbyråns sammanställning, *Fritid 1979–2002* har svenskars fritidsvanor undersökts i kategorierna, friluftsliv, motion och idrott, kultur- och nöjesaktiviteter, hemdatoranvändande, semesterresande och tillgång till fritidshus. I undersökningen svarade 80 procent av befolkningen att de någon gång under året strövade i skog och mark. Män (40 procent) och kvinnor (20 procent) ägnade sig åt jakt och fiske. Övriga friluftaktiviteter på detaljnivå kommenteras inte här. Motionsutövandet har ökat i befolkningen sedan i början av 1980-talet. I gruppen "äldre", (ålderskategorin 65–74) ökade antalet motionärer (50 procent av kvinnor och män) som ägnade sig åt motion minst två gånger i veckan. Gruppen med minst motionsbenägenhet var män i åldern 45–54 år samt kvinnor i åldern 35–44 år. En förklaring kan vara att förvärvsliv och familjebildning minskar utrymmet för eget motionerande. Semesterresandet har ändrats över tid. I inledningen av 2000-talet semesterade ca 70 procent av svenskarna på annan ort. Framför allt hade gruppen 55–64 år ökat sitt semesterresande i jämförelse med 1970-talet. De yngre hade däremot minskat sitt resande under mätperioden.²³⁰ Sommarstugan är fortfarande en viktig del i många svenskars liv. Drygt 20 procent av de svenska hushållen hade år 2012 tillgång till en stuga, och odlingsintresset verkade vara stort då 15 miljarder kronor lades på trädgårdsprodukter.²³¹

Besöksaktiviteterna har förändrats över tid. Teater och konsertbesök har ökat kraftigt sedan mitten av 1970-talet. Från 1990-talet har antalet biblioteksbesök ökat markant medan bokläsandet ökat hos kvinnor och minskat hos män. En förklaring till en större besöksfrekvens vid biblioteken under 1990-talet kan vara utvecklingen av Internet och möjligheten att använda nätet via bibliotekens datorer.²³² Antalet datorer i

²²⁹ SOU (1969:29) s. 36-37. Idrottsutredningens förslag kom 1969 och har därefter successivt genomförts. Fortfarande är det de idrottande männen som får den stora delen av den statliga bidragskakan.

²³⁰ SCB (2004) s. 7-14.

²³¹ Karlsson (2012) s. 110.

²³² SCB (2004) s. 129-130.

hemmen har därefter snabbt ökat och 2012 hade 94 procent av befolkningen i åldersgruppen 16–74 år dator i hemmet.²³³ Besök på idrottsevenemang har ökat. När det gäller det egna skapandet på fritiden har deltagandet i studiecirkel minskat under perioden, handarbete har minskat kraftigt och musikutövande och dans har minskat.²³⁴

Enligt SOM-s (samhälle, opinion och medier) undersökning (1989–2012) förändrades aktiviteterna i kategorin besöksaktiviteter/upplevelser. Från 2002 till 2012 minskade antalet teaterbesök medan konsertbesök fortsatte att öka. Besök på bibliotek minskade kraftigt medan bokläsning minskade något. SOM-institutet kategoriserar inte besök på ett idrottsevenemang som kultur och uppgifter om eventuell förändring i besöksstatistik finns således inte med i denna undersökning.²³⁵ Etnologen Jill Onsér Franzén har studerat varuhusets funktion för människor som hon menar är en besöksaktivitet kopplat till upplevelse. Franzén anser att Nordstan (ett stort varuhus i Göteborg som på 1970-talet var det största i Europa), förutom en plats för shopping, är en mötesplats för umgänge, upplevelser och underhållning.²³⁶

I kategorin det egna skapandet på fritiden har SOM-institutet funnit en del intressanta förändringar under mätperioden. Deltagande i studiecirkel, eget handarbete/hantverk och musikutövande har ökat. Dans och körsång har minskat något.²³⁷ Det egna skapandet har undersökts av idrotts- och fritidsforskaren Ulla Tebelius som menar att mediernas utveckling och utbud och den ökade fritiden med större ekonomiska resurser bidrar till eget skapande bortom studiecirkel och hantverk.²³⁸ Den egna upplevelsen (eget skapande) kan vara en kanotfärd i forsande vatten, deltagande i den svenska klassikern där de egna fysiska gränserna prövas, en dansbandsvecka i Malung eller en tur till en fåbodvall där getost tillverkas enligt gammal metod.

En blandning mellan besöksaktiviteter och det egna skapandet finns också i cyberspace. Utvecklingen av de digitala medierna har skett snabbt sedan mitten av 1990-talet. Från att tidigt ha varit ett relativt en-

²³³ SCB (2013) s. 9.

²³⁴ SCB (2004) s. 129–130.

²³⁵ Brodén (2013) tabell. s. 18.

²³⁶ Onsér Franzén (2012) s. 129–141.

²³⁷ Brodén (2013) Tabell s. 18.

²³⁸ Tebelius(2012) s. 172–173.

kelriktat media har Internet under namnet Webb 2.0 öppnats för tjänster som är interaktiva. Gemensamt för dessa tjänster är samarbete, kommunikation och att användare delar med sig av information av olika slag, t.ex. fildelning och användarforum. Tradera och eBay är auktionssajter där säljare och köpare gör transaktioner utan mellanhänder. YouTube är öppet för alla att se olika videor eller göra egna. Mötesplatser som My Space och Facebook är forum för kommunikation enskilt och i olika grupperingar. I Sverige fanns år 2012 fem miljoner användare av Facebook och den snabbast växande gruppen användare under senare år är kategorin 55 år och äldre.²³⁹ Via mobiler, laptops eller surfplattor kan vänner ta del av vad du gör för stunden. Dagens teknik har förändrat vårt sätt att kommunicera med varandra.

²³⁹ Ingemansson (2013).

8.1.5 Fritiden får kosta

Inkomsterna men också hushållens utgifter har ökat sedan slutet av 1970-talet.²⁴⁰

Tabell 1. Högre utgifter för fritid och kultur och lägre för livsmedel²⁴¹

Hushållen utgifter i kronor efter olika utgiftsposter

Kronor	1978	1988	1996	2008
Bostad	43 900	56 000	70 000	71 600
Livsmedel	40 100	46 000	33 800	36 800
Utemåltider	6 800	9 000	7 600	10 500
Alkoholhaltiga drycker	4 400	4 700	3 800	3 900
Tobak	3 400	2 800	2 800	2 200
Förbrukningsvaror	5 400	5 100	5 100	5 900
Hushållstjänster	8 500	15 600	13 700	10 300
Kläder och skor	17 400	17 000	12 500	14 900
Möbler, inventarier m.m.	18 900	11 800	7 800	17 300
Hälsa och sjukvård	3 000	4 100	5 400	6 600
Transport	32 800	37 100	30 600	50 300
Fritid och kultur	30 900	37 700	39 900	54 900
Totala utgifter	215 500	247 000	236 500	290 900

Utgifterna är omräknade till fasta priser, det vill säga hänsyn har tagits till inflationen

Utgifterna för bostad, transport samt fritid och kultur ökar medan utgifter för livsmedel minskar. Tabell 1 visar att bostad och transport är de tyngsta utgiftsposterna, därefter kommer fritidens aktiviteter. Vi spenderade mindre på alkohol och tobak vid en jämförelse mellan 1978 och 2008 men lade mer pengar på utemåltider. Sammantaget verkar det som att svensken prioriterar fritid och kulturaktiviteter.

8.1.6 Svenskarna värdesätter fritiden

SOU:s utredning om *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa* och SCB:s sammanställning *Ungdomars etablering: generationsklyftan 1980–2003* visar att individers relation till arbetslivet har förändrats. Ett ökat antal individer får en mer instrumentell inställning till sitt arbete. Ökningen är

²⁴⁰ Fridlund Karlsson (2009) s. 6–7.

²⁴¹ Fridlund Karlsson (2009) s. 6.

tydligast i ungdomsgruppen. Den centrala roll som marknadsarbete haft i människors liv verkar, enligt utredarna, vara på väg att omprövas, och särskilt bland unga. Däremot finns det få studier om vad de unga i stället gör/vill göra då, det enligt utredarna saknas data för att jämföra fritidsaktivitetens utveckling med arbetslivets utveckling.²⁴² De efterlyser tidsstudier där förändringar av ungdomars sätt att använda fri tid beskrivs och avslutar med:

Marknadsarbete har traditionellt varit centralt för social integrering. Enligt Aristoteles var dock den fria tiden ännu viktigare. Detta gäller troligen även idag.²⁴³

Det sker en viss förskjutning i den unga generationens inställning till arbete och fritid. Samhällets syn på fritid som en tid för återhämtning inför nästa arbetsdag delas inte av alla individer. Istället blir arbetet ett medel för att nå målet – fritid.

8.1.7 Hur ser regeringen på en ökad fritid bland befolkningen?

I regeringens utredning om välfärden i Sverige beräknas den sammanlagda befolkningen att vara 10,9 miljoner år 2060. Samtidigt minskar den arbetsföra befolkningen till ungefär 70 procent, en minskning med fem procentenheter. Redan om 20 år beräknas var fjärde svensk att vara över 65 år, de flesta friska och aktiva samtidigt som de unga stannar allt längre i fasen mellan utbildning och arbete. Regeringen summerar att de som arbetar blir färre men måste försörja fler.²⁴⁴ Slutsatsen i Framtidskommissionens rapport är att vi behöver arbeta mer, inte mindre:

Under de senaste hundra åren har välfärdsstaten och utbildningssystemen byggts upp, den materiella levnadsstandarden har höjts dramatiskt, produktionsprocesserna och arbetslivet har blivit skonsammare mot våra kroppar, och vi har fått allt mer fritid. Detta har bidragit till att vi lever och är friskare allt längre – och att vi lägger en allt mindre andel av vår tid på arbete. Detta leder till ett minskat arbetskraftsutbud och en högre försörjningsbörda, vilket i sin tur innebär utmaningar för den framtida finansieringen av välfärden. För att möta dessa utmaningar skulle antalet arbetade timmar behöva ökas.

²⁴² SOU (2006:77) s. 194–195. SCB (2005) s. 33–35.

²⁴³ SOU (2006:77) s. 195.

²⁴⁴ Statsrådsberedningen (2013) Ds 2013:19.

Det främsta sättet att åstadkomma detta är genom att höja förvärvsfrekvensen bland grupper som idag har en relativt låg förvärvsfrekvens. Det kan exempelvis handla om att unga börjar arbeta tidigare. Att äldre arbetar längre, eller genom lägre arbetslöshet bland utrikes födda.²⁴⁵

I takt med att framför allt den unga generationens postmaterialister visar en förändrad inställning till marknadsarbete samtidigt som det ställs ökande krav på en adekvat (ofta lång) utbildning är det möjligt att regeringens ambition att unga ska tidigarelägga inträdet i förvärvslivet blir svår att uppnå.

8.2 Fritid några olika tolkningar

Fritid, den fria tiden, utvecklades i stark beroendeställning till lönearbetet d.v.s. för att erhålla fritid så måste arbetet avklaras först. Den definitionen innebar då att den som stod utanför den reguljära arbetsmarknaden inte hade rätt till fritid. Sociologerna Peter Arvidson och Rolf Bucht anser att fritidsbegreppet och dikotomin arbete – fritid bör ersättas med Swedners definition från 1971, bunden tid och fri tid. Med den definitionen inkluderas den som är utan förvärvsarbete då personen ändå kan sägas vara bunden och förpliktigad att underordna sig arbetsmarknadsåtgärder av olika slag för att vara berättigad till arbetslöshetsunderstöd i olika former.²⁴⁶ I ett försök att formulera essensen föreslår de följande definition:

Med fritid menar vi, den tid vi förfogar över för fritt val av aktiviteter, utan att vara bundna av fysiologiska, ekonomiska eller sociala tvång.²⁴⁷

Olson diskuterar den förändrade betydelse ordet fritid har. I bondesamhället betydde fritid, "den tid man är fri från sjukdom".²⁴⁸ I NE definieras fritid som: "den del av dygnet och veckan som inte upptas av arbete, måltider och sömn".²⁴⁹

Olson tolkar den senare definitionen som en restdefinition, d.v.s. fritiden blir av underordnad betydelse. Han menar vidare att individens

²⁴⁵ Statsrådsberedningen (2013) Ds 2013:19 s. 133–134.

²⁴⁶ Arvidson & Bucht (1976) s. 1–9.

²⁴⁷ Arvidson & Bucht (1976) s. 3.

²⁴⁸ Olson (2010) s. 10–16.

²⁴⁹ NE (2013).

möjlighet till ett ökat välmående och livskvalitet bör ingå i fritidens beskrivning.

Samhällsforskaren Christer Sanne ansluter sig till Olsons tolkning att fritiden fortfarande ses som en rest, det som blir över när det viktiga är gjort:

Än idag förekommer att fritiden beskrivs som en RE-KREATION, bokstavligen ett ÅTER-SKAPANDE av individen för vad som därmed framstår som den primära uppgiften, arbetet.²⁵⁰

Sanne utvecklar resonemanget om värdet av mer fri tid både för individ men också samhälle. I polemik med företrädare för arbetslinjen anser han att mer fritid kan öka vår välfärd ur en hållbarhetsaspekt då vi med mer tid för återhämtning kan skapa rum för sociala förändringar och nya beteenden (t.ex. en omvärdering av konsumtion).²⁵¹

Tebelius anser att följande fritidsdefinition kan vara möjlig:

Fri tid som är sådan tid som människan rör över själv och som hon kan använda till avkoppling och berikande upplevelser. Residualtid som är den tid, som blir över, när transporter, sömn och hemarbete räknats ifrån. Det är denna tid som ofta ses som den verkligt fria tiden.²⁵²

Tebelius anser att fritid oftast ses ur ett funktionellt perspektiv. Verksamhetens nyttoaspekt t.ex. att upprätthålla en god hälsa eller att ägna sig åt ett "livslångt lärande" d.v.s. fritidsaktivitet istället för fritidspassivitet skall premieras och framstår som norm.

Att vika fritidens timmar till frivilligarbete, studier och motionspass (serious leisure) istället för tidsfördriv som (bingo)spel, zappande mellan tv-kanaler eller pubbesök (bad leisure) är således till nytta för såväl

²⁵⁰ Sanne (1995) s. 18.

²⁵¹ Sanne (2012) s. 90.

²⁵² Tebelius (2012) s. 27.

samhälle som individ.²⁵³ Tebelius pekar på problematiken med fritidsforskning då det ytterst handlar om vilken aspekt som åsyftas. Fritid kan vara:

- sådant som relaterar till den tid människor inte arbetar,
- sådant som utgår från de aktiviteter människor ägnar sig åt, och
- sådant som relaterar sig till den avsikt människor har med det de gör på sin fritid.²⁵⁴

8.2.1 Instrumentell och expressiv fritidsaktivitet

I fritidsutredningen *Fritid i förändring* diskuteras begreppen instrumentell och expressiv fritidsstil eller fritidsaktivitet. En instrumentell fritidsaktivitet innebär att deltagarna underordnar sig uttalade kort- och långsiktiga mål, behöver föränmäla och delta regelbundet i aktiviteten som är tidsbunden. En expressiv fritidsaktivitets karaktäriseras av kortsiktighet, ingen förhandsanmälan krävs. Aktiviteten är inte regel- eller tidsbunden.

Endast de som kan binda sin tid kan delta i en instrumentell aktivitet och aktiviteten kan således anses vara sluten. Den expressiva aktiviteten står då för motsatsen, den är öppen, kan utövas när den enskilde själv har lust och tid. De exempel som anförs är den instrumentella aktiviteten, deltagande i föreningsliv och den expressiva aktiviteten, att gå till en simhall.²⁵⁵ Allardt anser att det inte är möjligt att dra en skarp gräns mellan instrumentella och expressiva handlingar men han menar också att instrumentell aktivitet är en pågående process som går ut på att nå ett avsett (framtida) mål med flera etappmål på vägen medan den expressiva aktiviteten är ett mål i sig. Expressiva aktiviteter kan, enligt Allardt, vara religiös extas (människors strävan att tillfredsställa omedelbara religiösa behov), politisk radikalism (politiska aktioner) men också att passivt "betrakta" en teaterföreställning eller ta del av massmedias utbud.²⁵⁶

²⁵³ Tebelius (2012) s. 17–36.

²⁵⁴ Tebelius (2012) s. 29.

²⁵⁵ SOU (1996:3).

²⁵⁶ Allardt (1965) s. 22, 147–149.

8.2.2 Fri tid och fritid ur ett genusperspektiv

Den traditionella definitionen av fritid är, fri tid. Feministiska forskare ställer sig kritisk till tidsaspekten då många kvinnor, historiskt och fortfarande ägnar större del av sin tid till obetalt hemarbete än vad männen gör. De anser att fritidsbegreppet bygger på manliga livsmönster och normer vilket gör det nödvändigt att definiera fritid på annat sätt än utifrån den gängse utgångspunkten (arbete-fritid) för att bättre förstå kvinnors liv.²⁵⁷ Rosemary Deem har lagt ett förslag till en omarbetad definition av fritidsbegreppet, "fritid utanför hemmet". Hon menar att en kartläggning av denna tid kan belysa betydelsen av olika insatser för kvinnors möjlighet att uppleva egen fri tid.²⁵⁸ I rapporten *I tid och otid* konstaterades att kvinnors tid mer än mäns har jourkaraktär, att rycka in när hemarbete måste utföras. Enligt utredningen innebär detta att kvinnors fria tid blir summan av ett antal pauser från andra "nödvändiga" uppgifter.²⁵⁹

I fritidsutredningen konstaterades det att de analytiska instrumenten för att studera kvinnors fritid med dess aktiviteter var trubbiga. Utredningens förslag innebar att försöka finna en annan utgångspunkt för att få en förståelse av kvinnors fritid. Den kontextuella ramen bör framdeles därför innefatta den kvinnliga erfarenheten av meningsskapande i fritidens aktiviteter. I denna analys måste kvinnors plats i samhällsstrukturen vägas in.²⁶⁰

Statistisk sammanställning från SCB visar att det sker förändringar i fördelningen av arbetsuppgifter i hemmet. År 2011 ökade kvinnors arbetstid utanför hemmet och männens minskade i motsvarande grad. Kvinnorna gjorde samma år 56 procent av det obetalda arbetet att jämföra med år 2001 då de gjorde 60 procent. Den största "hemarbetsökningen" för män var matlagning. I kategorin ungdomar, 15-19 år ägnade flickor dubbelt så mycket tid åt dagligt hemarbete jämfört med pojkar i 2011 års undersökning. Sammantaget hade grupperna tonårspojkar och pensionärer mest fri tid.²⁶¹

²⁵⁷ Tebelius (2012) s. 22-24. Fri tid ska också förstås i dikotomin fri tid - arbetstid (betald).

²⁵⁸ SOU (1995:145) s. 57-71.

²⁵⁹ Rydenstam (1992) s. 89.

²⁶⁰ SOU (1996:3) s. 23-24.

²⁶¹ Molén (2012).

För att vaska fram det som jag avser med fritid är Tebelius begrepp residualtid närmast till hands att använda. Jag väljer också fortsättningsvis att använda fritid istället för fri tid när jag analyserar respondenternas svar då min fråga till dem handlar om vad de ägnar sig åt på fritiden.

8.3 De ungas fritid

I *Ungas organisering över tid*²⁶² pekar författarna på en förändrad inställning till ungdomars fritidsaktiviteter från samhällets sida. Från kontroll av ungdomars tid (tidigt 1900-tal) till stimulans för ungdomars autonomi (1950-tal). Den förskjutning som skett är att de generationsövergripande fritidsaktiviteterna försvunnit och de unga har blivit en grupp för sig själva. Staten har styrt och styr fortfarande fritidens innehåll då det ekonomiska bidraget till ungdomsverksamhet riktas till föreningsaktiva medan de som inte tillhör någon förening får klara sig utan samhällets stöd.

2009 fick 93 organisationer bidrag från staten. Den största organisationen var Sverok, Sveriges roll- och konfliktspelsförbund med 80 146 medlemmar. Den minsta föreningen, Dövblind Ungdom hade 51 medlemmar. De renodlade idrottsförbunden fick också statligt stöd men i andra former.²⁶³

De statliga bidragen riktas till olika organisationer som bedriver verksamhet riktad till ungdomar där de unga är med och påverkar verksamheten i demokratiska former:

I organisationer som är så varierande i omfattning, organisation och ändamål som ungdomsorganisationerna är det svårt att bedöma och jämföra verksamheter. [...] Det är således inte verksamheten i sig som stöds, utan det förhållandet att den bedrivs av och för ungdomar inom ramen för ett fritt föreningsliv. Mot en starkare målstyrning av bidragsgivningen talar också ungdomsorganisationernas roll som en del av folkrörelsetraditionen och det civila samhället. I detta sammanhang är det av stort värde att organisationerna är fria och obundna av staten. Statsbidraget bör därför inte styra organisationens ändamål och verksamhetens inriktning – utom i ett avseende. Verksamheten får inte strida mot demokratins idéer.²⁶⁴

²⁶² Waara, Rüdiger & Svensson (2010) s. 18–21.

²⁶³ SOU (2009:29) s. 13.

²⁶⁴ SOU (2009:29) s. 16.

Fortfarande finns ännu ett normativt inslag i ungdomspolitiken då syftet med fritidsaktiviteterna är att fostra medborgaren till att sköta sin hälsa och att ta ett samhällsansvar. I rapporten *När var hur om ungas kultur* fastslås att:

Fritiden spelar en viktig roll för unga och huvudområdet syftar bland annat till att unga i sina fritidsaktiviteter ska ha tillgång till inflytande och genom aktiviteterna uppmuntras till att delta i ett demokratiskt samhälle samt till att förbättra sin hälsa.²⁶⁵

8.3.1 Vilka föreningar är de unga med i?

Idrottsföreningar är den vanligaste formen för medlemskap. År 2007 var 30 procent av alla unga i åldern 16–29 år medlem i någon idrottsförening. För övriga föreningar sjönk medlemsantalet mellan åren 2002 och 2007. 49 procent var medlemmar år 2007, en minskning med 10 procentenheter från år 2002. Sverok, Sveriges roll-och konfliktspeleförbund som startade 1988 är den enda förening som hade fler medlemmar år 2007 jämfört med 2002.²⁶⁶ Medlemsantalet fortsätter att öka och år 2012 hade förbundet 190 000 medlemmar i 1 200 föreningar.²⁶⁷

I Waara m.fl. ställer sig forskarna tvekande till att unga individer slutat att engagera sig i olika föreningar. Dock, menar de, de traditionella organisationerna lockar färre idag men däremot är samhällsengagemanget fortfarande stort men sker i andra former än tidigare. Det virtuella samhället är en arena för aktion. Författarna nämner ungdomsuppror via sociala nätverk, djurrättsaktioner och digitala klotterplank.²⁶⁸ De menar att det också är ett kollektivt handlande men:

knappast med stöd i stadgar som anger hur upproret ska iscensättas, vilka metoder som är tillämpliga och vem som är revisor i föreningen.²⁶⁹

²⁶⁵ Ungdomsstyrelsen (2011b) s. 7.

²⁶⁶ Ungdomsstyrelsen (2011b) s. 47.

²⁶⁷ NE (2013).

²⁶⁸ Waara, Rüdiger & Svensson (2010) s. 32–33.

²⁶⁹ Waara, Rüdiger & Svensson (2010) s. 34.

Inglehart diskuterar också de värdeförändringar som sker när de unga utmanar den etablerade politiska eliten med att ägna sig åt alternativa engagemangsformer.²⁷⁰ Många nya föreningar präglas av "nu-regeln" d.v.s. ett beslut ska snabbt följas av aktion. Det kan vara ett tecken på en utveckling mot ett ökat deltagande i expressiva fritidsaktiviteter.

8.4 Fritiden och dess betydelse för Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta och Lennart

De individer jag följt under tiden 1999–2012 har olika fritidsintressen. Lars tycker om spel i alla former, olika tv-spel är avkopplande och poker på nätet och vid "bordet" är stimulerande och spännande. Lina har under många år varit och är fortfarande raggare. Lena och Lisa har under uppväxten ägnat stor del av sin fritid åt hästsport och är präglade av "stallkulturen". Lisa har flyttat "hem till hästen" igen och fortsätter med allt som hör stallet till. Lena har inte möjlighet att just nu ägna tid till hästlivet men tror sig kunna återuppta hästverksamheten när barnen blivit större och arbetet inte tar så mycket tid. Lottas fritid är fri tid att söka efter möjligheter att komma ut i världen och finna andra spännande utmaningar t.ex. kulturmöten. Hon är förtrogen med digitala medier. Lennart ägnar stor del av den vakna tiden till interaktion på nätet, politisk aktivitet och rollspel, både "lajv" (levande rollspel) och virtuellt (rollspel som bedrivs över internet). De fritidsaktiviteter som respondenterna ägnat sig åt under ungdomsåren avspeglar de intressen och syn på livet som de har år 2012 och, menar jag, förutom den socialisation som sker inom familjen och i skolan påverkar fritidens innehåll socialisationen under de formbara barna- och ungdomsåren.

8.4.1 Lars 2000–2012

När vi ses år 2000 frågar jag Lars om vad han gör på sin fritid.

Lars: Mest fester, umgås med kompisar, jag jobbar ju lite extra nu så jag har inte tid att umgås så mycket med kompisar. Ja, det blir ganska mycket (arbete), då har man inte tid med så mycket. Det jobbigaste är ju att man inte kan vara så mycket med kompisar.

Birgit: Gör du något annat också, tränar?

Lars: Jag har hållit på med jiu-jitsu men det har jag slutat med den här veckan faktiskt. Och så styrketränar jag också och springer lite, inget annat. Jo, pistolskytte också. Och så har jag en flickvän i Stockholm också som jag måste åka till.

²⁷⁰ Inglehart (1977).

Lars försöker att hinna med lite fritidsintressen men gymnasiestudier och arbete vid sidan om innebär att den egna fritiden är begränsad.

När vi ses år 2005 återkommer jag till intressen och fritidens innehåll.

Lars: Jag tränade lite grann, men inte mycket (på gym). Det var väl ett år sedan då gick det ju jätligt bra. Då tränade jag ju ofta och mycket i ett och ett halvt år [...]. Ska försöka komma igång igen [...]. Jag läser mest böcker när jag jobbar. Hemma brukar jag spela, vara med tjejen, titta på tv och film. Spela poker, åka iväg och träffa kompisar [...]. Jag har blivit mycket lugnare än jag var förut. Jag går ju nästan aldrig på krogen och så där, dricker jag något så är det om man har en liten fest med kompisar, sitter och pratar och dricker lite så där. Förut kunde man ju supa och springa runt på stan, det gör man ju inte nu.

Lars ägnar ganska mycket tid till nätpoker och jag frågar om spelet:

Lars: Ja jag spelar, jag kan ju visa dig om du vill om vi går ut. (på nätet) [...] Jag tycker ju att det är intressant att spela poker också. Vi spelar ju poker med varandra också, på riktigt.

Birgit: Hur mycket lägger du ner på det då? (pokerspel på nätet)

Lars: Ja, det beror nog på det. Det är tjejen som bestämmer hur lång tid det brukar bli. Skulle inte hon säga någonting så skulle det bli sådär fyra, fem, sex timmar kanske. Inga problem, men det blir inget roligt om man sitter så där men det är bara så jäkla svårt att gå därför. Har man vunnit vill man vinna mer har man förlorat vill man vinna tillbaka.

Sociologen Lina Eklund har undersökt antalet digitala spelanvändare och vilka som spelar och vad som spelas. I Sverige omsatte spelindustrin drygt 1.7 miljarder svenska kronor år 2010 med över 5 miljoner sålda spel. 40 procent av befolkningen från 12 år spelade digitala spel. Av dem spelade hälften med andra.²⁷¹ I Lotteriinspektionens undersökning om svenskars spelvanor sammanställs de fem främsta motiven som anges för att spela om pengar. Möjligheten att vinna, drömmen om en högvinst, det sociala värdet i att umgås, den intellektuella utmaning och sinnespåverkan (spänning eller avkoppling).²⁷²

²⁷¹ Eklund (2012) s. 4, 56.

²⁷² Lotteriinspektionen (2013).

Lars, uppfattar jag, ser pokerspel på nätet som en individuell, intellektuell utmaning medan det traditionella spelandet vid bord tillsammans med kompisar är social samvaro.

Jag återkommer till frågan om fritidens innehåll år 2008 och Lars svarar:

Tiden fylls av hem, familj och jobb. Lite mer fritid hade varit trevligt.

Lars trivs med tillvaron även om det ibland är "fullt upp". Egen tid får komma sedan. När vi åter ses år 2012 talar vi om tid och brist på tid.

Birgit: Vad försvinner tiden på?

Lars: Allt det vardagliga. All tid bara försvinner på barnen tycker jag. Det ska ätas mat och bytas blöja och så vidare. [...] Det är väl som det är. Jag menar, man skulle gärna ha mer tid så är det ju. Vi har lite nya vänner sen vi fick barn. Det blir ju att man umgås med andra som har barn. Det blir ju lättast det liksom. Sen försöker man ju att träffa andra kompisar också men det är sällsynt att det blir av tycker jag.

Birgit: Så sa du 2008 också [...] och det är samma sak nu. Och nu har du två barn och hus.

Lars: (skrattar) Ja, men det är ju roligt med barnen, så är det ju. Men det är ju bara att den vanliga fritiden får stå tillbaka. Men det får man ju igen sen då när barnen blir äldre. Då ångrar man sig väl. Då vill man ha det som det var förut. Då tycker man att de ska vara små igen.

Birgit: Du läste en del fantasy förr?

Lars: Jag har faktiskt inte läst något på länge, jag vet inte varför, jag väljer andra saker istället än att läsa (paus) Det var längesen jag läste en bok nu, kanske tar upp det igen här fram över. Mer intresserad av att spela tv-spel och kolla på film (skrattar).

Lars har en stor spelanläggning (playstation) i källaren. Jag kommer in på "egen tid"

Birgit: Du tränade förut, gör du det nu?

Lars: Ja, jag försöker hålla igång med det är lite si och så med det. Det brukar gå bra när jag jobbar, i samband med jobbet. En ganska bra träningslokal på jobbet, det är så bra att den är i anslutning, tappar ju ingen extra tid. [...] Det är verkligen något som, svårt att komma iväg, ja ofta på kvällarna, man tänker: Ja, jag tränar när barnen sover men då orkar man inget mer, för det mesta [...] Ja, men jag lägger äldsta vid åtta och läser saga, jag blir jättetrött då. Jag är inte alls något sugen på (träning) tittar lite på tv sen så slocknar man.

Lars tränar i företagets gym direkt efter avslutat arbetspass. Den fria tiden har varit, och är begränsad med två små barn och hus med visst renoveringsbehov. Den tid (residualtid) som återstår när arbete (löne- och hem) är avklarat tillägnas avkopplande nöjesspel och film.

Jag frågar om Lars fortfarande spelar poker.

Lars: Någon enstaka gång. Jag lägger inte ner tillräckligt med tid på det. Sen märker jag, jag har liksom inte tålamodet för att spela. Jag har inte tid med det heller. Däremot så brukar vi eller brukar, vi samlas någon gång, kompisar och spelar någon turnering och spelar om pengar, bara små summor. Mest för att det är kul att träffas. Det är sällsynt med det blir nu i mars i alla fall. Dra ihop ett gäng.

Den egna fritiden har krympt ytterligare då familjens behov går före de egna. Syftet med spelandet 2012 är att få "vuxentid" (utan barn) tillsammans med kompisar.

8.4.2 Lina 2000–2012

Lina är år 2000 intresserad av gamla amerikanska bilar och livstilen runt dem. Hon ägnar en stor del av fritiden till detta.

Birgit: Du har en pojkvän som tycker om 50-talet (livsstilen). Är det han som har påverkat dig?

Lina: Nej, jag blev intresserad av det här när jag blev tillsammans med honom. Men bilarna har jag alltid tyckt om, men jag har blivit mer och mer insatt i 50–60-talet på grund av musiken och så där, genom honom.

Pojkvännen har bidragit till det ökande intresset för livsstilen. Här uppfattade jag inte att Lina var raggare, det förstod jag fem år senare. Vi sitter vid Linas köksbord år 2005.

Birgit: Du pratade om femtio- och sextiotal förut (år 2000) men du sa aldrig att du var en raggare. Var du det då också?

Lina: Ja. Det var ju tack vare killen som jag var tillsammans med då, som jag kom in i det hela. Så vi håller på mycket med bilar och musiken och cruising. Så det är ju kul att åka på nya ställen och träffa

nytt folk. Och man blir alltid varmt välkommen. En träff, dit kommer det folk från hela världen. Till just den här träffen. Och det är jättekul! Det är jättemycket folk, jättemycket bilar, marknad, och så cruising och (paus) så dit åker vi då, ungefär en vecka varje sommar.

Deltagande i olika evenemang i en "raggarkultur" kan betecknas som en instrumentell fritidsaktivitet. Återkommande träffar med fastlagt datum sprids via medlemstidningar. Raggarkulturen är inte bunden till en speciell plats eller förening då det gemensamma är, intresset för bilarna och kulturen kring dem. Jag frågar lite om bilkunskap:

Lina: Jag kan en hel del. Både om bilar och karosser och lite grann motorer och... jag brukar själv vara med och skruva i garaget. Men idag gick ju inte det då. (p.g.a. intervjun med mig) [...] Jag vill ha en egen och jag skulle gärna vilja åka till USA och titta på bilskotarna. För man säger ju, det finns ju inte mycket iordninggjorda jänkare (i betydelsen amerikansk bil) kvar i USA.

Jag frågar Lina om hon anser att raggarkulturen blivit rumsren eller om det fortfarande kan vara knepigt att berätta om tillhörigheten i raggarkollektivet.

Birgit: Låt oss säga att du går på en jobbintervju och så frågar de: "ja, vad har du för fritidsintressen, vad sysslar du med?" säger du då att du är raggare?

Lina: Nej. Jag säger nog mer att jag är intresserad utav amerikanska bilar och femtio- och sextiotalsmusik och att åka på träffar. Det är nog standardsvaret det, tror jag. För ofta får man den där reaktionen (negativ) när man säger att man är raggare och då är det bättre att ta det den andra vägen.

Lina är medveten om att den "allmänna meningen" om raggare är att de ägnar sig åt "bad leisure" Samhällets normer från femtiotalet lever kvar år 2005. I slutet av 1950-talet började raggarna att synas och höras i Stockholm. I början av 1960-talet uppskattades antalet raggare i Stor-Stockholm till cirka 1 500 - 2 000 personer samtidigt som man noterade att det fanns liknande gäng i övriga delar av landet. Raggarna eller motorungdomen som de också kallades var inte organiserade och en utredning med socialborgarrådet Inga Thorsson i spetsen tillsattes 1962. Utredningen var ett försök att få en samlad bild av Stockholms raggare för att, om möjligt, organisera dem in i andra (goda) grupperingar eller

åtminstone finna lokaler där de inte störde omgivande samhälle.²⁷³
Stor-Stockholms planeringsnämnd förklarade sig vara beredd att:

Medverka till att söka skapa förutsättningar för en lösning av motorungdomens speciella lokalproblem och därmed sammanhängande spörsmål samt beslutade låta verkställa en utredning av frågan.²⁷⁴

I praktiken ville nämnden begränsa antalet raggare i innerstaden genom att finna lokaliteter i ytterområden. Utredningens förslag var att öppna en fritidsgård i Spånga och en i Huddinge som riktades till ungdomar över sjutton år. Dels att skapa ett interkommunalt samarbetsorgan för Stor-Stockholmsområdet med syfte att arbeta med den allmänna ungdomsverksamheten. Förslagen förverkligades inte och utredningen lades ner.²⁷⁵

I en journalistisk anda tolkar Sten Berglind raggarkulturen. Han menar att den främsta anledningen till att kulturen utvecklades i Sverige under 1950-talet var p.g.a. ett försprång ekonomiskt gentemot andra länder i Europa då Sverige inte deltog i kriget. Blickarna riktades mot Amerika och i mitten på femtiotalet kom den första vågen av begagnade amerikanska bilar ut på marknaden med 1940- och 1950-talare. Berglind tolkar detta som en början till den svenska arbetarungdomens rebelliska livsstil – raggare.²⁷⁶ Raggarna, enligt Berglind, ansågs farliga för samhället då de inte valde föreningsliv med uppbyggliga ideal som en väg till vuxenlivet med syfte att bli samhällsdugliga medborgare:

Raggarna tog plats och ställde krav. Det blev en chock för Folkhemssverige. De satte sig upp mot myndigheter och socialtjänst.²⁷⁷

Någon samlad medlemsstatistik för 2000-talet går inte att finna och raggarna uppbär inte föreningsstöd för sin verksamhet.

Sociologen Michel Maffesoli menar att vi i det postmoderna samhället formerar oss i olika grupper eller stammar där vi fortfarande tillåts vara

²⁷³ Raggarrungdom: utredning angående de s.k. raggarrproblemen i Stockholm (1962).

²⁷⁴ Raggarrungdom: utredning angående de s.k. raggarrproblemen i Stockholm (1962) s. 5.

²⁷⁵ Raggarrungdom: utredning angående de s.k. raggarrproblemen i Stockholm (1962) s. 32.

²⁷⁶ Berglind (2005a) s. 23–33.

²⁷⁷ Berglind (2005b).

individer men gruppen hålls samman av en gemenskapskänsla (sociality). Gruppen är löst organiserad och fri att komma och gå i för olika individer.²⁷⁸ Vid intervjuer med Lina uppfattar jag inte raggarkulturen som fri att komma och gå i, däremot verkar de olika grupperingarna vara löst organiserade. "Raggargruppen" är sammanhållen av specifika samhörighetskänslor. Jag tolkar också raggarkulturen som en del av det moderna samhällets diskurs. Koderna och ritualerna är desamma som på femtiotalet.

Ekonomerna Bengtsson & Östberg använder Maffesolis stambegrepp i en modifierad form. De diskuterar generellt begreppet konsumtionsstammar men också mer specifikt de grupper som inriktar sig på märken – märkesgemenskaper. Raggarkulturen kan betecknas som en märkesgemenskap.²⁷⁹ Tre huvudkomponenter kan urskiljas:

- Ett gemensamt medvetande
- Delade ritualer och traditioner
- En känsla av moraliskt ansvar gentemot andra gemenskapsmedlemmar²⁸⁰

Den kollektiva självbilden markerar att de särskiljer sig från andra. En viktig komponent är att gruppens medlemmar känner till och lyfter fram märkets historia.

Jag frågar Lina om hon fortfarande är raggare när vi ses igen år 2012:

Lina: Mmm, det är klart, det är ingen hobby det är en livsstil. Det är ju jag liksom så det slutar man inte med.[...] Det finns folk som är med i klubben som har varit med sedan, jag vet inte hur lång tid tillbaks som fortfarande är kvar i medlemskapet och klubben. [...] Det är så mycket annorlunda (att vara raggare), när man är ute på rock'n'roll eller på bilträff eller sådär. Själva gemenskapen är mycket större, inom raggarkretsen.

Att vara raggare är ingen fritidssyssla, det är en ideologi och livsstil. Lina är år 2012, raggare utan egen "jänkare" men det är p.g.a. skral ekonomi, inte av ointresse. Tidigare har hon haft En Plymouth Variant och

²⁷⁸ Maffesoli (1996) s. 6–8.

²⁷⁹ Bengtsson & Östberg (2011) s. 79–103.

²⁸⁰ Bengtsson & Östberg (2011) s. 80.

en Buick. Jag frågar om samhällets syn på raggare har förändrats till det bättre:

Birgit: Tycker du att det blivit någon förändrad syn på raggare?

Lina: Det har blivit bättre samarbete mellan kommunen och klubben, men det är ju långt ifrån samma respons och respekt för vår årliga cruising som när andra evenemang ska genomföras. Insändare i tidningarna med negativa kommentarer om raggare finns fortfarande.

Birgit: Som kollektiv?

Lina: Ja, och de säger att det är liv på nätterna (ett centralt område) och när folk ringde och klagade till en statlig tjänsteman så kontrollerades det. Det visade sig vara andra, inte raggare, men det är lätt att säga att det är raggare med raggarbilar.

Lina har också tatueringar som jag relaterar till raggarkultur.

Birgit: Du, jag sneglar lite på den där tatueringen när gjorde du den?

Lina: Nej, när gjorde jag den här? (egen design) Tre år sen fast det är inte den första [...] och alla står för någonting. [...] Den sista på benet är Betty Boop med änglavingar och så är det en banderoll som det står Street Angel under. Och för det första, Betty Boop har ju blivit en 50-talsikon och sen att det står just Street Angel. Street det är ju för mig, raggarbrud. Och Angel är för att (paus) en påminnelse för hur jag ska tänka om mig själv för att stärka mitt självförtroende.

I studien *Från ett socialt problem till kult* svarade respondenterna att livet som raggare är en livsstil. De menade att den egna kulturen är tillåttande, man får vara den man är och de bryr sig inte om det övriga samhällets (ibland negativa) inställning till raggare.²⁸¹ Lina berättar om hur hon tidigare var väldigt konflikträdd och benägen att vara alla till lags.

Lina: Jag insåg att jag inte kan vara alla till lags. Jag vill inte vara alla till lags för jag vill må bra själv också. Och jag är inte konflikträdd idag som jag var då. För då ville jag att alla skulle tycka om mig [...] Men det funkar inte så, och livet funkar inte så. Mitt motto är: Ta mig för den jag är. [...] Jag tror att tjejer generellt är mer osäkra än vad killar är. Killar blir lite mer uppfostrade åt det hållet att vara lite hårdare, lite tuffare och klara mera ensam. Jag vet inte men det är bara en teori.

²⁸¹ Andersson & Danforth (2009) s. 40–42. Intervjuer med åtta raggare i åldern 39–65 år (fem kvinnor och tre män).

I ett mansdominerat sammanhang gäller det att knäcka koden för att inte bli osynliggjord och utnyttjad. Raggarkulturen kan också, i min tolkning, betecknas som en minoritetsgrupp som är något sluten, möjligen för att bevara sin särprägel och identitet i förhållande till omgivande samhälle. Det gäller att "tuffa till sig" både inom och utanför gruppen. Fritidens aktiviteter påverkar m.a.o. socialisationen.

8.4.3 Lena 2000–2012

Lenas stora fritidsintresse år 2000 är hästar. Hon har egna och den största delen av fritiden går till "hästaktiviteter". Jag vill veta något om fritidens aktiviteter:

Birgit: Är du aktiv i någonting?

Lena: Hästarna.

Birgit: Det tar väl jättemycket tid antar jag?

Lena: Ja.

Beteendevetaren Lena Forsberg har undersökt fritidsmiljön stallet. Studien visar att stallet är en experimentell miljö där ledarskaps- och entreprenörsskapsrelaterade färdigheter kan utvecklas. Forsberg pekar på att ridsport är en fritidssysselsättning som skiljer sig från andra sportsliga arenor. Alla timmar i stallet är en träning i att utveckla handlingskraft, vilket inte synliggörs i allehanda utvärderingar av fritid.²⁸² I en delstudie undersöktes tre teman. Mötet med hästen, mötet med kulturen och mötet med människorna. Arbetet i stallkulturen präglades av ansvar och utmaningar. Det viktigaste för informanterna var hästens välmående och verksamhetens säkerhet.²⁸³ Att vara "hästtjej" är snarare en livsstil än en fritidsaktivitet.

Lena har flyttat från hemorten (2005) och jag frågar om hästarna:

Lena: Jag fick ju sälja min största, den som jag red på. Så det var ju lite tråkigt. Men jag har två små kvar då, hemma hos mamma och pappa. Men jag vill köpa en ny häst men det är ju så dyrt om man ska ha den i stan. Men jag brukar rida på kompisars hästar och så här lite då och då.

²⁸² Forsberg (2012) s. 53.

²⁸³ Forsberg (2012) s. 37–38. Sex flickor 14–16 år, studien genomfördes 2007.

Lena arbetar mycket och fri tid är en bristvara. Hon berättar om en förestående resa:

Lena: Det ska bli jätteskönt, jag är ledig en vecka från jobbet

Birgit: Sticker du iväg så där då och då, på egen hand eller?

Lena: Det är faktiskt första gången jag ska iväg med en kompis och vara borta så där länge (en vecka). Jättekul!

Lena flyttade år 2008 tillbaka till hemorten och hästarna när hon väntade barn men har år 2012 åter flyttat med den egna familjen (sambo och två barn) till en större stad. När vi ses igen 2012 frågar jag om hon får tid till hästarna.

Lena: Nej, jag hinner inte. Jag hinner inte och har inga pengar heller så det får vänta.[...] Jag började träna ett tag men sen fick jag sluta med det.

Lenas intresse för hästar är fortfarande vid liv. Hon ser sig själv som hästtjej men arbete, barn, hus och ekonomi gör att engagemanget får vänta. Tjänsten som restaurangchef innebär ansvar för ekonomi och personal.

Birgit: Kan det vara så att du trivs lite grann med att ta ansvar?

Lena: Ja, jag tar ju ansvaret av mig själv. Det är det som jag gör!

Jag förstår att tiden fylls av ett nytt krävande arbete, familj, flytt till ny stad och nytt hus o.s.v. men frågar ändå om den egna fritiden.

Birgit: Hinner du göra något?

Lena: Ja, men jag tänkte säga det, ha roligt fortfarande. Ha roligt på jobbet och så. [...] Ja, jag träffade en arbetskompis från tidigare arbetsplats, i lördags, var ut och käka och så där.

Birgit: Kul! Håller du på med någon idrott nu?

Lena: Nej, jag gjorde det men jag hann inte.

Lena tycker inte att hon riktigt hinner med allt. När Lena och hennes sambo utnyttjar barnvakt är det för att få ihop deras arbetsscheman:

Lena: Ja, hektiskt är det nu, mycket. Hinner inte med, tiden går så fort. Just nu är det flytt och allt. [...] Jag ska väl lugna ner mig lite (mindre arbete). [...] Det är svårt (paus) men jag lider av dåligt samvete mot barnen, ja. [...] Ja, det är jättemycket pussel. Jag jobbar ju

ofta kvällar också och ibland jobbar (namn på sambo) kvällar också så då är det barnvakter.

Lena försöker att hitta roliga stunder på jobbet då den egna fritiden (residualtiden) är begränsad. Jag tolkar det också som om Lena prioriterar arbete före fritid då hon t.ex. inte använder den lagstadgade semestern full ut.

8.4.4 Lisa 2000–2012

Lisa är år 2000 mycket aktiv på sin fritid, ibland kan det bli för mycket av det goda. Lisa berättar om fritidens aktiviteter:

Lisa: Jag går på det där mötet i morgon (MUF) och känner om det är något jag orkar engagera mig i. Jag tar på mig allting jag, jag har häst, tränar en annan häst, dansar, simmar jag gör så mycket saker så jag hinner inte med.

Fritiden är inte bara en avkopplande och berikande tillvaro för Lisa, den är också förenad med tvång. Lisa fortsätter att berätta om fritidens verkliga njutning, samvaron med den egna hästen:

Lisa: Det enda som jag tycker är kul är hästen. Hästen har jag haft sen jag gick i fyran. Den är en del av mig så henne kan jag inte göra mig av med. Jag är så kär i henne så det kommer att bli svårast när jag åker härifrån, vad jag ska göra med henne. [...] Jag är lugn när jag är ute hos hästen.

Vi kommer in på boende, fritid och trivsel när vi ses igen 2005:

Lisa: Jag trivs ju här för att jag har en kolonilott 200 meter bort

Birgit: Har du kolonilott?

Lisa: Vet du inte det! För jag har inte haft någon häst och trädgården har ju alltid varit min favoritsyssla och nu jag är med i styrelsen för regionen. Det tar bara fem minuter dit (till kolonilotten) och då kan man bara svänga dit, direkt. Och då känns det som att man är ute på landet. Man måste ju ut och få luft och vara ute liksom. Det är en självklarhet för mig. Jag älskar ju att vara ute och så liksom, det är ju det bästa som finns. (...) Nu har det blivit en trend här. Jag har ju lanserat lotter som sjutton.

Lisas fritid är fullbokad med olika uppdrag. Hon är också fodervärd till en schäfer från polisens hundskola. Den egna hästen finns hos mor och far men hon kan rida på lånade hästar tills vidare.

Lisa: Jag har ju varit väldigt högt upp i ridningen. Under sista gymnasieåret var jag riktigt duktig att rida. [...] Jag önskar att jag hade sådan koll igen alltså. Fast man drillades så jäkla hårt. Jag red nio gånger i veckan liksom. Dressyr. [...] Jag har hittat en häst nu så jag är ute och rider men det tar ju lite tid komma tillbaka. Fast det är ju helt otroligt därute när det är solsken. Stå och borsta. Och borsta, det är det jag saknar mest alltså. Och borsta och hålla på och göra fint det kan göra underverk.

År 2008 studerar Lisa men fritiden ägnar hon åt den butik hon öppnat i födelsehemorten. Den egna hästen finns i närheten av föräldrahemmet och är för närvarande uthyrd. Jag frågar om planer framöver:

Lisa: Jag längtar jättemycket hit, och är jättemycket här jag tänker vad väntar jag på? Beror också mycket på tågförbindelser framöver.

Lisa har år 2012 flyttat tillbaka till hemorten och den egna hästen. Jag frågar:

Birgit: Har du kvar hästen?

Lisa: Ja, den har jag haft sen jag var 11 år. Hon är 29. [...] När hon fyllde 25 tyckte jag det var skithäftigt och hade jättestor fest. Hon är jättepigg och det går ingen nöd på henne liksom. [...] Jag berättade för hästen att hon skulle få en medryttare (Lisa väntar barn inom kort).

Lisa ser fram emot att åka till stallet för egen del men också för att introducera sitt eget barn i stallkulturen. I en delstudie studerade Forsberg stallet som en ledarskola och resultatet visade att samtliga i gruppen kände sig företagssamma och handlingskraftiga. De föredrog en tydlig kommunikation och hade lätt att ta beslut i kritiska situationer. Den traditionella bilden av flickor som obeslutsamma, oföretagssamma eller ett accepterande av att hamna i ojämlika situationer tog de avstånd ifrån. De upplevde sig själva som praktiska och fria att välja en egen väg i livet.²⁸⁴ Lisa tillhör den kategorin och hon har en tjänst som utvecklare inom kultur och fritidsverksamhet. Det egna företaget får vila då det nya arbetet innebär att samordna och leda olika projekt.

Birgit: Ja men du har gjort en massa saker och det växer ingen mossa på dig.

²⁸⁴ Forsberg (2012) s. 40–41.

Lisa: Det har jag inte tid med.

Lisa är entreprenören som, uppfattar jag, har de egenskaper som Forsbergs studie av stallkulturen som ledarskola visar. Fritiden har varit och är fortfarande fulltecknad med olika projekt.

8.4.5 Lotta 2000–2012

Lotta är en resenär i tanken. Hon ägnar stor del av sin fritid till att utforska världen via Internet. Jag frågar år 2000 om "Internetvanor":

Lotta: Ja, det är ganska kul jag hade aldrig, jag kunde inte Internet när jag började gymnasiet. Sommarlovet innan gymnasiet då fick vi dator hemma så jag liksom kunde bara lite grann, sen kunde man lite mer och så kunde man ta kontakt. Det är ju ett bra sätt att träffa människor som inte är i närheten.

Lotta upptäcker världen via Internet och hennes aktiviteter uppfattar jag som en förberedelse inför de resor som hon drömmer om att göra. Fritidens aktiviteter flyttar in under skolans tak då Lotta som går det sista året i gymnasiet passar på att läsa extra språk, bild och andra ämnen på skoltid "istället för på fritiden".

Birgit: Fyller du din fritid med mycket? Har du mycket att göra?

Lotta: Ja, jag har mycket individuella val som tar upp ganska mycket. När andra är lediga, jag går ju från åtta till halv fem varenda dag nästan. Fast andra har en lektion om dagen nästan, egentligen skulle jag kunna ha det så men det finns mycket här som är kul och så är det gratis också, då kan jag göra det här istället för på fritiden. Bild och sådana saker, det är ju dyrt att hålla på med, och så går jag distanskurs i Italienska också.

Gränsen mellan studier och fritid är flytande. I skolan är det också möjligt att ägna sig åt språkstudier, bild och film som ett individuellt val. Fritidens aktiviteter ryms m.a.o. också inom skolan ram.

När vi ses igen 2005 berättar Lotta att hon efter en misslyckad språkresa till Barcelona bestämt sig för att lita på den egna förmågan att på egen hand ordna boende och kurser i Barcelona utan hjälp av förmedlings-service i Sverige.

Lotta: Det var bara en massa krångel med den där förmedlingen. Så då blev jag så arg, det blev jättemycket extrapengar för ingen hjälp

alls så då åkte jag tillbaka och fixade allting själv på Internet, flera timmar om dagen hela höstterminen. Och bara tittade, kollade upp boende, kollade upp resorna, CSN, lärde mig liksom allting om alla regler och så där. Och sedan så drog jag igen. då träffade jag hon som jag ska åka till Sydamerika med nu.

Fri tid krävs för att hitta bland allt som erbjuds. Lotta berättar om en förestående årslång resa. Hon är en van användare av digitala medier och kommer att studera på distans i Sydamerika för att kombinera studier med hennes stora dröm, resor, för att vara "en del av världen." Lotta talar om tillvaron som student i Sverige. Ganska behaglig men inte särskilt utmanande.

Lotta: Vi har inte gjort så många studentgrejer. Roliga saker som händer och man är ju ledig så pass mycket att man, man kan ju leva precis som man vill. Visst, jag har ju jobbat mycket men inte (paus), när man jobbar extra är det så: ja, men idag vill jag jobba och idag vill jag inte. man tackar ja och nej hur man vill, och man levde väldigt fritt och väldigt vuxet. [...] Men vi var ändå inte riktigt nöjda vi ville iväg. Det är ändå Sverige, det är ändå samma sak. Det är mycket rutin. Allting var ju liksom samma, vi kände till alla ställena redan. Vi hade gjort det redan.

Under studietiden finns det gott om fritid. Lotta upplever att t.o.m. fritidens aktiviteter efter ett tag blir rutinmässiga. År 2008 studerar och arbetar Lotta i Sverige men drömmer hela tiden om ytterligare upplevelser via resor.

Lotta: Jag har ett ständigt ekonomiskt tänkande. Jämför hela tiden, Köpa tv, nej det kan man resa för, har en liten skrutting, duger. På ett sätt är det skönt att bo här men jag läser resedagböcker hela tiden. Jag har ännu inte berättat (för mina föräldrar) att jag ska åka till Brasilien i april. Nu är jag 26 år, jag har en lista där jag skrivit upp vad jag ville göra innan jag fyllde 30, nu har jag redan gjort allt på listan. I höstas började jag spela karnevalsmusik, slagverk, jätteroligt.

Fritiden är fylld av aktiviteter, en ny "att göra lista" behövs redan.

När vi ses igen våren 2012 är Lotta heltidsengagerad i ett projekt som hon ska genomföra under året. Hon har just nu inget behov av att dela upp tillvaron i arbetstid - fritid. Verksamheten i den kulturella förening som Lotta är medlem i, är utgångspunkten för projektet. Hon fortsätter också att spela trummor i en slagverksgrupp. Hon berättar:

Lotta: Jag är medlem i en förening som heter (namn på förening). Det är förkortat på spanska men på svenska betyder det barn och medie-kunskap och jag har varit med där några år men sådär bara lite slarvigt medlem eller vad man ska säga men jag har inte haft tid eller möjlighet att ta det så seriöst som jag vill men de har jobbat ganska mycket med sådär medieprojekt, kritiskt medietänkande kan man ta ner det till med bara några få ord. Nu är jag aktiv. Jag ska göra det här ungdomsprojektet helt själv fast med lite stöd (från föreningen).

Lotta har fortfarande en flytande gräns mellan arbete, studier och fritid. Förutom eget musicerande, slagverk och körsång arbetar Lotta, i samband med en folkhögskoleutbildning, ideellt med ett medieprojekt vars syfte är att utveckla idéer och konkreta förslag för en social hållbarhet.

8.4.6 Lennart 2000-2012

Lennart är en van användare av informations- och kommunikationsteknologi (IKT) och ägnar stor del av sin fritid till rollspel som redan berörs i kapitel bildning/utbildning. Den flitigaste rollspelaren i Ungdomsstyrelsens undersökningar är en ung man.²⁸⁵ Andel manliga (7–25 år) medlemmar i Sveriges roll- och konfliktspelesförbund (Sverok) är 82 procent.²⁸⁶ Rollspel med dess olika komponenter kan bidra till en flerdimensionell syn på livet framförallt bland unga män som är i majoritet. Lennart berättar om rollspel när vi ses år 2000:

Lennart: Genom att man spelar en roll då har man ju mer förståelse för andra personer. Gärna spelar man ju en roll som är helt olik sig själv, då får man ju förståelse för andra.

Manliga förebilder kan vara av olika slag. Ungdomsstyrelsen diskuterar ungdomars kulturella friställning och menar att rollspelets idé, att lära om olika historiska, kulturella och sociala förhållanden för att utveckla förmågan att samarbeta under spelets gång bidrar till ett lärande

²⁸⁵ Ungdomsstyrelsen (1997) och (2006).

²⁸⁶ Sverok (2013). Organisationen utvecklar och sprider spelhobbyn med t.ex. läjv (levande rollspel) brädspel, rollspel (nätspel), och LAN (Local Area Network). Sverok tillåter inte spel om pengar.

utöver spelsituationens behov.²⁸⁷ De menar att det ligger nära till hands att:

betrakta rollspel som en konstruktiv fritidssysselsättning; som något som framför allt ger många möjligheter till tidsfördriv och att ha roligt under sociala former. Rollspeländets stora genomslagskraft tyder emellertid på att det ger något mer; att rollspeländet ger ungdomar möjligheter att förvärva spännande och komplexa kompetenser.²⁸⁸

Lennart berättar år 2005 att han fortfarande ägnar tid till rollspelets olika delar. Den personliga utvecklingen och förståelsen för andra kan, menar Lennart, ge ringar på vattnet i andra sammanhang. Lennart har intresserat sig för genusfrågor och han berättar när han hade en "tjefri-syr" en dag vid praktikskolan/fritidshemmet.

Lennart: Jag hade flätor i skägg och hår, det blev en jättereaktion! Jag trodde att kanske någon skulle tycka att det var en tjejgrej men alla barnen tyckte att det var EXTREMT TJEJIGT. Så det blev en dag med queeraktivism, och det kändes ju bra.

Birgit: Vad innebar, vad hände?

Lennart: Ja, de fick väl acceptera att killar också kan ha flätor och att någon pojke, de flesta pojkar hade väldigt kort hår så, någon pojke kommenterade det så jag sa om ditt hår växer och blir längre så kanske du också kan fläta det. Så de kunde förstå att de hade mer möjligheter i livet än vad det har fått lära sig och det kan vara lite skönt. [...] Jag tycker faktiskt att lego är en väldigt bra sak att, alltså, sitta med killarna och bygga med lego. Då sitter man och pysslar och man sitter oftast ganska nära varandra och det är ett väldigt bra tillfälle att prata lugnt och försiktigt och ingående med varandra. Det är JÄTTEBRA, det eh, är en könsrollsbytare. Det är kanske därför det är rätt så populärt bland killar också, för att man får göra det. Ja, och igår så fingervirkade jag med en kille – på fritids.

Lennart påverkar barnen på fritidshemmet genom att skapa aktiviteter som utmanar könsroller. Han har funderat mycket på socialisationen i

²⁸⁷ Ziehe (1982) s. 25 diskuterar den sociokulturella friställning som sker och menar att vi måste problematisera idén om en för hela livet fastställd identitet, då det idag snarare är att söka och pröva identiteter. Ziehes resonemang, att söka och pröva olika identiteter genom *hela livet* finner jag inte belägg för vad gäller mina respondenter, vilket i sin tur ger stöd till Ingleharts socialisationshypotes. Däremot finns belägg för den sociokulturella friställningen (se "Lotta" i materialet).

²⁸⁸ Ungdomsstyrelsen (1997) s. 19.

den skola där han för närvarande är praktikant. Förutom att hjälpa till på lektionerna är han rastvakt:

Lennart: Sen är jag vakt på den del raster. Ja, ofta är det, det kände jag förra gången också, att det är oftare nästan mer givande, för då bygger man ju upp deras syn på mellanmännisklighet och sociala relationer och så där på ett klarare sätt. Alltså det gör man ju i klassrummet också. Men i klassrummet är det ofta en struktur som inte är avslappnat social (2005).

Lennart anser att den fria tiden är underskattad. För att utvecklas som människa behöver en större del av den vakna tiden på dagen ägnas åt mellanmänniskliga relationer och kreativitet. Detta gäller alla oavsett ålder och kön. Viktiga värden i livet är enligt Lennart:

Att utvecklas som person. Att lära sig saker och att må bra på alla sätt som finns (paus), ja och att vara fri och att vara kreativ är också jätteviktiga värden (2005).

När vi ses igen 2012 kombinerar Lennart arbete och fritid i som han säger i "en perfekt blandning". Arbetet är fas tre inom Grön Ungdom som också är en stor del av hans fritid. Fas tre avslutas i juni 2013.

Lennart ger sin syn på hur fördelningen mellan arbete och fritid bör vara:

Redan på 1800-talet så sa man, när vi nått ett välstånd och automatiserat bättre då kommer vi att jobba mindre. Och de sa också, vi behöver göra det här och i framtiden kommer vi att jobba fyra timmar för varför skulle vi jobba mer, vi behöver inte det för att klara oss. Men sen så har man tappat bort det [...]. Tillväxtkritik är ju inte så gångbart men det börjar hända saker med tillväxtfrågorna.²⁸⁹

Lennart menar att vi bör omdefiniera välfärdsbegreppet. Mer fritid kan, anser Lennart, bidra till en ökad välfärd som inte är synonymt med ökad tillväxt.

²⁸⁹ Här refererar Lennart till två nationella arrangemang 2010, och 2011 där tillväxtkritik var huvudtemat.

8.4.7 Respondenternas fritidsaktiviteter, olika prislappar

Fritidsaktiviteter kostar mer eller mindre. De största utgifterna för fritidens aktiviteter har Lena och Lisa då utgifterna inom ridsporten är stora. Att ägna sig åt spel och dobbel (Lars) verkar vara mer lönsamt för svenska staten än det är för den enskilde spelaren. Amerikanska bilar och raggjarlivsstilen (Lina) är också en kostnadskrävande fritidsaktivitet. Lennart och Lotta försöker att välja billigare alternativ. Lotta kan använda skolans resurser för att odla sina intressen. Lennart kan betraktas som en levnadskonstnär och ser det som en sport att minimera utgifterna och samtidigt verka för ett hållbart samhälle. Statistik visar dock att de svenska hushållen lägger allt mer resurser på fritidens aktiviteter och innehåll. Fritiden verkar också bli mer värdefull i takt med att fler, framför allt unga individer får en mer instrumentell inställning till lönearbete.

8.4.8 Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts inställning till egen fritid

Synen på den fria tiden i förhållande till marknadsarbete har respondenterna skilda åsikter om. Materialisterna Lars och Lena, båda tillsvidareanställda, arbetar mycket och anser att fritiden är begränsad men de har inget uttalat behov av att minska arbetstiden till förmån för fritid. Materialisten Lina har ännu inte etablerat sig fullt ut i arbetslivet och hennes önskan är arbete och med det en inkomst så att hon självständigt kan planera sitt liv. "Både och"-Lisa har många järn i elden och förutom heltidstjänst som projektledare vill hon också ha utrymme för andra stimulerande projekt. Postmaterialisten Lotta kan gärna arbeta om det inte inkräktar på fritiden. Hon söker dock arbeten som berikar och kan inte, i längden, tänka sig ett monotont arbetsliv. Fritiden och dess möjligheter är viktigare än en månatlig löneutbetalning. Optimalt vore att kombinera fritid och arbete. Postmaterialisten Lennart anser att fritid är viktigare än arbete. Han menar att synen på välfärd och hållbar utveckling behöver diskuteras och omvärderas då det är fullt möjligt att arbeta färre timmar i veckan och ändå leva ett gott liv.

Det finns en skiljelinje i inställning till fritid mellan materialisterna och postmaterialisterna. Fritidens värde betonas av postmaterialisterna och gränsen mellan arbete, fritid och studier är flytande.

8.5 Sammanfattning

Mina respondenters fritidsintressen har inte förändrats över tid. Lenas stora intresse, hästar, är vid liv men "det får vänta" p.g.a. heltidsarbete och små barn. Lisa har återvänt till födelseorten och den egna hästen. Hon ser också fram emot att prioritera tid i stallet underföräldradedigheten.

Lenas och Lisas uppväxt i stallmiljöns ganska tuffa villkor kan ha bidragit till att de är handlingskraftiga.²⁹⁰ Lennart har varit och är fortfarande år 2012 politiskt aktiv, framförallt genom aktivism. Han ägnar stor del av fritiden åt rollspel i olika former. Denna aktivitet med dess olika komponenter bidrar till värderingsförändringar framför allt bland unga män. Judith Butler menar att vår könsidentitet bör ses som ett resultat av våra handlingar och inte vara socialt och kulturellt konstruerade föreställningar.²⁹¹ I ljuset av hennes teori kan Lennart ses som en ung man som utvecklar "kvinnliga" värden och Lena och Lisa utvecklar "manliga" värden. Lars tycker om spel i alla former, olika tv-spel är avkopplande och poker på nätet och vid "bordet" är stimulerande och spännande. Spelsinnet med taktiska val omsätts i det vardagliga livet. Lina har under många år varit och är fortfarande, 2012, rag-gare. I ett mansdominerat sammanhang har hon tidigare blivit osynliggjord men under senare år har hon "tuffat" till sig och bl.a. varit ensam ägare till två jänkare (äldre amerikanska bilar).

Lotta ägnar fritiden till att söka efter möjligheter att komma ut i världen för att berikas av andra kulturer. Erfarenheter från resor och olika kulturer omsätts i mångkulturella sammanhang i Sverige.

Respondenterna ägnar sig åt både instrumentella och expressiva fritidsaktiviteter. Jag använder Allardts definition, en instrumentell aktivitet är en pågående process som går ut på att nå ett avsett (framtida) mål med flera etappmål på vägen. Den expressiva aktiviteten är ett mål i sig.²⁹² Vad är då en instrumentell fritidsaktivitet och en expressiv fritidsaktivitet i förhållande till respondenternas aktiviteter? Lena och Lisas engagemang och arbete med allt som hör hästsport och stallet till är en instrumentell aktivitet. Målet för Lena är fortfarande att "ta upp" ridningen och utveckla detta vidare när barn och arbete inte tar all tid.

²⁹⁰ Se Forsberg (2012) som analyserar könsidentitet i stallmiljö.

²⁹¹ Butler (2004) s. 216–218.

²⁹² Allardt (1965) s. 148–149.

Lisa ägnar sin tid till den egna hästen och kommer att tradera intresset vidare till sitt barn. Linas engagemang i raggarkulturen med förbestämda datum för möten och andra träffar är också det en instrumentell aktivitet eftersom målet är att alltid vara "raggare", (gärna med egen bil när ekonomin så tillåter). Lars fritid, att ägna sig åt pokerspel på nätet, tv-spel, film och att gå på gym när andan faller på kan betecknas som expressiva aktiviteter. Lennart politiska engagemang, med organiserade möten i föreningar och politiska manifestationer, är en instrumentell aktivitet eftersom de kan ses som delprocesser mot hans mål: Ett hållbart samhälle. Däremot är Lennarts "raider" i s.k. Dumpster diving en expressiv aktivitet som kan ses som ett omedelbart behov att protestera mot resursslöseriet i samhället. Lottas väg ut i världen kan ses som en instrumentell aktivitet. Hennes mål är att vara världsmedborgare oavsett om hon finns inom eller utanför Sveriges gränser. Studier, inom och utanför landet, och olika resmål är en del i denna process.

Skillnaden i egen fritid är stor. Lars och Lena har två barn vardera. Lisa har ett barn (född mars 2012) Sammantaget är deras residualtid begränsad. Lina upplever att det är svårt att skilja ut "fritid" då hon, utan anställning, behöver stå till arbetsmarknadens förfogande för att uppbära levnadsbidrag. Lotta och Lennart är ensamstående och värderar den egna fritiden högt. De kan också välja alternativa levnadssätt för att klara sig med ganska små medel. Den egna residualtiden kan betecknas som ganska väl tilltagen. Lotta och Lennart är också postmaterialister och kan inte inordna livet enligt arbetsmarknadens villkor då fritidens innehåll är sammankopplad med den egna livstilen och identiteten.

De individer jag följt under tiden 1999–2012 har olika fritidsintressen. De fritidsaktiviteter som de ägnat sig åt under ungdomsåren avspeglar de intressen och syn på livet som de har nu. Jag ser ingen tendens till förändringar i inställning till fritid under perioden 2000–2012.

9 Materialistens och postmaterialistens inställning till politik/ideologi/religion

9.1 Från kollektivet till individen

I följande kapitel utreder jag huruvida den minskande anslutningen till kollektiva gemenskaper och den ökande individualiseringen påverkar individens inställning till politik och religion. Beskrivningen innefattar den omvandling som sker inom de svenska politiska partierna och Svenska kyrkan. Ett antagande är att politiska och religiösa frågor fortfarande är en del i människors liv. Däremot visas inte detta i traditionella former och kan därmed inte "mätas" med gamla metoder. Dessa "andra former" kan synas om undersökningsmetoderna ändras.

9.2 Kollektiva värderingsförändringar i avancerade samhällen

Ronald Inglehart och Christian Welzel studerar kulturella variationer kopplade till övergången från industriella till postindustriella samhällen. De anser att skiftet medför en polarisering mellan överlevnads- och självförverkligandevärden, d.v.s. mellan materialism och postmaterialism. I industriella samhällen inryms värden som betonar aktning för auktoriteter, absoluta normer och traditionella familjevärderingar. Dessa samhällen genomsyras i hög grad av nationell självkänsla. Postindustriella samhällen med en hög grad av sekulära och rationella värderingar som Sverige, har enligt Inglehart och Welzel, motsatta preferenser. De menar att den välfärd som ackumuleras i avancerade samhällen under senare generationer bidrar till att en ökande andel av den uppväxande generationen tar överlevnad som en självklarhet. Därför skiftar prioriteringarna från en överväldigande betoning på ekonomisk och fysisk trygghet till en stigande tonvikt på subjektivt välbefinnande, "jag-uttryck" och livskvalitet. Detta, menar Inglehart och Welzel, ska inte tolkas som en tilltagande egoism i samhället utan det utvecklar i sin tur en kultur av förtroende och tolerans.²⁹³

Möjligen är det att ge en förenklad bild av utvecklingen, åtminstone för svensk del. I den politiska sfären finns nya politiska partier som representerar å ena sidan individualism och frihet, men å andra sidan finns

²⁹³ Inglehart & Welzel (2010).

också ett nytt parti som förespråkar en återgång till ett enhetssamhälle präglad av fosterlandskänsla. Däremot sker ett skifte från kollektiv gemenskap till intressebaserad individualism. De politiska partierna och Svenska kyrkan har svårt att locka medlemmar till respektive verksamhet. Ett antagande är att människor tappat intresset för den traditionellt organiserade partipolitiken och det religiösa utövandet.

9.3 Demokratins utveckling i framtiden

Demokrati är inget som kan tas för givet, den måste hållas levande. I maktutredningens huvudrapport *Demokrati och makt i Sverige* knyter begreppet demokrati an till grundtanken om alla människors lika värde och demokratins fortlevnad i ett förändrat samhälle:

Att medborgarna på lika villkor skall kunna delta i formandet av framtiden och att de själva skall kunna forma sin tillvaro. Vardagsdemokratin förutsätter att den enskilde skall delta i många sammanhang: i politiska val, som förtroendevald, i fackföreningar, som boende och som anställd. [...] Uppmärksamheten måste därför riktas mot hur demokratin påverkas av utvecklingen i det genomorganiserade industrisamhället, med komplexa nätverk, segmentering och särintressen som har makt att blockera förändringar.²⁹⁴

Det finns ingen anledning att tro att denna samhällsutveckling kommer att mattas av i vår samtid, i det som av många betecknas som ett tjänstesamhälle, kunskapssamhälle, risksamhälle m.m. Maktutredningen diskuterade demokratins basfundament i det att alla medborgare aktivt ska kunna delta i många olika vardagsdemokratiska sammanhang. Ett problem är den uppsplittrade tillvaron som alltfler omfattas av (se t.ex. kapitlet inställning till arbete). Det är, i det här sammanhanget, relevant att använda det relativt nya begreppet livspussel som införlivats i svenskt språkbruk. Att som individ försöka få alla bitar på plats och ta ansvar för alla val samtidigt som vardagsdemokratin kräver ett engagemang är inte en enkel ekvation. Det kanske också speglar tillståndet inom de olika politiska partierna i Sverige?

9.3.1 Strukturella förändringar förklarar medlemslösa partier

I rapporten *Mot medlemslösa partier* analyseras det sviktande antalet medlemmar i de svenska politiska partierna. Statsvetarna Martin Karlsson och Erik Lundberg konstaterar att nästan var femte svensk var

²⁹⁴ SOU (1990:44) s. 12-13.

medlem i ett politiskt parti 1979. Kollektivanslutningen av LO-förbundets medlemmar var en stor del av det totala antalet. 1991 upphörde kollektivanslutningarna. Medlemsantalet halverades mellan 1979–1991 men också efter att kollektivanslutningarna upphörde (under perioden 1991–2009) halverades medlemsantalet. Socialdemokraterna tappade flest medlemmar med ca 90 procentenheter medan Centerpartiet, Folkpartiet och Moderaterna krympte med mer än 60 procentenheter.²⁹⁵ Centerpartiet tappade ytterligare medlemmar under 2012, och en förklaring kan vara det idéförslag som lanserades i december samma år²⁹⁶. Det kan också vara en förändring i den naturliga "hemvist" som Centerpartiet har sitt ursprung i då landsbygden avfolkas. Kristdemokraterna är stabila över tid och Miljöpartiet har haft en stark tillväxt. Sverigedemokraterna bildades 1988 och har ingen redovisad medlemsstatistik från 1991 men partiet har haft en kraftig medlemsutveckling under 2000-talet. Enligt 2009 års siffror är endast var femtionde medborgare medlem i något politiskt parti. En del av förklaringen till detta är, enligt författarna, det strukturella perspektivet. De fokuserar de omfattande samhällsförändringar som sker under perioden och hänvisar också till Ingleharts teori om de värderingsförändringar som sker när ett industrisamhälle övergår till ett postindustriellt. De ser också att nya politiska sakfrågor blivit viktiga och, menar de, partiengagemangets nedgång beror inte på ett minskat samhällsengagemang utan de traditionella formerna inom politiska partier och organisationer ersätts av alternativa engagemangsformer.²⁹⁷

9.3.2 Partipolitiken ratas av majoriteten

Identifikationen med ett politiskt parti har minskat. Vid valet 2006 röstade var tredje väljare på ett annat parti än de röstade på vid valet 2002.²⁹⁸ Den ideologiska kopplingen mellan ett visst parti och väljare har försvagats. En förklaring till denna försvagning är, enligt Karlsson och Lundberg, att partiernas kommunikativa funktion inte fungerar.²⁹⁹ De menar också att partierna lämnat den civila arenan och iklätt sig rollen som en statlig aktör med offentlig finansiering.³⁰⁰

²⁹⁵ Karlsson & Lundberg (2011).

²⁹⁶ Förslaget innehöll bl.a. slopad skolplikt, månggifte och fri invandring. Förslaget drogs tillbaka då många medlemmar reagerade negativt på förslaget.

²⁹⁷ Karlsson & Lundberg (2011) s. 20–21.

²⁹⁸ Karlsson & Lundberg (2011) s. 18–19.

²⁹⁹ Karlsson & Lundberg (2011) s. 27.

³⁰⁰ Karlsson & Lundberg (2011) s. 72.

Statsvetarna Oscarsson och Holmberg har studerat valutvecklingen under perioden från 1976 till 2010 och ser sju tydliga förändringar i det svenska valbeteendet. 1) Partiidentifikationen har minskat kraftigt. 2) Väljarrörligheten var mycket hög i valen 2006 och 2010. 3) Stödöstning på olika mindre partier har fördubblats sedan 1970-talet. 4) Väljaropinionen har varit tydligt mer högerorienterad under 2000-talet i jämförelse med 1979. 5) Socialdemokraterna har, enligt väljarnas bedömning, tappat sakfrågeägarskapet till Moderaterna i regeringsfrågan, ekonomi och sysselsättning. 6) Klassröstningen har under mätperioden fortsatt att minska (i meningen att en röstberättigad från arbetarklass inte längre med nödvändighet röstar på ett traditionellt arbetarparti så som Vänsterpartiet eller Socialdemokraterna). 7) Den sista stora förändringen enligt Oscarsson och Holmberg är att Internet och tv-reklam blev nya informationskanaler i valen 2009/2010, men hur detta påverkade valutvecklingen diskuterar de inte vidare.³⁰¹

9.3.3 Demokratin rullar på utan medlemmar i partierna

Statligt stöd till de politiska partierna infördes efter beslut av 1965 års riksdag och stödet har därefter ökat i takt med att antalet partimedlemmar minskat. År 2009 finansierade statliga anslag partierna med 70 till 80 procent, medlemsavgifterna stod för ca fem procent av partiernas budget. Trots detta svaga medlemsstöd fanns enligt Karlssons och Lundbergs genomgång av tillgänglig forskning, inget alternativ till den representativa demokratin framlagt. Slutsatsen är att det är partierna som behöver förnyas och inte bytas ut mot alternativa aktörer. Förnyelsen bör t.ex. vara att hitta former för att kanalisera medborgarnas intressen och åsikter in i politiken.³⁰² Demokratiutredningen fastslår i slutbetänkandet om den representativa demokratis värde:

Den representativa demokratin är i praktiken en partidemokrati. De politiska partierna har en nyckelroll för mobilisering, debatt, kontroll och ansvarsutkrävande. Ingen kan ersätta dem i rollen av att samla ihop och kanalisera opinioner. [...] Något demokratiskt acceptabelt alternativ till att låta dem utgöra huvudinstrument för den politiska maktutövningen föreligger inte. I praktiken kan inte en representativ demokrati leva utan att det existerar partier eller i varje fall valallianser som uppfattas som legitima i samband med val.³⁰³

³⁰¹ Oscarsson & Holmberg (2013) s. 395.

³⁰² Karlsson & Lundberg (2011) s. 23–27.

³⁰³ SOU (2000:1) s. 29.

Om partierna saknar medlemmar kan det betyda att majoriteten av befolkningen finner att de folkvalda politikerna representerar dem och att det inte finns anledning att engagera sig politiskt. En annan tolkning är att majoriteten i Sverige inte intresserar sig för politiska frågor i traditionell bemärkelse. Däremot verkar det finnas ett intresse för engagemang i andra grupperingar där ord blir handling. Under paraplyet *Gemensam välfärd* ansluter sig flera olika partiobundna nätverk och landsomfattande manifestationer är planerade att genomföras inför riksdagsvalet 2014.³⁰⁴ Statistik visar att andelen svenskar som anser det vara en moralisk skyldighet att någon gång i sitt liv göra en insats till gagn för andra har ökat från 42 procent år 1995 till 54 procent år 2009.³⁰⁵

9.3.4 Men de unga finns väl kvar i ungdomsförbunden?

Ungdomsförbunden kan ses som en plantskola. Historiskt har de politiker som är verksamma inom kommun, landsting, riksdag och regering påbörjat sin karriär inom de olika ungdomsförbunden. De unga är därmed en viktig del i partiernas fortlevnad.

³⁰⁴ Nätverket för gemensam välfärd (2014).

³⁰⁵ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2014).

Tabell 2. Ungdomsförbundens medlemsantal i relation till deras moderpartier

Ungdoms- förbund	Ungdomsförb. Medlemsantal	Moderpartiernas medlemsantal	Ungdomsförbunden i relation till moderpartierna	Moderpartiets medlemsutveckling sedan 2000
MUF	12 051	55 612	22%	-21 120 (-28%)
SSU	8 088	103 027	8%	-53 206 (-34%)
Ung Pirat	5 287	16 310	32%	- (-)
Grön Ungdom	4 062	10 635	38%	3 717 (+54%)
LUF	3 900	17 875	22%	-2 790 (-14%)
KDU	3 224	22 320	14%	-1 685 (-7%)
SDU	2 200	4 571	48%	- (-)
CUF	1 738	37 340	5%	-48 124 (-56%)
Ung vänster	1 315	8 700	15%	-4 804 (-36%)

Källor: Ungdomsförbundens medlemsantal enligt Ungdomsstyrelsens rapport "Ungdomsorganisationer 2010". Partiernas medlemsantal 2010 enligt en sammanställning av SVT:s rapport 2010, medlemsantal 2000 enligt Petersson 2005.

Ungdomsförbundet SDU, (Sverigedemokratisk ungdom) Grön Ungdom och Ung Pirat har ett högt medlemsantal i relation till moderpartierna. Två traditionella folkrörelsepartier Socialdemokraterna och Centerpartiet har en blygsam medlemssiffra i respektive ungdomsförbund. Antalet medlemmar i ungdomsförbunden har successivt minskat, i likhet med moderpartierna, men en liten förändring sker år 2012 då de politiska ungdomsförbunden redovisat ett större antal medlemmar och aktiviteter. "Raketen" Ung Pirat har tappat något i stöd, oklart varför. Ett statligt stöd om 212 miljoner har tilldelats 101 ungdomsorganisationer under verksamhetsåret 2012.³⁰⁶ De ungdomsförbund som har höga medlemstal i förhållande till moderparti är de yngsta i skaran. Grön Ungdom bildas 1986 och verkar för en hållbar utveckling, demokrati och jämställdhet oavsett kön och nationalitet m.m. Sverigedemokratisk Ungdom bildas 1998 och verkar för en svensk kollektiv identitet, förvaltande av den svenska historien och värnandet av landet. Ung

³⁰⁶ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2012).

Pirat som bildas 2006 utgår från individen i sin ideologi och programförklaring. Internet med dess möjligheter till bl.a. fildelning är den viktigaste frågan för förbundet. Förbundet är emot statlig kontroll och vill ha en stärkt rätt till privatliv.³⁰⁷

Ideologiskt står Grön Ungdom och Ung Pirat varandra ganska nära. Sverigedemokratisk Ungdoms ideologi kan betecknas som nationalistiskt och konservativ. De tre relativt nya ungdomsförbunden har också de, precis som övriga ungdomsförbund, en klart uttalad ideologi. Möjligen kan Ung Pirats ideologi vara i "tunnaste laget" men de har en ståndpunkt i frågorna om statens ingripande i människors liv och tankar om idealsamhället. Individens integritet är, för dem, ledordet.

9.4 Religion i nya former

I följande avsnitt kommer jag att beskriva Svenska kyrkans utveckling under efterkrigstiden fram till 2010-talet. Jag väljer här att inte beskriva utvecklingen för övriga religioner som är representerade i Sverige då syftet med denna genomgång är att belysa Svenska kyrkans förändrade villkor och med dem dess konsekvenser. En stor händelse är separationen mellan Svenska kyrkan och staten vid ingången av år 2000. Svenska kyrkan blir då ett trossamfund bland andra i Sverige men med vissa privilegier kvar³⁰⁸. Sverige antas vara ett av världens mest sekulariserade länder. En invändning mot detta antagande är: med en ökad individualisering och de kollektiva gemenskapernas marginalisering är det svårare att upptäcka de religiösa sfärerna. Dessa förändringar och med dem de eventuella konsekvenser som sker beskrivs närmare. Statistiken återfinns på Svenska kyrkans hemsida.

9.4.1 Svenska kyrkans utveckling under efterkrigstid

Svenska kyrkan omvandlades till ett trossamfund 1951 då religionsfrihetslagen infördes. Den som ville fick därmed rätt till utträde ur Svenska kyrkan. 1960 vigdes för första gången tre kvinnor till präster. 1996 beslutades att ingen föds in i kyrkan utan medlemskap ska ske

³⁰⁷ CUF bildades 1917, SSU 1917 LUF 1934, MUF 1934, Ung Vänster i dess nuvarande form 1970 och KDU 1966. Uppgifterna är hämtade från respektive ungdomsförbund.

³⁰⁸ Svenska kyrkan får via skattemyndigheten inhämta medlemsavgifter och de har på uppdrag av staten. De sköter även begravningsverksamheten som innebär att alla folkbokförda i Sverige betalar en begravningsavgift. Undantaget är Stockholms stad och Tranås kommun (kommunal huvudman).

genom dopet. Den första januari år 2000 skiljdes stat och kyrka åt genom en grundlagsändring. 2009 beslutade kyrkan att viga par av samma kön. Den 31 december 2012 tillhörde 67,5 procent av Sveriges folkmängd Svenska kyrkan (1972 års medlemstal var 95,2 procent). Statistik från åren 2001–2012 visade att samtliga tretton stift i landet minskade i medlemsantal men det visade också på en liten ökning av antal inträdda under perioden.³⁰⁹ Verksamheten i barn och ungdomsgrupper ökade under perioden medan antalet konfirmerade minskade kraftigt. 1970 konfirmerades drygt 80 000 ungdomar i Sverige, år 2011 var antalet konfirmerade drygt 32 000.³¹⁰ Antalet döpta in i den kristna gemenskapen har minskat över tid. År 1970 döptes 90 000 och under 2011, knappt 60 000. Giftermål i Svenska kyrkan har också minskat. 1970 valde 35 543 par att viga sig i kyrkan, år 2011 var antalet vigslar 18 627. När det gäller riten vid begravning svarade kyrkan för 95,5 procent av alla begravningar 1970. Fortfarande (under 2000-talet) sker begravningarna i kyrkans regi för de allra flesta³¹¹ men siffran minskar sakta men säkert, år 2011 genomfördes 81 procent av alla begravningar enligt Svenska kyrkans ordning.³¹²

9.4.2 Svensken blir otrygg, kyrkan ger tröst

I Svenska kyrkans medlemsstatistik finns några årtal värda att uppmärksamma. Den 28 september 1994 förliste bil- och passagerarfärjan Estonia. Året efter skedde en markant medlemsökning i Svenska kyrkan med 12 157 nya medlemmar samtidigt som antal utträden minskade något jämfört med år 1994. Den elfte september 2001 utsattes World Trade Center i USA för en terroristattack. Före attacken 2001 valde 57 653 medlemmar i Svenska kyrkan utträde. Efter attacken år 2002 minskade den siffran till 44 760 utträden. Därefter ökade antalet utträden igen år 2003 till 59 000. Flodvågskatastrofen (Tsunamin) år 2004 drabbade flera länder kring Indiska Oceanen. Många semestrande svenskar omkom och regeringen anklagades för passivitet. Katastrofkommissionen sammanfattade beredskapen med ett Sverige med förhållandevis lågt förtroende för politiker och myndigheter medan andra

³⁰⁹ Svenska kyrkans statistik (2013).

³¹⁰ Scouter, musikleik, tjejgrupper, söndagsskola år 2001, 3367 deltagare. År 2011, 10262 deltagare

³¹¹ Minskningen av antalet begravningar i Svenska kyrkans regi beror också på den ökande invandringen och med den, andra religionstillhörigheter och begravningsriter.

³¹² Svenska kyrkans statistik (2013).

aktörer t.ex. media, resebranschen och kungahuset fick ett ökat förtroende. Svenska kyrkan agerade också i denna krissituation och kyrkorna fylldes av människor i behov av tröst och samvaro. Möjligen kan det också avspegla antal utträden ur Svenska kyrkan under åren 2004 och 2005. Före katastrofen (2004) var antal utträden 79 032 medan antal utträden år 2005 var 68 823. Därefter sjönk antalet utträden ytterligare för att öka igen år 2009.³¹³

Statsvetaren Magnus Hagevi pekar på religiösa reaktioner vid tragiska händelser. I undersökningar visas ett starkare stöd för religion/frälsning vid händelserna. Dessa reaktioner kan vara, anser jag, en möjlig förklaring till ett ökat stöd för Svenska kyrkan vid katastrofer som då kan uppfattas som en stabil institution i orostider.³¹⁴

9.4.3 Svensken går tillbaka till vardagslunken, kyrkan hamnar i periferin?

Religionssociologen Jørgen Straarup konstaterar i studien *Den sorgglöst försumliga kyrkan: belyst norrifrån* att Svenska kyrkan brottas med strukturella problem. Tidigare fanns många medlemmar på landsbygden men den stigande urbaniseringen där den arbetsföra delen av befolkningen lämnar de mindre orterna för vidare studier och en utkomst innebär konsekvenser för Svenska kyrkan. Färre kan delta och intressera sig för kyrkans fortlevnad. Församlingar slås ihop och antalet anställda krymper då medlemsavgifterna sjunker p.g.a. utträden ur Svenska kyrkan. Den demokratiska styrformen där endast tio procent av medlemmarna deltar i kyrkovalet, bidrar också till att den representativa demokratin vilar på lös grund. Medlemsengagemanget lyser med sin frånvaro vilket kan innebära en fortsatt stagnation inom Svenska kyrkan.³¹⁵ Straarup diskuterar också vad han anser vara ett problem, att inte Svenska kyrkan tar ansvar och bidrar med kunskap om den kristna berättelsen då svensk skola från 1960-talet tar det första steget från att undervisa om kristendomens idé- och trosinnehåll till att mer undervisa om kristendom som en religion bland andra:³¹⁶

³¹³ Svenska kyrkan (2013).

³¹⁴ Hagevi (2007) s. 68–69. Refererar till bussolyckan i Norge 1988, Estoniakatastrofen 1994 och terroristattacken den 11:e september 2001.

³¹⁵ Straarup & Ekberg (2012) s. 68.

³¹⁶ Ämnet kristendoms kunskap ändras till religionskunskap i gymnasiet 1965 och i grundskolan 1969 (Ne).

Det sätt som eleverna kommer i kontakt med kristendomen har ändrats: i stället för att övas i personlig fromhet ska de erbjudas livstolkningens möjligheter på religionskunskapsundervisningens smörgåsbord. [...] En kollektiv enhetsmodell har ersatts av en individualistisk modell.³¹⁷

Det innebär att den förförståelse som tidigare generationer fått genom den obligatoriska kristendomsundervisningen fungerade som en språngbräda in i det redan kända (kyrkan). Idag krävs det mer av individen, ett aktivt val, för att ta språnget in i det okända (kyrkan).

9.4.4 Den Svenska kyrkan är en del av kulturen

I Norris och Ingleharts undersökning från 2004 så tillhörde Sverige de mest sekulariserade länderna i världen. De antar att utvecklingen går mot att nationer med goda ekonomiska förhållanden sekulariseras medan övriga delar i världen behåller en traditionell religiös livssyn och att den senare kategorin ökar stadigt. För att mäta det religiösa livet studerades deltagande i gudstjänster, individers religiösa värderingar och tro.³¹⁸ Antalet medlemmar och kyrkobesök i Svenska kyrkan har minskat över tid. Svenska kyrkans egen analys är att andelen medlemmar sjunker i takt med att äldre medlemmar dör samtidigt som färre tillkommer genom dopet.³¹⁹

Invandring och med den, andra trosinriktningar, påverkar också medlemstalet. I Sverige fanns år 2012 ca 750 000 personer registrerade i andra trossamfund och religioner.³²⁰ In och utträde i Svenska kyrkan sker genom ett aktivt val och en utlösande faktor vid utträde kan vara den tydliga redovisningen av kyrkoavgiften på den årliga deklara-tionsblanketten för inkomst- och utgiftsredovisning. Majoriteten (nästan 70 procent) av den svenska befolkningen var år 2012 medlemmar i Svenska kyrkan.³²¹ Detta medlemsantal kan jämföras med antalet medlemmar i de politiska partierna som tappat fem av sex medlemmar under de senaste 30 åren.³²²

³¹⁷ Straarup & Ekberg (2012) s. 186–187.

³¹⁸ Norris & Inglehart (2004) s. 40–41, 224–226, 235.

³¹⁹ Före år 1996 skedde medlemskap in i Svenska kyrkan genom födelsen om modern var medlem.

³²⁰ Nämnden för statligt stöd till trossamfund (2012).

³²¹ Detta trots att färre ”dopmedlemmar” införlivas i gemenskapen.

³²² Karlsson & Lundberg (2011) s. 12. Var femte svensk var medlem 1979, var femtionde svensk var medlem 2009.

Av aktiviteten att döma, med få engagerade medlemmar, kan det tyda på att svenskarna ser kyrkan som en del i kulturen men få har intresse att delta i den kyrkliga gemenskapen. Denna tendens att inte engagera sig brottas också t.ex. de politiska föreningarna med. Få medlemmar bevisar möten eller känner behov av att aktivt arbeta med samhällsfrågor i en gammal form.

I studien *Guds närmaste stad?* där den kristna tron med dess utövning är den helt dominerande formen av organiserad religion och andlighet konstaterar religionssociologen Jonas Bromander att gruppen "milt kristna" är den största gruppen. Denna grupp är medlemmar för att de känner viss samhörighet med den kristna traditionen men uppfattar inte sig själva som troende.³²³ Min uppfattning är att denna kategori också kan benämnas kulturkristna. Gruppen milto kristna, enligt Bromander, är de som i viss mån har en religiös identitet men inte ger konfessionstillhörigheten någon central plats i det egna livet. Bromander gissar att denna grupp inte kommer att tradera det kristna budskapet vidare till barn och barnbarn. Endast en minoritet av de svarande kan anses ha en mer traditionellt (starkt kristen) kristen gudsuppfattning och Bromander menar att:

Kristendomen tycks snarare vila på en allmän känsla av tillhörighet till en kultur som i hög grad påverkats av den gamla statskyrkans traditioner.³²⁴

Bromanders slutsats får stöd i en senare studie, *Religion som resurs? Existentiella frågor och värderingar i unga svenskar liv*. Forskare från olika discipliner har utgått från en enkät genomförd 2008 (1 316 personer, 16-24 år besvarade enkäten) med syfte att bidra till en fördjupad förståelse för unga människors förhållningssätt till religion.³²⁵

Religionsociologen Mia Lövheims studie visade att majoriteten av de tillfrågande hade en svag koppling till religiösa institutioner men de hade samtidigt uttryckt en tillhörighet till religion, främst kristendom. Majoriteten, även de "icke-religiösa", svarade att de kände tillhörighet till kristendom som en del av den kulturella och nationella identiteten. Lövheim menar att det kulturella, politiska och sociala sammanhanget

³²³ Bromander (2008) s. 53–102. En religionssociologisk analys av Enköping.

³²⁴ Bromander (2008) s. 77.

³²⁵ Lövheim & Bromander (red.). 2012.

har betydelse för de ungas förhållande till religion och anser det nödvändigt med detta vidgade perspektiv för att uppfatta om och hur religionen är en resurs i deras liv.³²⁶ Religionssociologen Anders Sjöborg konstaterar, utifrån den genomförda enkäten, att skolan står inför en delvis ny uppgift eftersom den större delen av eleverna i svensk skola inte har socialiserats in i en religiös kontext i hemmet. Utan tillgång till ett språk som gör det möjligt att tala om olika religioner och tro är det, menar Sjöborg, en stor utmaning att hitta former för en meningsfull religionsundervisning som kan fungera som en resurs för de unga.³²⁷ Lövheim och Sjöborg är, i min tolkning, överens om att de unga i det senmoderna samhället socialiseras in i många olika sammanhang. De anser att vidare studier för att förstå om och hur de unga får kontakt med religion är en angelägen uppgift för alla med intresse för ungdomars tolkningsmönster i en senmodern tid.

Jayne Svenungsson, systematisk teologi, anser att det är svårt att överblicka alla religiösa grupperingar och yttringar och diskuterar behovet av att anlägga både ett utanför- respektive innanförperspektiv vid studier av religioners olika yttringar:

Låt mig först här anmärka att det inte finns något självklart utanför och innanför när man talar om religion av det enkla skälet att det inte finns någon enkel gräns för var en religiös tradition börjar och slutar. Det räcker med att kasta en snabb blick på kristenheten i Sverige – som rymmer allt från små sekteristiska minoriteter till den stora, vida gruppen av privat- eller kulturkristna- för att påminna som detta.³²⁸

Hon menar att många mönster och strukturer i vårt, som hon benämner, sekulära samhälle är ett arv från den protestantiska kristendomen. Denna tradition bör vara en viktig del i bildningen då det bidrar till vår egen självförståelse och förståelse av vår kulturella kontext också i en kritisk mening. Denna förståelse är också viktig för att kunna tyda vår historia och framtid. Jag tolkar Svenungssons resonemang om självförståelse och förståelse vidare till förförståelse i den meningen att den

³²⁶ Lövheim (2012) s. 104–106.

³²⁷ Sjöborg (2012) s. 128–129.

³²⁸ Svenungsson (2011) s. 5.

protestantiska kristendomen fortfarande präglar vår förståelsehorisont. Arvet från den protestantiska kristendomen lever kvar, åtminstone som "kulturkristendom".

Religionshistorikern Tim Jensen definierar begreppet kulturkristen:

De (danskar) er nok medlemmer og kristne af kultur, og den kristne religion har sat sit præg på samfundet og kulturen og dermed også på disse menneskers opfattelse og måske også på deres syn på religion, forholdet mellem religion og stat m.m., men de er altså ikke "troende" og aktive sådan som "rigtige" kristne. De er "bare" kulturkristne. Sådan set er en kulturkristen for mig at se én, der bevidst og aktivt forholder sig til kirken/kristendommen som en del af dansk kultur og det at være dansk, og som samtidig faktisk har et bevidst forhold til religionen og også en ganske god ide om, hvordan man bedst er religiøs og kristen, og det er man ikke nødvendigvis ved at gå i kirke og tro på alle kirkens dogmer, men ved at være med i et traditions- og kulturfællesskab og ved ikke at gå for meget op i det.³²⁹

I Jensens tolkning är dansken förhållande till den kristna tron som den är för svensken, en tradition och en kulturinstitution och det är gott nog för de flesta. Om det är betecknande för kristendomen på 2000-talet är svårt att säga men möjligen uppfattas den som allmångods där medlemmar såväl som icke medlemmar kan delta när andan faller på.

Bäckström, Edgardh Beckman, och Pettersson anser att Svenska kyrkan förlorat sin tidigare roll:

I ingången av 2000-talet har Svenska kyrkan blivit en resurs bland andra resurser i samhället som människor kan använda sig av i enlighet med sina egna behov.³³⁰

Deras antagande om en individualiserad hållning till Svenska kyrkan/religion vid ingången till den nya milleniet undersöktes redan på 1970-talet av kyrkohistorikern och religionssociologen Berndt Gustafsson. Studien, en enkätundersökning i gymnasiet, visade att elever hade ett svagt intresse för den typ av religiösa frågor som behandlade historiska sanningar. Däremot fanns ett stort intresse för självförverkligande

³²⁹ Jensen (2004).

³³⁰ Bäckström, Edgardh Beckman & Pettersson (2004) s. 35.

och själen kontra verkligheten. Gustafsson antog att det var en revolt mot tiden då intresset mer riktades mot en allmän mystik och egna själsliga upplevelser i "nuet".³³¹

Historia betyder avstånd. Påståenden, som rymmer historiska omdömen kan i en ungdomskultur – där nuet betyder allt – inte förväntas dra tillnärmelsevis lika stort intresse till sig som frågor, som kräver aktuellt engagemang och lösning genom omedelbart handlande. Den inre verkligheten, de inre resurserna, jaget är däremot en religiös verklighet för många.³³²

Denna individuella tro, antog Gustafsson, rymde religiösa frågor men framstod som en religion utan tro. Denna förändring antydde att andra typer av religiösa frågor än de historiska var intressanta för ungdomar i 1970-talets Sverige. Dessa andra typer av religiösa frågor utforskades inte närmare.

9.4.5 Religion och politik i nya former?

Sociologin som analyserar sekularisering diskuterar inte religionens förändrade form i någon större utsträckning. Inglehart och Norris tar i stort sett inte hänsyn till att elementen i religionen ändras över tid p.g.a. övriga värderingsförändringar i samhället. När de undersöker religion och religiositet är det i relation till deltagande i kollektiva religiösa praktiker, religiösa värderingar och trosuppfattningar. Undersökningsteman som är relevanta men saknar frågeställningar som belyser den förändring som sker i senmoderna samhällen. Under temat religiöst kollektivt deltagande frågas: Hur ofta ber du till Gud utanför kyrkan, moskén etc.? Under temat religiösa värderingar efterfrågas: Hur viktigt är Gud i ditt liv? Under temat religiös trosuppfattning ställs frågor om tro på himmel och helvete, ett liv efter detta, och om människan har en själ.³³³ Med dessa frågor problematiseras inte den religiösa förändring som ägt rum. Religionssociologen Erika Willanders forskning visar att det inte skett någon förändring i svenskars religiositet under de senaste hundra åren. Antal kyrkobesökare var år 2014 ungefär i samma storleksordning som under tidigt 1900-tal.³³⁴ Willander menar att de kon-

³³¹ Gustafsson (1974) s. 29–31.

³³² Gustafsson (1974) s. 31.

³³³ Norris & Inglehart (2004) s. 40–42.

³³⁴ Willander (2014).

ventionella metoder som t.ex. Inglehart och Norris använder, ger en begränsad tolkning av religion och religiositet.³³⁵ Religionssociologen José Casanova diskuterar sekularisering och menar att fenomenet måste prövas inom tre områden oberoende av varandra. 1) Uppdelning inom samhället där sekulära sfärer separeras från religiösa normer och institutioner 2) tillbakagång i religiös tro och praktik 3) marginalisering av religion som förpassas till den privata sfären. Casanova intresserar sig i stort sett enbart för det första området (1).³³⁶

Religionssociologen Ina Rosen undersöker tro och religiositet i den privata sfären (område 2 och 3 i Casanovas uppställning) och konstaterar att religion/tro inte verkar vara på tillbakagång, men, menar hon, den uttrycks på andra sätt än tidigare.³³⁷ Hennes studie visar att unga människor i ett sekulariserat Danmark är troende, men de vill inte kalla sig religiösa. Rosen menar att religionen i högsta grad är levande, om än i andra former. Hon anser det nödvändigt att (om)tolka religion/tro som den uttrycks av "vanliga människor" i det samtida samhället.³³⁸ Rosens konklusion gäller för Danmark men resonemanget stämmer väl med religionssociologen Liselotte Frisk och religionspsykologens Peter Nynäs antaganden. De menar att det sker förändringar i det tysta i samtida religiösa sammanhang. En stor del i förändringen beror på globaliseringens effekter. Med hänvisning till Linda Woodhead ser de att religionen har en fortsatt stor roll i människors liv men det sker förändringar inom religionen. De anser att utmaningen ligger i att upptäcka vilka uttryck som är religiösa och vilka som inte är det.³³⁹ I Frisks undersökning i Dalarna visas att gränsen mellan sekulärt och religiöst blir alltmer otydlig i en föränderlig värld. Därmed, menar Frisk, finns belägg för att religion och dess uttryck inte endast kan förstås med de traditionella metoder som använts och fortfarande används då religion måste betraktas ur olika perspektiv. Hon föreslår flerdimensionella studier av religion för att fånga in religionens ändrade form och innehåll i samtiden.³⁴⁰

³³⁵ Willander (2014) s. 52.

³³⁶ Casanova (1994) s. 211.

³³⁷ Rosen (2009).

³³⁸ Rosen (2009) s. 193. I undersökningen (fokusgrupper) deltog 41 individer. Den övervägande delen (ca 70 procent) är födda på 1960-, 70- och -80-talet.

³³⁹ Frisk och Nynäs (2012) s. 63-64.

³⁴⁰ Frisk (2013) s. 226.

I studien *Från statskyrka till fri folkkyrka* diskuterar författarna begreppet sekularisering och menar att:

Religionen verkar inte försvinna i och med moderniteten, utan snarare förändras till form, funktion och delvis innehåll. Vi väljer därför att i stället tala om religiös förändring när vi diskuterar religionens och religiösa institutioners utveckling.³⁴¹

I avhandlingen *Dom under trettio, vem bryr sig och varför?* analyseras betydelsen av de grundläggande värderingsmönstren i förhållande till politiskt engagemang och former för engagemang. Susanne Johanssons slutsats är att sannolikheten för deltagande i mer vuxna politiska aktiviteter ökar bland unga som prioriterar mer traditionella värderingar (materialism). Johanssons analys visar också att ungdomar som prioriterar själförverkligandevärden (postmaterialism) deltar i annorlunda former. Johansson menar att den senare gruppen också prioriterar individualistiska värden och riskerar därmed att inte få gehör för sina åsikter i relation till gemensamma, samlade politiska intressen och det politiska systemet.³⁴²

Religion och tro har inte försvunnit, däremot sker en religiös förändring, något som Inglehart och Norris inte problematiserar. På liknande sätt blåser också förändringens vindar in i de politiska rummen men den politiska aktiviten lever men i andra former än tidigare. Det tycks ske en flykt från institutionaliserade politiska och religiösa verksamheter. Det innebär att det är svårare att studera de förändringar som sker då de tidigare givna sammanhangen för politisk- och religiös aktivitet inte är längre är givna. Dessa förändrade former kan vara svåra att spåra men Casanovas område två och tre ovan kan, för svensk del, vara tillämpliga perspektiv, då både religion och politik till stor del har förpassats till den privata sfären.

³⁴¹ Bäckström, Edgardh och Pettersson (2004) s.12,35.

³⁴² Johansson (2007) s. 235–236. Undersökningen är baserad på SOM-institutets medborgarundersökningar, särskild vikt läggs vid undersökningen i västra Götaland där 3000 ungdomar i åldern 15–29 år postenkät, huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ.

Anders Jeffner etablerade tidigt en livsåskådningsdefinition.³⁴³ Under 1990-talet studerade han ungdomars värderingar i relation till Ingleharts socialisationshypotes. Han konstaterade att det fanns nya livsåskådningsstendenser i ungdomsgrupperna:

Kontinuitetstesen handlar om grupper av människor. Den är inte oomtvistad, men så mycket kan man nog lugnt tro på den som att nya livsåskådningsstendenser hos nya generationer är av avgörande betydelse för utvecklingen i hela samhället. Att studera ungdomars livsåskådningsfrågor är därför viktigt.³⁴⁴

Han diskuterar skillnader mellan de ungdomsundersökningar som gjorts under trettio-talet och "dagens" (1990-tal) där huvudintrycket var att värderingsförändringar går långsamt men att värderingarna blir mer individinriktade och de s.k. postmateriella värdena förstärks över tid. Jeffner slutsats var att livsåskådningsfrågorna uppfattades som centrala för de unga men, menar han, de (ungdomar på 1990-talet) som söker en plats för "livsåskådningsreflektion" har inget givet ställe att gå till (kyrkan exempelvis). Avslutningsvis anser han att det är den vuxna generationens ansvar att se till att det sökandet inte blir hemlöst. I omställningens tid är det möjligtvis så att den vuxna generationen inte självklart kan svara på vad som är "hem". Sammanfattningsvis så menar Bäckström m.fl., Willander, Rosen, Frisk, Nynäs och Jeffner att religion och tro inte försvinner i det senmoderna samhället. Det som sker är förändringar inom religionen (Jeffner undersöker livsåskådningsfrågor). Lövheim och Sjöborg anser att det är nödvändigt att studera ungdomars (eventuella) tro i ett större sammanhang (olika aktörer som påverkar den unge). Johansson, som undersöker den politiska aktiviteten i gruppen unga upp till 30 år konstaterar att det politiska intresset inte är på utdöende men engagemangsformerna har förändrats. I ljuset av dessa slutsatser hade mina frågor eventuellt blivit mer nyanserade då jag frågade respondenterna om deras inställning till religion och politik.

³⁴³ Jeffner (1973) s. 18.

³⁴⁴ Jeffner (1997) s. 224.

9.5 Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts inställning till religion

Intervjuerna eller snarare samtalen var ostrukturerade. Dock hade jag vid det första intervjutillfället år 2000 bestämt på förhand att fråga respondenterna om deras inställning till religion och politik. Frågan om en tro på något, ställde jag ganska sent i intervjuerna. Den är formulerad i ganska omständliga ordalag då svaret på en fråga: Tror du på Gud? I värsta fall bara blir ett ja eller nej. Här ville jag veta om deras eventuella tro omfattade mer än de traditionella religionerna eller livs-åskådningarna.

9.5.1 Lars

Birgit: Nu ska jag fråga dig en sån här trosfråga. Har du någon tro på någon gud eller något högre väsen, någonting som finns som en energi, något som vi inte kan styra över eller tror du att det bara är du själv som påverkar... Finns det något annat, något högre som vi inte vet något om?

Lars: Nej jag tror inte. Jag har funderat lite liksom hur. Om det här är enda livet, det har jag funderat på. Om det blir något liv efter detta. Eller om man har haft ett tidigare. Déjà vu, det fick jag senast i går, väldigt verklighetstroget. Jag kommer inte riktigt ihåg vad det var men det kändes verkligen som om jag hade upplevt det tidigare. Det var väldigt konstigt och det har jag funderat på flera gånger liksom hur det kan komma sig. Jag tror inte på så här gud eller, jag tror man skapar sig ett eget värde, det beror på omständigheterna. (intervju 2000)

Lars är lite ambivalent. Han tror inte på Gud men funderar lite på om det kan finnas något liv före och efter detta.

När jag år 2008 frågar allmänt om livet med barn kommer Lars in på dop.

Lars: Inget dop ännu men det känns jobbigt med alla förväntningar. För egen del så känns det inte jätteviktigt med dop även om inte det känns problematiskt att det i sådana fall är en kyrklig akt. Blir det dop i kyrkan så är det för traditionen inte för kyrkans skull.

Lars berättar att hans mor snart är klar med sin prästutbildning vilket i sådana fall innebär att hon kan döpa barnbarnet.

När vi ses igen 2012 frågar jag om eventuella giftermålsplaner (barnen inte döpta).

Birgit: Tänker ni gifta er?

Lars: Pratad om det har vi gjort. Men jag vet inte, jag känner inte att jag måste eller jag känner att det är vilket som. Jag har ingen lust att ställa till med något bröllop. Jag skulle hellre gifta mig i Las Vegas eller någonting. [...] Nej men om jag ska stå i centrum för något stort, alltså mycket folk, det vill jag inte göra. Då blir jag väldigt osäker kan jag säga. Kostar pengar också. Skulle vara nöjd om jag kom iväg till New York på en shoppingresa, det skulle jag vilja göra!

Lars tror inte på gud men är inte ovilligt inställd till dop av barn i kyrkan, dock är det inte för att döpa in barnet i en kyrklig gemenskap då det mer handlar om tradition. Lars och hans sambo har pratat om giftermål men det är inte prioriterat. Eventuellt giftermål i Las Vegas är ett drömscenario i kombination med en shoppingresa till New York. Lars är kulturkristen.

9.5.2 Lina

Birgit: Har du någon religiös tro eller någon tro på något högre väsen, en högre makt eller något som (paus) någon energi som inte vi kan styra och ställa. Någonting som inte vi vet om. Förstår du min fråga, det är ju en rätt svår fråga också så där.

Lina: Nej, jag har ingen så där religiös tro men någonting som vissa folk tycker att – Äh det där finns inte, det är att jag tror på det lite övernaturliga, som vi säger att det är. Att det finns andar så att säga, det tror jag på. Avlidna människors andar och anledningen till att jag tror på det är bara därför att jag varit med om det själv.

Birgit: Tror du att ditt liv är förutbestämt eller tror du att det är du själv som påverkar ditt liv?

Lina: Jag tror det är lite både och. Jag tror liksom inte att vi människor kan styra våra liv helt och hållet utan det är ju någonting som har bestämt att (paus) Jag tror inte att jag har kommit till den här världen utan anledning. Att jag liksom ska få göra exakt hur jag vill. Utan jag tror personligen själv att det finns någonting varje människa ska utträta, men man kanske inte vet exakt vad det är (intervju 2000).

Lina tror att det kan vara högre makter som styr människors liv. Lina har också egen upplevelse av kontakt med avlidna släktingar.

När vi ses 2012 pratar Lina om traditioner:

Lina: Jag tycker att vi ska fira vår Lucia och våra avslutningar i kyrkan som vi alltid har gjort för att det är en tradition. Inte för att det ska ha med gud att göra eller så vidare utan det är en tradition, så ser jag det.

Vid den sista intervjun framkommer det att Lina kan ses som traditionsbunden också när det gäller Svenska kyrkan. Lina uppfattar jag som kulturkristen.

9.5.3 Lena

Birgit: Har du någon tro på något högre väsen eller någonting som griper in, hjälper dig på traven eller har du någon, vad ska jag säga, tror du på någon gud eller religion eller ingenting. Har du någon, tror du på någonting som inte vi kan styra över?

Lena: Nej

Birgit: Det är vi själva som påv.. (början på ordet påverka).

Lena: Ja, det tror jag (intervju 2000).

Lena svarar tydligt att hon inte hade någon tro på vare sig det ena eller andra när vi sågs år 2000. Däremot valde Lena och hennes sambo att döpa sin son år 2008, skälet som angavs var att det är en tradition. Lena är inte döpt men anser det oproblematiskt att låta döpa sonen. Lena är kulturkristen.

9.5.4 Lisa

Birgit: Har du någon tro på någon gud eller något högre väsen, något som vi inte kan styra över eller tror du att det bara är du själv som påverkar... Finns det något annat, något högre som vi inte vet något om?

Lisa: Jag har ju blivit präglad av kyrkan ändå liksom. Jag har växt upp med det och så där. Jag har ju botten, det känns som jag är kristen då, kristna värderingar. Fast ändå känner jag ju inte fullt ut att jag håller med om allting. Jag har ju inte upplevt så mycket så det är jättesvårt att bilda mig en uppfattning. Men jag kan ju inte se ner på någon kultur eller religion heller eftersom de som är med där tycker att det är jättebra. Så det är jättesvårt att säga nåt om något jag inte vet någonting om. Jag tror att allt klarnar om ett par år (intervju 2000).

När vi träffas år 2005 har Lisa gift sig kyrkligt men med något som hon kallar ett "bundet brukstema" d.v.s. alla delar vid vigsel och fest ska hänga samman i ett tema med historiska anor. Jag frågar efter tron i riten.

Birgit: Någon sade att bröllop är mer amerikaniserat idag vad tror du om det?

Lisa: Ja det tror jag men i och för sig binds temat ihop. Bundet bruks-tema, även de som bor i stan söker sig ut till landsbygden för att söka sina rötter. På 80- talet var det storslagna fester nu ligger fokus på vigseln.

Birgit: I en religiös mening eller?

Lisa: Nej men folk lägger mer fokus på äktenskapet, många har erfarenhet av skilsmässor (föräldrars) Tema är viktigt. Jag är från (namn på ort) och vi hade en spelman som spelade (namn på musiker). En känd kompositör från trakten därefter hade vi en diktare från trakten på bröllopsmiddagen.

Vi pratar igen år 2012 och Lisa har skilt sig och lever nu med en ny man.

Birgit: Funderar du på att gifta om dig?

Lisa: Ja men det skulle jag kunna göra. Nu blir det lite annat när man har barn. Jag skulle aldrig gifta mig igen men nu har man ju tinat lite på den fronten.

Vigsel i kyrkan har inget samband med den religiösa akten, att lova trohet inför gud och församlingen. Det är snarare två individer som lovar trohet till varandra i en föreställning där rekvisitan är kopplad till "tillbaka till rötterna" (brukstema etc.). Det kan bli aktuellt med giftermål igen då Lisa och sambo inom kort kommer att ha ett gemensamt barn. Lisa är kulturkristen.

9.5.5 Lotta

Birgit: Nu ska jag fråga så här: Har du någon tro på något större än det rent mänskliga på jorden, nu är jag ute efter om du eventuellt har någon religiös tro eller om du har någon tro på ödet eller någon tro på något större som vi inte kan bestämma över, vi människor. Förstår du hur jag menar?

Lotta: Ja, jag tror inte på någon bestämd religion. Det känns som någon skrev, först gick det folk och berättade och berättade i flera hundra år sen skrev någon ner det. Hur förvanskat är inte det? Tänker jag då. Och så jag skulle ha jättesvårt att tro på Bibeln. Nej, jag tror inte på något speciellt annat heller. Om allting är förutbestämt så finns det ju ingen mening att göra någonting, då kan vi ju inte påverka, då är det ju bara att inte göra någonting. Då spelar det ingen roll vad man gör för det blir alltid på ett visst sätt. Jag vill bestämma själv, jag vill inte att det ska finnas något. Jag vill ta mitt liv i egna händer och styra utvecklingen (2000).

Lotta betonar människans fria vilja.

När vi ses igen år 2012 säger Lotta när vi skiljs åt:

Lotta: Nu ska jag hjälpa min syrra i hennes alternativbutik men jag är fortfarande ateist.

Lotta, har under alla resor kommit i kontakt med religiösa utövare i olika former och reflekterar över skillnaden i trosutövningen i världen och i Sverige. I många länder "kommer du inte undan" religionen oavsett om du vill eller inte. I Sverige finns inte denna offentligt religiösa socialisation. Lotta säger sig vara ateist.

9.5.6 Lennart

Den något diffusa frågan nedan hänger samman med att Lennart år 2000 utförligt (ganska abstrakt) berättar om olika religioners innehåll och hur alla religioner hänger samman.

Birgit: Skulle du vilja göra så, skulle du om man säger så här, har du någon tro, någon religiös tro eller tro på det övernaturliga och du kanske skulle vilja sy ihop bitar från olika religioner?

Lennart: Jag tror att alla religioner på sätt och vis är samma religion. Att de går att sätta ihop. Man kan ta saker från alla religioner och se ett mönster, det riktiga om man säger så. [...] Jag har också kommit fram till att det här med att kalla guden för *han* det är helt befängt för att en gud kan ju inte ha något kön, det är helt befängt. Och man kan inte heller kalla guden för *hon* för att det vore också helt idiotiskt. Och då behöver man ju ett pronomen som inte finns för att kalla guden för den eller det låter väldigt nedvärderande så då har jag skapat ett pronomen som inte finns för att det behövs. Jag har mött andra också som tycker att ett pronomen fattas. Jag har skapat *hen* istället för *han*, *hon*, *den* och *det*. Fast den här *henismen* eller vad vi ska kalla det. Det är ingenting som på något sätt behöver spridas för alla trosinriktningar finns ju där inom tron.

När vi ses 2012 så kommer frågan om religion upp igen. Lennart förklarar att:

Lennart: Alltså, ibland frågar folk mig p.g.a. hur jag klär mig om jag är religiös, oftast när jag har kjol på mig. Och då brukar jag säga, nja, jag vet inte, anarkist om man kan tycka det är religion och då börjar de prata.

Birgit: (avbryter) Men religiöst intresserad var du tidigare i alla fall, alltså alla religioner?

Lennart: Ja, jag skapade ju egna religioner. Och ja, sen så det var ju en del sådana religiösa funderingar alltså i religioner som jag skapade. Henismen som jag hade då som bröt mot (det patriarkala) så det är liksom fortfarande.

Birgit: Nu börjar de prata om, det skrivs böcker om hen och

Lennart: (avbryter med ett utrop) Ja, jag vet!

Lennart kan mycket om olika religioner och använder den kunskapen profant.

Lennart: Och så har jag känt med freegan men så har jag tänkt på olika religioner, ja där fick jag in religioner. Deras religiösa fastor, att jag skulle vilja delta i olika religiösa fastor ja typ så här bara haka på, men det är flera gånger så här: ramadan, jag kör för att det verkar spännande. Ähm och det, jag vet ju hur Nice det kan vara att äta om man inte har ätit på en hel dag och det blir så himla värt och jag har tänkt att det ska jag haka på någon gång. Men det har inte blivit. Nån gång försökte jag men nä jag måste fokusera på andra saker och så har det inte blivit att jag har gjort det. Men då förra påsken så tänkte jag att, ok nu kommer den kristna fastan och den fungerar på det här sättet. Ja, men jag hakar på den, man ska välja bort någonting som man inte behöver [...] Jag valde att inte köpa mat, jag enbart raidade i 40 dagar. Det blev jättebra för min ekonomi och jag mådde jättebra.

Lennart praktiserar religioner i en annan form och funktion. Han har goda kunskaper om olika religioner och laborerar fritt mellan dem. Lennart förespråkar synkretism och anarki.

9.5.7 Sammanfattning

Materialisterna Lars, Lina, Lena och "både och" Lisa är "kulturkristna". De engagerar sig inte i den kristna lärans innehåll utan nöjer sig med dess form. De har/kan tänka sig att välja två engångsritualer, giftermål och dop. Postmaterialisten Lennart är gränsöverskridande och skapar en egen religion där "hen" markerar att en gud inte kan ha något bestämt kön. Postmaterialisten Lotta säger sig vara ateist. Respondenternas syn på trosfrågor är i stort sett oförändrad över tid (2000–2012). Detta stöder Ingleharts socialisationshypotes.

9.6 Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts ideologi och politiska engagemang

Här ville jag veta något om ideologi, eventuellt politiskt intresse och engagemang som är en viktig komponent i livsynen. Inledningsvis ställde jag frågan om politiskt intresse och eventuellt politiskt engagemang. Jag frågade inte explicit om den enskildes ideologi då den senare formuleringen kan vara alltför abstrakt. Då svaret blev nej på frågan om politiskt intresse använde jag mig av följdfrågor för att vidga begreppets innebörd. Jag frågade inte Lars om politiskt intresse och engagemang. Vid det sista tillfället tar han upp tråden och ger sin syn på det politiska läget. Lena uttryckte ett tydligt ointresse för politik i alla former.

9.6.1 Lars

Jag frågade inte Lars om politiskt intresse vid något av de tillfällen vi sågs (2000–2012). Varför vet jag inte men vid det sista tillfället, år 2012, berättar Lars om sin syn på det politiska styret utan att jag särskilt frågar om det. Inledningsvis ger Lars sin syn på miljöpolitik. Vi sitter i Lars hus och diskuterar uppvärmningskostnader då han "stödeldar" med ved i en kamin. Vi kommer in på energikällor:

Lars: Ja men vi måste ju ha kärnkraft för att annars har vi inte råd att (paus) i Sverige t ex måste du ha kärnkraft känns det som. [...] Elpriserna skulle säkert fördubblas, det har man ju inte råd med heller. [...] Om det fanns några alternativ så skulle det vara jättebra men som nu när Tyskland skulle slå igen så eldade de kol istället, det är inte bättre tycker jag. Det blir ju en direkt påverkan på miljön. Ja, det är lite svårt det där.

Lars har en klar uppfattning om vilken energikälla som lämpar sig i vårt bistra klimat. Han menar också att energikostnaderna blir orimligt höga för vår (svensk) del med tanke på klimat.

Lars har två barn, just nu är sambon föräldraledig med den minsta. Jag kommer in på ansvarsfördelning i hemmet.

Birgit: Hur är det med jämlikheten här hemma?

Lars: Nej men det är ganska klassiskt. Sambon (namn) städar mest och jag sköter andra saker. Jobbet (skrattar) bilen, åker och handlar all mat. Ja, jag handlar allting. Men barnen hjälper jag, ja sambon sköter om tvätten och grejer.

Vi pratar lite politik och Lars tror att Stefan Löfvén (partiledare för socialdemokraterna) kan vara bra då han varit förbundsordförande i IF Metall under ett antal år. Lars menar att Löfvéns erfarenhet från verkstadsindustrin gör att han kommer att värna den svenska industrin. Den politiska ståndpunkten har inte ändrats över tid.

9.6.2 Lina

Lina talar år 2000 om att det är viktigt med respekt och att bemöta andra så som man själv vill bli bemött. Lina har också en längtan till 1950-1960-talens svunna tid, en tid hon själv inte upplevt men fått berättat om av morfar:

Lina: Människorna verkade mer vänliga mot varandra helt enkelt, än vad det är i dag, väldigt bråkigt och stökigt så där.

Birgit: Kan jag tolka det som att du tycker att man tog mer hand om varandra på 50- 60-talet än man gör nu?

Lina: Ja.

Linas syn på samhällets utformning var en lämplig ingång till min nästa fråga:

Birgit: Nu ska jag göra ett snabbt kast till politik! Är du intresserad av politik?

Lina: Inte ett dugg! Nej, jag tror inte att det skulle finnas någonting som gjorde att jag blev intresserad av politik.

Birgit: Om jag säger så här då, bara som en framtidsfråga, vilka frågor skulle vara viktiga då?

Lina: Jag vet inte. Jag tror inte att det är någonting som jag kan sitta nu och komma på, på en gång så här, det tror jag inte. Men, frågan du ställde om det fanns någonting som de kunde göra för att jag skulle bli intresserad. Det, i så fall så skulle det vara att de håller det de lovar om vad de säger att de ska göra när man röstar. [...] Det är bättre om de bestämmer sig för att ta reda på om de klarar av att hålla vad de har lovat.

Lina litar inte på politiker. Hon uppfattar att de ägnar sig åt läpparnas beklännelse istället för att i handling visa att de vill arbeta för samhällets bästa.

När vi ses år 2012 återkommer jag till Linas samhällssyn.

Birgit: Är du fortfarande inne på att du skulle vilja ha en annan typ av samhälle? 50- 60 tal?

Lina: Ja gud ja, det skulle ju vara hur underbart som helst det. Det är så mycket man skulle vilja ändra.

Birgit: Vad skulle du vilja ändra?

Lina: Jag skulle vilja ändra folks syn på folk. Jag skulle vilja ändra vår regering, (berättar om en episod då ett gäng kompisar jämfört olika statskick) våra lagar och regler. [...] Ja men det är så många gånger man har läst i tidningen om våldtäktsmän. "Ja tre års fängelse ja men nej det räcker inte, det räcker inte". På det viset önskar jag att vi hade lagar och regler som i USA faktiskt. Visst i många fall går de till överdrift men det är mycket som är bra, tycker jag.

Här pratar vi om brott i olika former. Därefter talar Lina en lång stund om rättsväsendet. Hon anser att lagstiftningen bör ses över då brott mot person ger låga straff i förhållande till det lidande som brottsoffret vållas. Jag frågar om nuvarande arbete. Lina städar och berättar om villkoren. Vi kommer in på arbetslöshet bland ungdomar. Lina vill att regeringen prioriterar frågan om arbete för unga:

Lina: Det är sånt man skulle vilja ändra också så att det blev bättre. Och folk som klagat, jag brukar fråga de som klagat: - Ärligt talat vad röstade du på när det var ledarbyte? - Ja, men jag röstade på moderaterna. - Ja, men ursäkta att jag säger det men jag är ärlig, då får du skylla dig själv, klaga inte. - Men varför säger du så, säger de. Ja, säger jag, det var mycket bättre, eller bättre och bättre, men det var bättre för både unga och pensionärer och däremellan när vi hade socialdemokraterna som satt i styret. Sveriges ekonomi var bättre men ni som har röstat in dem (moderaterna) tycker jag inte har rätt att öppna käftan och klaga heller. Rösta på annat parti nästa gång.

Birgit: Är det ett mänskligare samhälle du pratar om? Du kommer tillbaka till det, 50- 60-tal?

Lina: Ja, precis.

Lina upplever att välfärden i Sverige försämrats. Vi fortsätter att prata om ideologier. Lina är upprörd över att många traditioner försvinner och kommer in på kultur:

Lina: Det blev en väldig diskussion på face Book bl.a. Det började diskuteras vad vi får och inte får göra i skolorna. Vad som blir förbjudet och inte förbjudet och allt vad det nu är. Och där står jag för vad jag tycker. Och det var en pojke som inte fick ha en svensk fotbollströja på skolfotot för att det ansågs stötande, men det är ju sjukt!

Lina ser gärna en återgång till kollektiva traditioner och ett småskaligt samhälle.

9.6.3 Lena

Lenas fritid år 2000 ägnades till att sköta och träna hästar. Jag fann ingen naturlig ingång att fråga om ideologi så frågan kom i direkt anslutning till Lenas beskrivning av hennes stora intresse, hästar:

Birgit: Är du intresserad av politik?

Lena: Nej, jag vet nästan ingenting om politik bara det man lär sig i skolan.

Birgit: Men om det är något viktigt kan du jobba för det men inte bara politiskt?

Lena: Nä!

Birgit: Inget som du känner (engagera sig i någon viktig fråga)?

Lena: Nä.

Lena är inte intresserad av politik. Hon anser inte att det (just nu) finns någon specifik fråga som kan vara av intresse för ett vidare engagemang.

När vi ses 2012 berättar Lena om sitt arbete som har en stor plats i hennes liv:

Lena: Ja, det är roligt, de händer så här lite olika saker men ibland kan det vara för mycket också. Jag var väl inte hemma mycket den månaden. Och det var jul och det skulle säljas hus och flyttstäd.

Birgit: Hur gick det hemma då?

Lena: Ja, han, det är väl därför vi ska flytta egentligen för han känner sig så ensam i (namn på ort) när han är hemma själv med barnen. Men nu har han i alla fall kompisar i närheten så att han kan hitta på saker på ett annat sätt med barnen.

Birgit: Är du ganska självständig?

Lena: Ja, det är jag nog (paus) eftersom han jobbar skift så är han hemma på ett helt andra tider än vad jag är. Så han har ju lediga veckor och så. Då är det han som är hemma.

Under intervjun framkommer tydligt att Lena prioriterar sitt arbete som kräver sin kvinna. Jämställdhet är en självklarhet då hon personifierar den självständiga kvinnan som gör det hon bestämmer sig för.

9.6.4 Lisa

Lisa berättar år 2000 om alla engagemang på fritiden. Hon kan inte delta i något på en "lagom nivå". Att engagera sig är att brinna för något, enligt Lisa. Jag passar på att fråga om politik kan vara något som engagerar:

Birgit: Ja, när du säger att du engagerar dig så brinner du. Engagerar du dig politiskt eller tycker du att det är ointressant?

Lisa: Nej, jag är faktiskt, jag är med i moderata ungdomsförbundet, jag har varit passiv medlem sen jag gick i sjuan. [...] Men så fick jag ett brev om att man var en intressant person så det är ett möte i morgon med några stycken andra som är utvalda, av valberedningen.

Birgit: Är du med i MUF för att du är politiskt intresserad eller är det för att man kan gå på fester och kurser och så?

Lisa: I början var det så att det var för att det var så många snygga killar med, fast sen när man har blivit mer insatt så känner man, de kör ju med det nu om kamp om frihet och så där och jag tycker att de är de få människorna i Sverige som verkligen ligger mer på våglängd och vill någonting. Vill verkligen framåt och de vill försöka förändra och göra någonting, känns det som. Dom vill se framåt och de har ett vidare, de tänker inte bara Sverige, de tänker liksom större. [...] Världen utvecklas hela tiden, vi måste vara en del av det annars kommer Sverige att försvinna.

Lisa har en uttalad politisk ståndpunkt och anser att Sverige som ett litet land i den europeiska gemenskapen behöver stärka sina positioner för att inte hamna i periferin.

Lisa inleder år 2012 samtalet i ett upprört tonfall och berättar att på hennes arbetsplats gör inte männen "kökstjänst" så som att brygga kaffe, torka bord och diska. Jag frågar om det nya jobbet:

Lisa: Jag säger vad jag tycker och tänker det är därför jag har fått det här jobbet. Men det är inte lätt att driva förändringsprocesser [...] Ja, de har tagit in mig för att jag är *o-kommunal*. Jag måste ha något anorlunda. Att vara med och påverka en miljö, det är ju inte så himla illa liksom.

Lisas tidigare syn (2000) på värdet av utvecklingsarbete i Sverige ändras inte över tid. År 2012 arbetar hon med utvecklingsprojekt i en kommun. Hon tycker också att det är dags att på allvar arbeta för en ökad jämställdhet mellan könen.

9.6.5 Lotta

Lotta berättar, när vi ses år 2000, ingående om Up with Peoples globala verksamhet där ungdomar från hela världen arbetar ideellt med barnpassning, äldreomsorg, skogsplantering mm på olika platser samtidigt som de också, kvällstid, underhåller med sång och dans.³⁴⁵ Lotta menar att en sådan verksamhet förenar nytta med nöje och vill, om möjligt, delta. (Up with Peoples svenska avdelning lade ner sin verksamhet kort efter vår intervju). Jag uppfattar Lotta som en socialt engagerad person och frågar vidare:

Birgit: Om man då går vidare och tänker på politik i det sammanhanget, det är också ett sätt att påverka i samhället. Är du intresserad av politik?

Lotta: Egentligen inte, jag kan liksom ingenting om politik. Det är ju dumt det är ju viktigt men det är andra saker jag är intresserad av.

Birgit: Ok. Men kan du tänka dig att engagera dig i någon fråga sådär om du skulle tycka att den var viktig. Det kan handla om miljön

t ex

Lotta: Ja, det är jätteviktigt. Man måste ju tänka på alla andra i världen också. Inte bara tänka på här och nu (2000).

Lotta är, som jag uppfattar det, en politisk person. Själv upplever hon att hon inget kan om politik med referens till partipolitik.

När vi ses år 2005 frågar jag Lotta om hur hon ser på framtiden i Sverige:

Lotta: Jag tror nog jag kommer att bo i Sverige. För att det är ändå (paus) Sverige är ändå ett väldigt bra land än så länge, på väldigt många sätt. [...] Jag har ändå väldigt mycket trygghet här, som man inte kan få någon annanstans. [...] de enda som har samma möjligheter (att resa och studera samtidigt) är ju svinrika amerikaner, det är liksom dem jag har träffat som har samma möjligheter. Jag kan jämföra min situation med en kompis i Spanien.

Lotta berättar om de magra villkor som unga kvinnor i Spanien har. Hon berättar vidare om den årslånga resan till Sydamerika där rese/studiekompisen har släkt som de ska få bo hos under en tid.

Lotta: Hon ska träffa hennes halvsystrar, vi ska bo hos dem. Dom jobbar och kämpar på fabriker i Chile. Vårt studiemedel är mer än

³⁴⁵ Upwithpeople (2000).

de som jobbar där får i lön. [...]Det är ju lite den här, vi i västvärlden utnyttjar ändå andra länder. [...] Jag kommer ihåg när vi var i Colombia, folk bodde i väldigt enkla bostäder och allt sådant där.[...] Då kände jag mig verkligen som någon kolonialkvinna som kommer (2005).

Lotta är medveten om existerande ojämlika levnadsvillkor.

Lotta berättar år 2012 om sitt engagemang i en kulturell förening och det projekt hon tänker starta:

Lotta: Jag är medlem i en förening. De började göra kritiskt granskande medieprojekt i Uruguay för den ena kommer därifrån, det var diktatur och sådär och nu har de tagit det till Sverige i utsatta områden, jätteintressant jobb och jag började känna: Nä jag vill också ingå, starta ungdomsprojekt och komma in i det här.

Birgit: Men hur känner du? Att du bidrar med något tillbaka? Du pratade tidigare om orten som miljö och att man måste därifrån. Och det har du gjort, du flyttade och har varit världsresenär och annat.

Lotta: Jag tänkte på det när jag klev av bussen här. Det här är som Fas två. Fas ett är liksom så här, ut i världen. Fas två är att ge tillbaka någonting på nåt sätt. Det är jättestor skillnad med de unga där idag med Internet och hela, (paus) jag var ju liksom, ja högstadiet och så där det var ju precis innan Internet.

Lotta oroar sig för den politiska utvecklingen på hemorten.

Lotta: Ja, efter senaste valet fick ju Sverigedemokraterna jättemycket röster här och ja, det var nästan 8 procent sen vet jag inte under övrigt t ex Nationaldemokraterna och så där. Det var 5,5 procent i Sverige men det var mer än riksgenomsnittet.

Lotta berättar vidare om hur hon ser på ett segregerat samhälle där alla inte har samma möjligheter.

Lotta: Det är det jag ska göra i vår (sociala projekt). Den typen av projekt. Så det är bara att ställa in sig på att jag inte kommer att få ihop till pensionen, jag kommer inte att få mycket. Jag har precis skrivit ett arbete om Tensta i samhälls-entreprenörskursen. Jag känner tjejen som har kören där.

Birgit: Vad ser du framöver?

Lotta: Jag känner att jag är i början på allt. Ja, men mera sådana här projekt med större och med riktiga pengar men alltid med den här sociala tanken. Jag kan inte jobba om jag tänker hållbart.

Här fortsätter Lotta att berätta om olika aspekter av hållbarhet. Att byta varor och tjänster med varandra, att hållbarhet handlar om social, ekologisk och ekonomisk hållbarhet. Lottas engagemang för social rättvisa har förstärkts över tid. De personliga erfarenheter hon fått genom att se olika delar av världen där de sociala orättvisorna är uppenbara har bidragit till, menar jag, att hon tydligt går från ord till handling och är en politisk person.

9.6.6 Lennart

Vi talar år 2000 om vad som kan vara viktigt i livet och Lennart tänker då främst på politik:

Lennart: Jag har några sådan här politiska viktigaste saker. Det allra viktigaste är miljön att allt får vara kvar, växter, djur får leva vidare. Sen kommer kulturen, all historia och våra religioner, filosofi och sådant. Det är jätteviktigt, det måste vi ha kvar

Birgit: Kan du tänka dig att jobba politiskt eller är det på ett annat plan?

Lennart: Ja, delvis politiskt men det beror på vilket sätt. Inte så här vanliga politiska partier för jag tycker inte att det lönar sig och det finns inte så många som har vettiga åsikter och då är det fortfarande inom samma system. Det är systemet det är fel på. Om man ska jobba inom systemet så blir det ju bara fel. Då är jag mer på syndikalistiska idéer. Men att engagera sig politiskt det kan man ju göra ändå. Som Amnesty och sånt.

Lennart förespråkar tolerans och vidsynthet istället för konflikt och avståndstagande. Han ställer sig tvekan till rådande politiska system.

När vi ses år 2005 frågar jag om det politiska engagemanget:

Birgit: Du är aktiv i Grön Ungdom?

Lennart: Ja, jag försöker vara aktiv i Miljöpartiet också.

Lennart fortsätter med politisk aktivism i olika fredliga former. Nu försöker han att väcka liv i en slumrande lokalavdelning.

Birgit: Den här idealismen du pratar om. Är det därför du tycker att du ska vara aktiv i flera olika föreningar? Inte bara gå in i grön ungdom, för det är ju också syndikalisterna och fältbiologerna m.fl.?

Lennart: Ja, alltså jag tycker att det bättre samhället inte kan formas genom enbart partipolitiken exempelvis. Det är helt omöjligt! Däremot så tror jag att partipolitiken kan påverka väldigt mycket och att samhället kan bli bättre.

Birgit: Men vad menar du med att samhället ska bli bättre? Ge mig din syn på hur du vill ha ett samhälle.

Lennart: Folk ska vara jämlika och fria och inte förtrycka varandra och inte förstöra ekosystem. Och inte hata varandra och inte kriga. [...] Och det ska vara folks och naturens behov som ska styra, inte pengarna som nu. Och resurserna måste fördelas mer solidariskt, det är helt ohållbart och ha det som vi har det idag. Vi lever i en värld där Monaco och Bangladesh finns. Hur man förhåller sig till varandra skapar ju en viss människosyn. Så att man måste ju in överallt för att påverka samhället.

Birgit: En alternativ livssyn, pratar du om.[...] hur ska dina bärande idéer få genomslag?

Lennart: Mm. jag tror att det är liksom fler som har tankar som mig, som är min ålder än vad det är som är trettio år äldre. Men det finns ju liksom alla åldersgrupper. Jag tror att det går framåt och att många har mycket mer bra, djupgående bra synpunkter på saker. Men man påverkas ju av samhället. Och eftersom att, jag tror att man påverkas mest när man är ung och har man varit ung på femtiotalet då är det klart, då har man inte lika öppen syn på seriös jämlikhet. Och till exempel HBT- frågor och sådant. Sedan beror det ju på vilka man har umgåtts med o.s.v. och vad man har fokuserat själv på.

Vi talar vidare om politisk aktivitet. Lennart tror att människor känner ett större intresse för miljöfrågor på grund av klimathotet. Vi diskuterar också vad som sänds på nyheterna, t.ex. de ekonomiska nyheterna som rapporterar från börserna i Tokyo och USA.

Lennart: Ja, vanligt folk förstår inte och de som är insatta tittar inte på det där. Och egentligen finns det andra frågor som berör alla mycket mer och det pratades för några år sedan inom grön ungdom att egentligen borde de ha ett A-ekologi istället för A-Ekonomi. Ta upp alla miljöfrågorna som är akuta och relevanta.

Birgit: Fast det är också ekonomi i ett större perspektiv.

Lennart: Ja, det är sant man borde ta tillbaka ordet ekonomi också. Inte låta de tillväxthetsande nyliberalerna ta uttrycket. Som de gör nu.

Lennart anser att nyhetsrapporteringen inte ägnar sig åt viktiga samhällsfrågor som rör vår gemensamma framtid. Lennart går från ord till

handling (2008) och ägnar sig åt politisk aktivism bl.a. genom att använda det som slängs i containrar utanför matvarubutiker. På min fråga om fortsatt "karriär" inom partipolitiken svarar han:

Lennart: Jag har försökt, i miljöpartiet, men det är ett gubbvälde och det finns med en del värderingar som inte hör hemma i ett grönt parti. Bl.a. så har man skrotat tanken på medborgarlön och ersatt detta med att finansiera A-kassan med skatteintäkter. Partiet driver också arbetslinjen.

Lennart menar att det istället borde fokuseras på hur vi tjänar pengar och hur vi ska arbeta (resursfördelning, hänsyn till miljön, kortare arbetsdagar och resursslöseri).

Vi ses igen 2012 och jag är intresserad av Lennarts aktivism.

Birgit: Har du slutat med dumpster diving?

Lennart: Nej, jag har spridit det mer snarare. Så att många i grön ungdom har börjat.

Lennart visar lite hittegods samt berättar hur mycket som slängs och var man kan "raida". Han berättar att det på vissa håll finns system där staten erbjuder utsatta grupper att handla till ett reducerat pris. Ett alternativ som passiviserar den enskilde, enligt Lennart:

Lennart: I Österrike har de speciella butiker där fattiga människor kan handla. Man måste visa att man har inkomst från socialtjänsten för att få handla, men där är det jättebilligt. [...] Ja, så det finns ju länder som har hittat sätt att hantera det här. Men ja, jag vet inte, det tycker jag är, det är ett annat system. Det är bättre att bara göra det lagligt att hämta maten själv känner jag för att för mig har det varit en befrielsegrej att göra det själv. [...] Jag tycker att det har varit bra för mig och mitt psykiska välmående att jag har fått hämta maten själv. [...] Och det sättet att hämta mat är mycket mer naturligt för oss. (än att plocka varor i butik för att därefter köa i kassan) [...] Att cykla iväg på natten och smyga i en container och med hjärtklappning cykla därifrån om man hör en bil närma sig. Jag tror att det är mycket mer naturligt

Birgit: Lite det här jägarsamhället, eller hur?

Lennart: Ja, jag tycker att jag är raidare och samlare. Ja, raidar/samlarsamhället, det kan jag delta i, det låter bra. [...] Ja, och det finns ett begrepp som är freegan, alltså, det menar det är någonting jag känt att

jag inte kunnat kalla mig för jag har alltid varit så här: Jag köper maten men så raidar jag lite, ja choklad, en filt. Ja, jag är ingen freegan ja, jag gör det lite ibland.

Birgit: Men det är inte så här systematiskt? Och du handlar mat?

Lennart: Ja, det är precis som om du plockar bär i skogen, det är inte en samlare liksom. Du gör det två gånger på ett år, det räknas liksom inte. Du kan inte kalla dig samlare liksom.

Vi fortsätter att prata om konsumtionssamhället och alternativa levnadssätt. Vi talar en god stund om miljörörelsen, politik i allmänhet och miljöpartiets politik i synnerhet.

Birgit: Du funderar inte på att driva i miljöpartiet?

Lennart: Det är verkligen en annan grej. I Grön Ungdom så är det politiska, personligt. Personliga relationer och band och att växa som människa. Det finns många sådana grejer. Det jag gör liknar mer att vara fritidspedagog än kommunalråd liksom.

Birgit: Det är en livsstil liksom?

Lennart: Det är som en blandning liksom. Det är en större helhet. Jag tycker inte att man ser till individen på samma sätt (i partiet). Grön ungdom är en gemenskap [...] Det största med G U, alltså folk som har varit med har alltid det med sig, de är gröna inuti. Det kommer att genomsyra deras liv [...] Alltså, jag har inga biologiska barn jag har ideologiska barn, det är väldigt värt. Grön Ungdom är min familj, andra i min ålder skaffar barn, jag fortsätter att vara aktiv i ungdomsförbundet (skrattar lite). Men jag har svårt att tänka mig livet utan grön ungdom. Om man skulle ta bort G U de senaste sju åren då förstår jag inte vad som är kvar. [...] Jag gör skillnad! Sen är det inte så konkret, men ibland är det så också.

Lennart ger också sin syn på varför det nya partiet, Piratpartiet, är viktigt. Han menar att integritetsfrågor måste prioriteras i takt med att nästan all information är tillgänglig via internet. Vi diskuterar Grön Ungdoms verksamhet som från en person (Lennart) nu har en järntrust på ca fem personer men vid flera mötestillfällen har gruppen haft elva deltagare. Lennarts engagemang i politiska frågor har växt över tid och sannolikt sprids hans idéer vidare till hans "ideologiska barn".

9.7 Sammanfattning

Vid analys av materialet framkommer en hel del om den enskildes ideologi. Postmaterialisterna Lotta och Lennart och "både och" Lisa har ett

större samhällsintresse än övriga i den meningen att de aktivt vill påverka samhällsutvecklingen genom att driva olika projekt för en social, kulturell och ekologisk hållbarhet.³⁴⁶ Lotta genomför olika ideella demokratiprojekt riktade till ungdomar. Lennart bedriver olika former av politisk aktivism, bl.a. genom att dela med sig av kunskap om ekologisk hållbarhet i teori och praktik. Lina har också en tydlig ideologi medan Lars och Lenas inte är klart uttalad. Intresse för ett aktivt deltagande i partipolitik har ingen av respondenterna. Lennart är politiskt medveten och har många idéer som kan bidra till en hållbar utveckling. Däremot ser han inte att det är möjligt att arbeta i en "trög" organisation (parti) utan väljer alternativa engagemangsformer. Aktivism är hans livsstil och ett sätt att medverka till en hållbar utveckling. Lotta driver politisk aktivism på ett annat sätt. Genom att, under en kortare period, återvända till födelseorten vill hon i projektform skapa en arena där demokrati är ledordet. Projektet *världen i Sverige och Sverige i världen* syftar till att skapa nyfikenhet på det "okända" och stolthet över det kända på den egna orten. "Både och" Lisa vill förändra attityder och normer genom sitt arbete med utvecklingsprojekt i en kommun. Den förändringsprocess som hon redan år 2000 ansåg var helt nödvändig för svensk del, att vara en del av övriga Europa, hoppas hon, genom olika projekt vara en aktör i. Lena prioriterar sitt arbete och organiserar sitt och familjens liv efter det. Lina håller fast vid raggarkulturen som är en livsstil. Hon är inte aktiv i någon politisk organisation men har många idéer om vad som behöver förändras i samhället. Lars anser att familjen bör prioriteras och lägger ingen tid på politiskt engagemang men sympatiserar med den regering som räddar kvar industrijobben i Sverige.

Materialisterna Lars och Lena har förutom krävande arbeten, små barn och egna hem vilket kan innebära att tid till engagemang i annat får vänta. Lina är engagerad i en kollektiv sluten gemenskap. Lisa "både och" kan som projektledare skapa olika kulturella arenor. Under föräldraledighet, 2012 kan hon utveckla projektidéer. Troligt är att postmaterialisterna Lotta och Lennart påverkar andra unga (socialisation) genom aktivism (Lennart engagerar andra unga i Grön Ungdom) och kulturprojekt (Lotta driver ungdomsprojekt) i en postmaterialistisk anda. I Johanssons studie prioriterade postmaterialisterna individualistiska värden. Denna studie visar att postmaterialisterna Lotta och

³⁴⁶ Stöder Ingleharts tes om postmaterialistens intresse för livskvalitet inte bara för egen del utan också för samhällsutvecklingen.

Lennart inte endast engagerar sig i individcentrerade frågor, tvärtom, deras politiska engagemang i, för att använda Johanssons begrepp, *annorlunda former*³⁴⁷ (nya former bör det vara enligt min mening) inbegriper hur samhället ska utformas med hänsyn till miljö, demokrati, jämlikhet och vårt gemensamma välbefinnande. Respondenternas ideologi är stabil över tid (2000–2012).

9.8 Lars, Linas, Lenas, Lisas, Lottas och Lennarts livssyn

Jag väljer att använda begreppet livssyn i förhållande till de värderingar jag undersökt. Respondenterna har inte en tydligt uttalad specifik livsåskådning³⁴⁸ men de har idéer om det goda samhället, den egna platsen i tillvaron och meningen med deras eget liv. Filosofen Lars Bergströms hållning till begreppet livsåskådning är, anser jag, realistiskt. Han menar att begreppen ofta överlappar varandra och är i många fall synonyma. Han ställer frågan: Vad är skillnaden mellan världsåskådning, ideologi, livsåskådning, livssyn, människosyn och trosuppfattning? Hans eget svar är att de olika termerna i många fall kan ersätta varandra.³⁴⁹ Jag delar den uppfattningen, åtminstone då det gäller mina respondenters syn på liv och leverne.

Tage Kurtén menar att det praktiska livet d. v. s. individens större livssammanhang måste fångas in för att förstå dennes livsåskådning. Han anser att det som livsåskådningen vill uttrycka, finns med i, och visar sig i, våra reaktioner inför olika livssituationer. Dessa reaktioner kan delvis visa sig i svaren på frågor om livets mening och hur det känns att leva. Han ställer sig också tvekan till om det är möjligt, att i forskningssammanhang, få en djupare förståelse för en individs livsåskådning om man inte lever samman över en längre tid.³⁵⁰ Jag delar Kurténs uppfattning om att det är svårt att få en djupare förståelse för en livsåskådning enligt den definition som Jeffner förfäktar. För min del behövde jag vid upprepade tillfällen intervjua mina respondenter för att över huvud taget förstå deras privata livssyn.

³⁴⁷ Johansson (2007) Min uppfattning är att begreppet *annorlunda former* speglar det Inglehart och Davies diskuterar nämligen, den egna förförståelsen sätter gränser för tolkningen.

³⁴⁸ Enligt Jeffners definition se Jeffner (1973 och 1991).

³⁴⁹ Bergström (2000) s. 76–77.

³⁵⁰ Kurtén (2013) s. 139.

Helena Helve använder begreppet världsåskådning och definierar det som en individuell självständig enhet därför att den vilar på individens unika livserfarenhet. En ung människas världsåskådning är, enligt Helve, en process som konstant influeras både av omgivningen och också den individuella utvecklingen. Nya kunskaper och intryck länkas till den gamla vilket innebär att en världsåskådning är instabil, det vill säga, den formas i interaktion med omgivningen.³⁵¹

Sven G Hartman talar likt Helve om en personlig världsåskådning, men Hartman använder begreppet livsåskådning. I denna inryms individens övertygelse och omvärldsorientering, ett värderingssystem och personens handlingar och handlingsberedskap. Hartman menar också att livsåskådningen svarar mot individens livsfrågor. Om livsfrågorna skiftar över tid tillförs nytt innehåll i livsåskådningen, den är m.a.o. en process då vi ständigt bearbetar skiftande livsvillkor och erfarenheter.³⁵² Jag anser också att Kurténs, Helves och Hartmans resonemang kan överföras till grundläggande värderingar om inte helt så åtminstone delar av det.

Den senmoderna tillvaron är på många sätt annorlunda än den moderna. Arbetets och utbildningens villkor, försvagning av kollektiva identifikations-sammahang och den ökande valfriheten inom många områden, oavsett om du vill ha den eller inte, kan bidra till en känsla av osäkerhet inför tillvaron. Viss osäkerhet upplever mina respondenter men ingen av dem grubblar i någon större utsträckning över frågan om livets mening i en djupare bemärkelse.³⁵³ Lennart funderar på livet efter den långa perioden i Grön Ungdom (försörjning och "sorg" över att bli för gammal för en ungdomsorganisation). Lotta brottas med frågan: Hur kan jag få mina intressanta projekt att bli till en inkomstkälla (försörjning samtidigt som det är meningsfullt). Lisa vill förändra kommunal verksamhet via olika kulturprojekt (utmaning) och Lena drömmer om nästa steg i karriären. Lars ser fram emot ett större utrymme för privat konsumtion då sambon snart återgår till arbetet efter föräldraledighet. Lina vill ha en fast anställning för ökad ekonomisk trygghet och med den, frihet. Sammantaget är det en stor variation i dessa sex individers livssituation och deras livssyn är i stort sett oförändrad över

³⁵¹ Helve, (1993) kap.1-2.

³⁵² Hartman (1986) s. 160-164.

³⁵³ Jeffners antagande om att de unga finner livsåskådningsfrågor som något centralt i livet finner jag inte belägg för bland mina respondenter.

tid. Jag ser ingen tendens till instabilitet i livssynen under perioden 2000–2012.³⁵⁴

³⁵⁴ Se t.ex. Hartmans och Helves resonemang om instabilitet i de ungas livsåskådning.

10 Sammanfattning och diskussion

I avhandlingen *Från ung till vuxen*, undersöker jag sex åttiotalisters grundläggande värderingar under perioden 1999–2012 i ljuset av Ronald Ingleharts teori om *den tysta revolutionen*. Teorin grundas på ett antagande om en gradvis förändring av västvärldens värderingssystem i takt med generationsskiften. Detta antagande utgår från en så kallad socialisationshypotes som också är utgångspunkt för min studie. Mina två forskningsfrågor är: Bekräftas Ingleharts socialisationshypotes i förhållande till de i studien ingående individerna? Hur påverkas individen av de strukturella förändringar som sker under efterkrigstiden i västvärlden, inklusive Sverige?

De stora samhällsomvandlingarna som sker i de senmoderna länderna medför, enligt Inglehart, att den yngre generationens värdesystem utvecklas på så sätt att det skiljer sig markant från föräldragenerationens livssyn. Han antar också att de grundläggande värderingarna formas i barna- och ungdomsåren vilket antyder att den perioden är socialisationsprocessens begränsning. Enligt teorin interagerar individ och samhälle. En förändring på samhällsnivå leder till en förändring på individnivå som i sin tur leder till konsekvenser och förändringar på samhällsnivå. Han förutspår att livsstilsfrågor, som exempelvis inställning till miljö, jämställdhet, livskvalitet, etnisk tillhörighet, ideologi och omdefiniering av moral, kommer att få en allt större betydelse på den politiska agendan. Han tror också att det politiska systemets struktur kommer att förändras genom att olika intressegrupper baserade på annat än de politiska partiernas ursprungliga klassmotsättningar kommer att utmana den politiska eliten. Inglehart menar att de gradvisa förändringarna kan vara svåra att uppfatta och anser att det kan bero på en benägenhet att hålla fast vid traditioner och en avsaknad av begrepp eller modeller som kan omfatta skeenden eller alternativa framtidsbilder. Det fenomen som inte kan förstås eller förklaras redigeras och anpassas efter den gamla kartan.

De grundläggande värderingarna genomsyrar respondenternas syn på arbetslivets villkor, bildning/utbildning, politik/ideologi/religion och fritid. Dessa teman är, menar jag, delar av en livssyn. Respondenterna är också kategoriserade enligt Ingleharts indelning i materialister och postmaterialister samt "både och". De samhällsförändringar Inglehart refererar till undersöks genom en kartläggning av strukturella förändringar som sker i efterkrigstidens Sverige enligt ovan nämnda teman.

Syftet med genomgången är att ge en bild av den förändring som skett och fortfarande sker i Sverige. Jag använder begreppet omställningens tid i betydelsen att de stora kollektiva sammanhangen krymper samtidigt som de mer individbaserade ökar. De strukturella förändringar som sker påverkar individer i studien på olika sätt och det avspeglas i deras värderingar. Ingleharts socialisationshypotes får stöd då de värderingar som uttalades vid det första enskilda intervjutillfället år 2000 visar stabilitet under perioden 2000–2012.

Socialisationshypotesen är bunden till knapphetshypotesen

Ingleharts socialisationshypotes sammankopplas med knapphetshypotesen och utgår från Abraham Maslows behovshierarki som innebär att människor har vissa behov. Behoven följer en logisk ordning i fem steg, men individen kan inte eftersträva behovstillfredsställelse på en högre nivå förrän de underliggande stegen behov har tillgodosetts. Inglehart fokuserar de två nedersta stegen där det första steget är fysiologiskt: människan behöver mat, dryck och värme för att överleva. Det andra steget är trygghetsbehov: människan behöver stabilitet, säkerhet, struktur och skydd från rädsla och oro. Hans resonemang går ut på att den äldre generationen som upplevt krig, svält och materiell nöd prioriterar materiella värden. De västerländska efterkrigsgenerationer som generellt sett har levt i ett överflöd söker meningen med livet genom andra mål.

Jag modifierar knapphetshypotesen något eftersom det svenska välfärdssamhället innebär att de allra flesta, objektivt sett, har de materiella behoven tillgodosedda. Men, menar jag, den subjektiva upplevelsen av fattigdom/rikedom är avgörande för utvecklandet av materialistiska och postmaterialistiska värderingar på ett individplan. Respondenternas grundläggande värderingar förändras inte under perioden 1999–2012. Detta resultat kan jämföras med SOM-institutets studier som ger visst stöd för att värderingsförändringar är generationseffekter snarare än livscykeffekter. Men institutets studier visar också att det inom ungdomsgruppen finns stora värderingsskillnader. Vad som inte studerats är om de värderingar som respektive grupp har är av stabil karaktär över tid. SOM-institutet antar att det kan råda större värderingsskillnader inom ungdomsgruppen än mellan yngre och äldre då de ser att äldre "runt 30-årsstreck" har lägre postmaterialistiska vär-

den än de yngre. I min studie visar det sig att Lotta och Lennarts post-materialistiska värderingar inte mattas med stigande ålder. Jag kan inte diskutera förändringar i värdesystem mellan generationer i min studie eftersom den inte inkluderar föräldragenerationen men de strukturella omvandlingar som sker i Sverige under informanternas barn- och ungdomstid kan innebära att det sker vissa värderingsförändringar mellan generationers livssyn.

Förlängd ungdomstid, en grogrund för postmaterialistiska värderingar?

Generationsanalyser visar att åttiotalisterna har ett sent inträde i arbetslivet. Faktorer som ett ökat krav på högre utbildning men också svårigheten att etablera sig i arbetslivet bidrar till denna förskjutning. Materialisterna Lars och Lena har tidigt socialiserats in i arbetsliv och vuxenliv eftersom de börjar arbeta direkt efter gymnasieutbildningen och bildar familj, vilket minskar möjligheterna till andra, av eget intresse styrda aktiviteter. Materialisten Lina är, arbetsökande och upplever inte att trygghetsbehoven, Maslows andra steg i behovshierarkin, är tillfredsställda. Det finns tecken på en förlängd ungdomstid med post-materialistiska förtecken för Lotta, Lennart och "både och" - Lisa. I den förlängda tiden räknar jag in Lottas resor i kombination både med koppling till ett universitet i Sverige men också på egen hand. Erfarenheterna har utmynnat i mångkulturella projekt i Sverige. Lisa har arbetat utanför Sveriges gränser för att, som hon säger, utvecklas som människa. Hon har också genom åren drivit olika projekt samtidigt som hon studerat vid ett universitet. Denna breda kompetens har, enligt henne själv, gett en bra position i yrkeslivet. Lennart har förutom eftergymnasiala studier (folkhögskola, påbörjad lärarutbildning och studier i historia), erfarenhet från olika praktikplatser. Han har aktivt valt att få komma till dessa arbetsplatser för att med praktiskt arbete utveckla de teorier han har. Den politiska aktivismen med "Dumpster diving" är också, enligt Lennart, ett sätt att hushålla med resurser, för egen del, men också till gagn för en hållbar livsmiljö eftersom han introducerar fler unga i konsten att leva med små medel. Sammantaget kan den förlängda ungdomstiden bli en frizon där de egna valen fördjupar de post-materialistiska värderingarna.

Ingleharts uppfattning att det sker förändringar i postmaterialistisk riktning på flera områden i industriella länder delas bl.a. av Flanagan och Lee. De är också ense om att en utveckling där individer prioriterar

självförverkligandet kommer att bli ohållbar om inte den enskilda hållningen också riktas mot mål som gagnar samhället. Här tror Inglehart att individuell frihet *och* samhällsengagemang kan kombineras, medan Flanagan och Lee anser att den individualistiska hållningen där självförverkligandet står i centrum inte enkelt kan innefatta mål som rör samhället i stort. Österman är inne på liknande tankegångar och menar att postmaterialisten tär på tillgångarna för egen behovstillfredsställelse. Gökşen menar att postmaterialisten värnar den sociala rättvisan, demokratiska processer, yttrandefrihet och livskvalitet. Den tolkningen stämmer väl med de värderingar som framkommer vid intervjuer med postmaterialisterna Lennart och Lotta.

I min undersökning är det tydligt att postmaterialisterna kombinerar individuell frihet med ett engagemang för en hållbar miljö ur olika aspekter. Det är inte möjligt att med detta material "leda i bevis" att postmaterialisterna Lennart och Lotta bidrar till samhällsförändringar i postmaterialistisk riktning men respondenterna i min undersökning har en livshållning som är stabil över tid vilket kan innebära att det finns fog för Ingleharts socialisationshypotes. Om så är fallet kan, sakta men säkert, vissa värderingsförändringar äga rum.

Arbetslivets villkor

Den arbetsrättsliga förändringen i Sverige påverkar i hög grad mina respondenter. De lösa förbindelser som uppstår efter avregleringar inom arbetsrätten gör att den enskilda individen har ett större ansvar för sin dagliga utkomst under 2010-talet än under 1970-talet. Den utredning som belyser vikten av att undanröja arbetshinder för att individen flexibelt ska kunna vandra mellan anställning, studier, föräldraledighet, arbetslöshet och entreprenörskap är ännu inte införlivad i svensk arbetsmarknadspolitik. Däremot verkar arbetslivet i stort sett organiseras i den s.k. arbetslinjen, där 40 timmars arbetsvecka fortfarande är norm. Att arbeta för det gemensammas (kollektivets) bästa har varit en grundbult i välfärdens Sverige. Arbetsvillkoren har dock successivt förändrats, och i 2000-talets Sverige, såsom i många andra delar av världen, krackelerar samhället. Klyftan mellan de som har och de som inte har arbete, utbildning, ekonomi, fritidsaktiviteter, kontakter etc. vidgas. Den som har rätt utbildning vid rätt tillfälle kan få sin utkomst säkrad medan den som inte lyckats med detta kan hamna utanför. Konsekvenser som börjar synas är att lojaliteten mellan arbetstare/arbetsgivare avmattats, och en kultur av ömsesidig likgiltighet

smyger sig sakta in i arbetslivet. Ungdomsstyrelsens undersökningar visar också att yngre i ökande grad har ökad instrumentell hållning till arbete.

Konkurrensen inom yrkeslivet, där rationaliseringar innebär att färre kan göra mer, bidrar till ett segregerat samhälle och en ny klass i vardande, prekariatet. Inom prekariatet finns både vinnare (grinners) och förlorare (groaners). I prekariatet inryms kategorier från alla samhällsklasser. Grinners är de som vill tjäna en extra slant utan att ingå i andra arbetsrelaterade förpliktelser. Groaners är de som står utanför arbetsmarknaden och har svårt att ta sig in av olika orsaker.

Materialisterna Lars och Lena är etablerade på arbetsmarknaden som löntagare/arbetstagare. De har också goda inkomster jämfört med övriga arbetstagare i samma åldergrupp och kön. Materialisten Lina har svårt att finna vägar in i yrkeslivet och flyttas runt i olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Hon kan, enligt Standings definition, tillhöra, den växande skaran av yngre groaners d.v.s. den grupp inom prekariatet som inte lyckas att, i konkurrens med andra, ta sig in på arbetsmarknaden. Denna skara växer inom och utanför Sverige. "Både och" Lisa varvar anställning, studier, entreprenörskap och mammaledighet. Postmaterialisten Lotta gör medvetna val i riktning mot livskvalitet och självförverkligande. Hon väljer bort arbeten som inte ger arbetstillfredsställelse. Postmaterialisten Lennart har inte arbetslinjen som norm. Via ett antal olika praktikplatser har det egna politiska intresset utmynnat i möjlighet att påverka var (genusförskola, politiskt ungdomsförbund) han hamnar. Respondenternas inställning till arbete är i stort sett oförändrad mellan år 1999–2012.

Bildning och utbildning

Från den 1 juli 1991 har kommunerna hela ansvaret för att skolverksamheten genomförs i enlighet med lag och förordning. Läroplanen anpassas därför till den nya ansvarsfördelningen och till en mål- och resultatorienterad styrning av skolan. Wyndhamn menar att idén om bildningstanken i kärnämnet svenska lyser med sin frånvaro då kunskapsreproduktion utan efterföljande reflektion är den huvudsakliga aktiviteten i svensk gymnasieskola. Liedman menar att redan existerande pensum inom utbildningsväsendet behåller sin överordnade ställning vilket också Wyndhams studie visar. Kristensson Ugglå diskuterar behovet av bildning i en ny kontext. Globaliseringen innebär

att en omtolkning av många "självklara" begrepp för att skapa ett underlag för tillvarons förståelse i samtid och framtid är nödvändig. Frågan om: vad, hur och varför bildning och utbildning har, enligt Kristensson Ugglå, Wyndham, Liedman, Broady m.fl. lämnats till fria marknadskrafter i den globala eran.

Då skolan formas efter samhällets förändringar och krav under respondenternas skolgång innebär den ökande valfriheten och individens ansvar också en ökad individualisering inom skolans ram. Dessa förändringar märks särskilt i gymnasieskolan där 22 linjer ersätts av 16 nationella program med olika inriktningar. Dessa inriktningar och med dem valbara kurser är den enskilde elevens huvudbry. Lisas uppfattning om gymnasiesystemet och alla obligatoriska och valbara kurser:

Lisa: Men så här, hela mellanstadiet och högstadiet var jag bäst på allting i klassen hela tiden. Så började man gymnasiet så då visste man ju inte riktigt, systemet. Hur det ligger till här liksom. Då var det i ettan liksom då var det ju lite "äh vad då!" det var ju bara ettan, då hade man inte förstått riktigt hur mycket en kurs var värd. Om en kurs var på 110 timmar och du fick G i den så, "Nä men det är ju bara en kurs" så då får man ju sota för det nu. Så även om jag skulle få MVG i alla kurser som är kvar nu så höjer det inte mitt medel och det är ju det som är viktigt. Jag har ju räknat på det och kollat men medlet höjs knappt någonting och det på grund av misstag i ettan. Man måste få mer information så man får veta värdet i alla kurser för det vet man inte. (intervju 2000)

Lars, Lena och Lina har studerat vid olika yrkesprogram. Lennart, Lisa och Lotta har studerat vid olika högskoleförberedande program. Efter gymnasiestudier har Lennart studerat historia vid en högskola samt påbörjat men inte avslutat en lärarutbildning. Lisa har en kandidatexamen i kulturvetenskap samt ett antal avslutade universitetskurser i bagaget. Lotta har bl.a. en examen i sociologi, ett antal avslutade universitetskurser samt projektutbildning inom socialt entreprenörskap. Materialisterna Lars och Lina har en instrumentell inställning till utbildning. Lars konstaterar i efterhand, att han valde fel gymnasieprogram. Lina upplever att valt gymnasieprogram inte motsvarat hennes förväntningar. Materialisten Lena har en byråkratisk inställning till studier. Hon anser att gymnasieutbildningen är en bra väg in i yrkeslivet. Vidareutbildningens syfte är att säkerställa karriären inom det företag hon är anställd vid. "Både och"-Lisa anser att gymnasieutbildning är en väg till vidare studier. Hon har en byråkratisk syn så till vida att hon

ser studier som en väg vidare till en akademisk karriär med åtföljande arbete med hög status. Hon anser också att universiteten borde ha mer matnyttiga kurser, direkt användbara i yrkeslivet. Lisa studerar också konstvetenskap för den personliga utvecklingens skull men med en förhoppning att förvärvade kunskaper kan omsättas i yrkeslivet. Post-materialisterna Lennart och Lotta lägger tonvikt vid bildningsaspekten och personlig utveckling i de utbildningar och erfarenheter som de har fått under åren. Både Lennart och Lotta är nöjda med den högskoleförberedande gymnasieutbildningen där projektarbeten, ny teknik och alla valbara kurser har stimulerat tanken och utmynnat i kreativt skapande. Efter gymnasietiden förkovrar sig autodidakten Lennart en tid vid högskola, folkhögskola och i olika intressegrupperingar. Freemovern (officiell beteckning på studenter som studerar "på egen hand" utanför Sveriges gränser) Lotta startar den eftergymnasiala utbildningen med att studera språk i annat land, och fortsätter därefter vid några högskolor i Sverige. Via ett universitet studerar hon på resande fot, slutför studierna i Sverige där universitetsstudierna kombineras med turismutbildning vid Komvux. Efter examen i sociologi fortsätter studierna med en projektledarutbildning vid en folkhögskola där utbildningens mål är att lära sig leda sociala projekt med ett mångkulturellt perspektiv.

Inglehart ser i den högre utbildningen en stimulerande miljö som leder till intellektuell utveckling, gemenskap och självförverkligande. Eventuellt har denna miljö lakats ur något över tid och möjligen kan post-materialisten söka andra bildnings- och utbildningsformer. Lennart ratar högskoleutbildningen eftersom den inte utmanar tanken i någon större grad och Lotta navigerar i systemet efter egen kompass. Respondenternas inställning till bildning/utbildning är i stort sett oförändrad mellan 1999–2012.

Fritidens betydelse

Utvecklingen inom fritidssektorn tar fart på allvar under 1960-talets utbyggnad av den offentliga servicen. Kommunerna bygger fler fritidsanläggningar och subventionerar de olika föreningarnas bruk av anläggningarna samt betalar verksamhetsbidrag. Staten börjar intressera sig för medborgarnas behov och förväntningar på fritiden. Åren 1975–2000 kännetecknas av en vidgad fritidssektor.

Stats- och fritidsvetaren Lisbet Lindström konstaterar att den svenska politiska kulturen präglats av en stark tro på planering och centralstyrning fram till slutet av 1970-talet. Under 1980-talet sker en förändring inom fritidsområdet då en ökad privatisering och individuell valfrihet ersätter storskaliga lösningar och centralism. Kommersialiseringen av fritiden påbörjas redan i slutet av 1970-talet och denna inriktning eskalerar under 1980-talet. Under 1990-talet och framåt sker, inom fritidssektorns alla områden, privatiseringar i olika former.

Statliga utredningar under 2000-talet visar att det sker en ökning av antalet personer som får en mer instrumentell inställning till sitt arbete. Ökningen är tydligast i ungdomsgruppen. Den centrala roll som arbetet haft i människors liv verkar, enligt utredarna, vara på väg att omprövas, och särskilt bland unga. Arbetet blir ett medel för att nå målet - fritid.

Fritid är viktigt för mina respondenter, dock menar materialisterna Lars och Lena att arbetet får vara i första rummet. Materialisten Lina upplever att det är svårt att skilja ut "fritid" då hon, utan anställning, behöver stå till arbetsmarknadens förfogande för att uppbära levnadsbidrag. "Både och"- Lisa kan kombinera arbetet med fritidsintresset men har utöver en anställning, olika projekt/egen verksamhet. Post-materialisterna Lotta och Lennart kan inte inordna livet enligt arbetsmarknadens villkor eftersom fritidens innehåll är sammankopplad med den egna livstilen och identiteten.

Mina respondenters fritidsintressen har inte förändrats över tid. Lenas stora intresse, hästar, är vid liv men "det får vänta" p.g.a. heltidsarbete och små barn. Lisa har återvänt till födelsehemorten och den egna hästen. Hon ser också fram emot att prioritera tid i stallet under föräldraledigheten. Lenas och Lisas uppväxt i stallmiljöns ganska tuffa villkor kan ha bidragit till att de är handlingskraftiga. Lennart har varit och är fortfarande politiskt aktiv. Han ägnar stor del av fritiden till rollspel i olika former. Rollspelets idé är att i fiktiv form leva sig in i olika miljöer och gestalta andra personer öka den egna förståelsen för "den andre".

Lars tycker om spel i alla former, olika tv-spel är avkopplande och poker på nätet och vid "bordet" är stimulerande och spännande. Spelsinnet med taktiska val omsätts i det vardagliga livet. Lina har under många år varit och är fortfarande raggare. I ett mansdominerat sammanhang har hon tidigare blivit osynliggjord men under senare år har

hon "tuffat" till sig och bl.a. varit ensam ägare till två "Jänkare". Lottas fritid har ägnats till att söka efter möjligheter att komma ut i världen och finna andra spännande utmaningar t.ex. kulturmöten. Erfarenheter från resor och olika kulturer har utmynnat i engagemang i mångkulturella sammanhang i Sverige.

Skillnaden i egen fritid är stor. Lars och Lena har två barn vardera. Lisa har ett barn. Sammantaget är deras residualtid d.v.s. den tid som blir över när allt annat är avklarat, begränsad. Lina upplever brist på fritid då hon alltid måste stå till arbetsmarknadens förfogande. Lotta och Lennart värderar den egna fritiden högt. De kan också välja alternativa levnadssätt för att klara sig med ganska små medel. Den egna residualtiden kan betecknas som ganska väl tilltagen. De fritidsaktiviteter informanterna ägnat sig åt under ungdomsåren avspeglar de intressen och syn på livet som de har nu.

Jag ser ingen tendens till förändringar i synen på fritid och dess aktiviteter under perioden mellan 1999–2012.

Politisk och religiös förändring i Sverige

De strukturella förändringar som sker i Sverige under perioden 1970–2012 påverkar individen. Människor samlas i allt mindre utsträckning i partilokalen för att delta i det politiska arbetet eller i kyrkan för att få andlig spis. I ett samhälle där de traditionella kollektiva gemenskaperna minskar och de individuella intressebaserade sammanhangen ökar behöver de förändringar som inträffar förstås i en ny kontext, dvs. den gamla gjutformen duger inte längre. De kollektiva gemenskaperna finns ännu men parallellt med dessa finns en mängd alternativ att tillgå. Det är inte längre självklart att ingå i givna kollektiva sammanhang såsom politiska partier med fastställd agenda, delta i kyrkobesök med traditionell liturgi, tillhöra det rektorsområde som finns närmast hemmet eller studera vid den lokala högskolan. Det verkar som om Sveriges befolkning, i allt större utsträckning, ställer om från kollektiva helhetslösningar till intressebaserade sammanhang och individuella val inom alltfler områden. Jag kallar denna förändring *omställningens tid*. När de kollektiva sfärerna minskar i antal och storlek och andra sammanhang ökar innebär det att det är svårare att förstå hur den enskilde uppfattar tillvaron. En stor omvandling sker, med början från slutet av 1970-talet, inom de politiska partierna och Svenska kyrkan. Ett antagande är att

människor tappar intresse för den traditionellt organiserade partipolitiken och det religiösa utövandet.

Karlsson och Lundberg analyserar medlemsrasen i de svenska politiska partierna. En del av förklaringen är, enligt författarna, de strukturella förändringar som sker i efterkrigstidens Sverige men också att nya politiska sakfrågor blivit viktiga. Partiengagemangets nedgång, enligt Karlsson och Lundberg, beror inte på ett minskat samhällsengagemang utan de mer traditionella formerna inom politiska partier och organisationer ersätts med alternativa engagemangsformer. Den svenska partipolitiken lämnas också därhän. Endast var femtionde medborgare är medlem i något parti och inom kommun- och landstingspolitiken är flera förtroendeuppdrag vakanta, d v s det är svårt att engagera människor till politiskt arbete i traditionell form. Däremot verkar inte samhällsintresset att vara i avtagande då människor i stället samlas och agerar i alternativa grupperingar. Från ord till handling präglar frivilligverksamheterna. Fenomenen motsvarar Ingleharts antagande att den ökade medborgarkompetensen innebär att fler deltar i den politiska processen där nya former av deltagande kommer att utmana det etablerade politiska systemet.

Gustafssons tidiga studie visar att 1970-talets gymnasieelever intresserar sig för självförverkligande och själen i relation till verkligheten. Denna individuella hållning, antar Gustafsson, rymmer religiösa frågor men framstår som en religion utan tro. Gustafssons mätmetod, enkätundersökning, kan möjligen vara ett begränsat instrument för att förstå individens egen tolkning av tro och religion. Bäckströms m.fl., Frisk, Nynäs, Lövheim, Willander, Lövheim, Sjöborg och Rosen undersöker religionens roll i vår samtid och menar att förändringar inom religionen sår inte nödvändigtvis innebär att religionen försvunnit ur människors liv, men den går inte "att mäta" med en gammal metod. Ett förändrat beteende och handlingsmönster på individnivå är en naturlig följd av de strukturella omvandlingar som sker på samhällsnivå.

Majoriteten av de svenska medborgarna är fortfarande medlemmar i kyrkan men deltar inte i verksamheten. Det kan tyda på att de bekräftande ritualerna i den kollektiva religionsutövningen spelar en marginell roll och att majoriteten av medlemmarna nöjer sig med att kyrkan finns som ett kulturellt inslag som inte kräver engagemang från medlemmen. Att jag diskuterar Svenska kyrkan och inte andra trossamfund är för att visa hur Sveriges majoritetsreligion med dess utövande i det

offentliga utvecklas över tid. En förskjutning mot ett alltmer individualiserat samhälle kan innebära att Inglehart som med traditionella forskningsmetoder visar att Sverige toppar statistiken över sekulära länder, inte tar hänsyn till att religionens form och funktion ändras över tid. Troligt är att mätningarna avser det traditionella utövandet såsom att delta i gudstjänst och församlingsarbete däremot, vilket inte undersöks, är det mycket möjligt att tron lever vidare utan att manifesteras i kyrkorummet.

Respondenternas syn på ideologi/politik/religion

Intresse för ett aktivt deltagande i partipolitik har ingen av respondenterna. Lennart är politiskt medveten och har många idéer som kan bidra till en hållbar utveckling. Däremot ser han inte att det är möjligt att arbeta i en "trög" organisation (parti) utan väljer alternativa engagemangsformer. Aktivism är hans livsstil och ett sätt att medverka till en hållbar utveckling. Lotta driver politisk aktivism på ett annat sätt. Genom att i projektform skapa en arena där demokrati är ledordet försöker hon att få in "världen i Sverige och Sverige i världen". Syftet är att skapa nyfikenhet på det "okända" och stolthet över det kända på den egna orten. Lisa är en entreprenör som anställts som projektledare i en kommun för att bygga upp en kulturplattform. Hennes ideologiska grund omsätts i det dagliga arbetet. Lena är politiskt ointresserad och prioriterar sitt arbete och organiserar sitt liv efter det. Lina håller fast vid raggarkulturen som livsstil. Hon är inte aktiv i någon politisk organisation men har många idéer om vad som behöver förändras i samhället. Lars anser att familjen bör prioriteras och lägger ingen tid på politiskt engagemang men sympatiserar med den regering som räddar kvar industrijobben i Sverige.

Postmaterialisterna Lennart och Lotta är tydliga i sitt ställningstagande i trosfrågor. Däremot verkar det som om materialisterna Lars, Lina och Lena och "både och"- Lisa är kulturkristna. De engagerar sig inte i den kristna ritualens innehåll utan nöjer sig med dess form. De har/kan tänka sig att välja två engångsritualer, giftermål och dop. Postmaterialisten Lennart är gränsöverskridande och skapar en egen religion där "hen" markerar att en gud inte kan ha något bestämt kön. Postmaterialisten Lotta säger sig vara ateist.

Livsåskådning eller livssyn

Helve och Hartman antyder att en ung persons livssyn (världsåskådning enligt Helve och personlig livsåskådning enligt Hartman) är instabil. Hartman anser att den personliga livsåskådningen är en process där individens livsfrågor bidrar till att ändra och ompröva tidigare syn på livet. Helve är inne på liknande resonemang, nämligen att de ungas världsåskådning är instabil och ändras i takt med egen utveckling i kombination med förändringar i omvärlden. Då respondenterna i Helves undersökning fortfarande är unga, 20 år, då närstudien avslutas kan resultatet tyda på att den unges livssyn fram till de över tonåren är av prövande karaktär. Kurtén anser att det är en mycket svår uppgift att få en djupare förståelse för en individs livsåskådning om man inte "slår följe" under en längre tid. En rimlig konklusion och därför väljer jag att inte använda begreppet livsåskådning i relation till mina sex respondenter.

Förändringar i omvärlden påverkar individens livssyn. Därför menar Pettersson att det är angeläget med ett bredare spektrum vid studier av livsåskådningar med syfte att spåra värderingsförändringar. Jag ansluter mig till Petterssons resonemang och anser att en individs inställning till: arbete, bildning/utbildning, fritid och politik/ ideologi/religion, kan vara en livsåskådning, men i förhållande till Jeffners detaljerade livsåskådningsbegrepp och Kurténs, Helves och Hartmans definitioner väljer jag att använda livssyn. Bergström menar att livssyn kan vara synonymt med livsåskådning men jag håller isär begreppen. Jag använder livssyn för att markera att de teman jag undersöker kan vara *en del av* en livsåskådning men saknar andra delar som enligt Jeffners definition ska vara med. Begreppet livssyn använder jag i relation till de värderingar som undersöks.

Livssyn

Min undersökning om eventuella samhällsförändringars inverkan på individen i efterkrigstidens Sverige visar en stark förskjutning från kollektiva sammanhang till mer individbaserade dito. Hur denna förändring påverkar individer skiljer sig åt. Materialisterna Lars och Lena etablerar sig snabbt i yrkeslivet och bildar familj relativt tidigt. De är nöjda med tillvaron och funderar inte på någon större förändring i livet. Materialisten Lina har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden, vilket innebär att basbehoven inte är tillgodosedda. "Både och" - Lisa hoppas att arbetet som kulturstrateg kan bidra till en förändringsprocess och förnyelse inom kultur och fritidssektorn. Lisa har också bildat familj

och fått sitt första barn 2012. Postmaterialisterna Lotta och Lennart prioriterar den egna livstilen. Lotta är verksam i mångkulturella projekt med syfte att utveckla social hållbarhet i samhället. Lennart är aktiv i Grön Ungdom med syfte att utveckla en hållbar miljö/livsstil. Min longitudinella studie avslutas när samtliga är ca 30 år. Generella slutsatser om tidpunkt för en stabilisering i den egna livssynen låter sig inte göras, men den syn på livet som respondenterna artikulerade redan vid det första samtalet år 2000 visar en stabilitet över tid. Respondenternas livssyn är i stort sett oförändrad över tid. Jag ser ingen tendens till instabilitet i livssynen under perioden 1999–2012. Utvecklingstendenser som stöder teorin om *En tyst revolution* där en förändring på samhällsnivå leder till en förändring på individnivå som i sin tur leder till konsekvenser och förändringar på samhällsnivå kan spåras också i Sverige.

Diskussion och förslag till vidare forskning

De successiva värderingsförändringar som sker i Sverige tar fart på allvar efter andra världskriget. Utvecklingen i Sverige är m.a.o. snarlikt den Inglehart presenterar. Thorleif Pettersson har kritiserat Ronald Ingleharts något förenklade sätt att använda socialisationshypotesen. Om den primära socialisationens inverkan är de ense men Pettersson vill också lägga särskild vikt vid samhällsförändringars påverkan på individer. Om de kollektiva sammanhangen krymper medan de individuella ökar bör det innebära en utveckling mot en större mångfald i livssyner. Pettersson menar också att människors värderingar och livsåskådningar (livssyn) är fastlåsta i en dubbel fångenskap. Det vill säga, individen är låst i sin egen historia (socialisation inom familjen) men också i samhällets historia. Med det senare menas att individen är fången i den samhällssyn som råder under de formbara åren. De dubbla låsen, enligt Pettersson, är inte enkla att låsa upp vilket innebär att individens värderingar är en kombination av den egna livshistorien som utvecklas under de formbara barna- och ungdomsåren tillsammans med rådande samhällsnormer. Dessa "inlåsta" värderingar behåller de (troligen) livet ut.

Lars, Lena och Lina är materialister. "Både och"-Lisa är just både och. Postmaterialisterna Lotta och Lennart föreslår alternativa levnadssätt och inordnar sig inte i "systemet." Hur de olika värderingarna kommer att påverka samhällsutvecklingen är svårt att sja om men Lotta, Lennart och Lisa engagerar sig i projekt som involverar andra individer. Lotta driver ungdomsprojekt, Lennart leder grupper inom Grön Ungdom

och Lisa arbetar i en kommun med kulturprojekt, framför allt riktade till unga i en kommun. Troligtvis genomsyras deras respektive verksamheter av de egna värderingarna som i sin tur kan påverka deltagarna i viss riktning.

En ökad välfärd bidrar till att människor kan ägna mer tid till egna intressen. Fritiden med dess innehåll kan vara en bidragande orsak till värderingsförändringar. Ungdomsstyrelsen konstaterar i en undersökning att unga individer värdesätter den egna fritiden och en ökande andel får en instrumentell inställning till arbete. Fritiden ses som arena där självförverkligandet får utrymme medan arbetsplatsen ses som det motsatta. En högre utbildningsnivå, en variation i utbildningsutbudet där studenter har möjlighet att själva välja kurser utifrån eget intresse, och en längre period i ungdomsliv verkar vara faktorer som påverkar individers värderingar i en postmaterialistisk riktning.

Materialisterna Lars och Lena socialiseras snabbt in i yrkeslivet och deras uppfattning är att tiden till egna intressen är kraftigt begränsad. De har också två barn vardera och det dagliga livet fylls av arbete och familjeliv. Materialisten Lina står till arbetsmarknadens förfogande och tillvaron är, enligt Lina, en ständig jakt efter en inkomstkälla och bastrygghet. Både och- Lisa kan, menar hon, i olika projekt och i egna företag kombinera fritidsintresse med arbete. Några projekt ligger vilande från 2012 eftersom hon får sitt första barn. Postmaterialisterna Lotta och Lennart är båda ensamstående och värderar den egna fritiden högt. De väljer också alternativa levnadssätt för att klara sig med ganska små medel. De inordnar inte livet enligt arbetsmarknadens villkor därför att fritidens innehåll är sammankopplad med den egna livstilen. Denna studie på mikronivå visar att det inte enkelt låter sig göras att kategorisera "ungdomar" i ett gemensamt fack. Åttioalisterna Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta och Lennart har gemensamma referenspunkter men uppväxtvillkoren i ett samhälle som förändras från kollektiv till individ innebär att de individuella skillnaderna i respektive livssyn är relativt stora.

En slutsats från min longitudinella studie är att Lotta och Lennart inte tillhör en postmaterialistisk grupp, som endast söker ett självförverkligande i snäv individuell mening, något som Flanagan, Lee, Oscarsson och Österman antyder är synonymt med postmaterialism. Snarare uppvisar de ett engagemang för demokratiska processer, miljö och livskvalitet ur ett individ- och samhällsperspektiv vilket också Gökşens och

Inglehart och Petterssons studier visar. Studien visar också att de värderingar som respondenterna artikulera när de var 19–20 år är bestående.

Den här avhandlingen är, med nödvändighet, en lång historia. Från början var det tänkt att studien skulle avslutas år 2005. Vid den tidpunkten var respondenterna fortfarande ungdomar eller åtminstone unga vuxna. Vid den sista intervjun år 2012 var respondenterna vuxna. Det tar tid att uppfatta och förstå individers livssyn. Undersökningar som berör människors livssyn och värderingar behöver ägnas längre tid än vad som generellt sker idag då det är stor skillnad på att studera trender och attityder än en individs grundläggande värderingar. Mitt omständliga närmande till individers värderingar, utan på förhand bestämda frågor är tidskrävande men, menar jag, nödvändigt för att få svar på vad som rör sig i en ung människas huvud under socialisationen. Min ungdomstid är i förfluten tid, deras i nutid. Vissa beröringspunkter finns medan andra områden är helt nya för mig.

Ett värdefullt bidrag till vidare livssynsforskningen är att undersöka teorin om centrum – periferi d.v.s. skillnader/likheter mellan storstadsbon/landsbygdsbon i tider av stark koncentration av befolkning till storstadsregionerna medan stora delar av Sverige blir avfolkade. Vad händer med socialisationen i utvecklings- respektive avvecklingskommuner? Då det inom såväl utanför Sveriges gränser sker omfattande strukturella förändringar som påverkar individer på olika sätt är det en angelägen uppgift för framtidsforskare att fortsätta studera värderingar och värderingsförändringar.

Inglehart beskriver värderingsförändringar utgående från ett samhälles ekonomiska utveckling och sociala och kulturella system. Från 1990-talet sker en förändring i Sverige då ökande ekonomiska klyftor börjar uppmärksammas. Den svenska välfärden börjar krackelera och skapar olika villkor för individer. Hur denna förändring kommer att påverka olika individers livssyn är ett uppslag för vidare forskning ur ett materialistiskt och postmaterialistiskt perspektiv.

11 Summary

On the basis of Ingleharts theory of the silent revolution

In the thesis from young to adult, I examine six persons view of life, during the period 1999-2012 to examine Ronald Ingleharts theory of *The silent revolution*. The theory involves the assumption of a gradual change in the West's value system in pace with transition from one generation to the next. This assumption is based on a so-called socialization hypothesis which also is the starting point for my study. The major processes that are taking place in the late modern countries entails, according to Inglehart, that the younger generation's value system evolves in such a way that it differs markedly from the parent view of life. He also assumes that the core values are formed in childhood and adolescence, suggesting that this period is the limitation of the socialization process. According to the theory, individuals and society interact. A change in the societal level leads to a change on the individual level, which in turn leads to consequences and changes at the societal level. Inglehart believes that the gradual changes can be difficult to understand and believe that it may be due to a tendency to hold on to old traditions and a lack of concepts or models that may include acts or alternative future images. He predicts that lifestyle factors, such as the setting of the environment, gender equality, quality of life, ethnicity, ideology, and redefinition of morality, will get a greater importance on the political agenda. He also believes that the political system structure will be changed by various interest groups will be challenging the political elite.

The social transformations Inglehart refers to, I have examined by doing a survey of the structural changes taking place in post-war Sweden under the above themes. The aim of the review is to give a picture of the change that has taken place and is still taking place in Sweden. I use the concept of adjustment time in the sense that the larger collective contexts shrinks, while the more individual-based increases. Fundamental valuations permeate respondents' views on the conditions of working life, training / education, politics / ideology / religion and recreation. Those surveyed "themes" is, as I mean, parts of a view of life. The respondents were also categorized according to Inglehart's division into materialists, post-materialists and a mixed group. The structural changes that occur in the study affect individuals in different ways

and it is reflected in their values. The Ingleharts socialization hypothesis is supported as the values that were spoken at the first individual interview in 2000 shows stability over time, in 2012.

The hypothesis of socialization is bound to the hypothesis of scarcity

Ingleharts socialization hypothesis are coupled with scarcity hypothesis and it is based on Abraham Maslow's hierarchy of needs, which means that people have certain needs. The needs follow a logical order in five steps, but the individual cannot seek satisfaction of needs at a higher level, until the underlying needs in the ladder have been met. Inglehart focuses the bottom two steps in which the first step is physiologically: human beings need food, drink and heat to survive. The second step is security requirements:

People need stability, security, structure and protection from fear and anxiety. His reasoning is that the older generation who have experienced war, famine and material need, priority material values. Generations in the west born after the Second World War have generally lived in an abundance looking for sentence with life by other objectives. I modify the scarcity hypothesis slightly as the Swedish welfare state means that the majority, objectively speaking, seems to have the material needs fulfilled. But, I believe, the subjective experience of poverty/wealth is crucial for the development of materialistic and post materialistic values on an individual basis.

Basic values of the respondents do not change during 1999-2012. My study shows that the respondent's values do not fade with age. I cannot discuss changes in values between generations in my study when it does not include the respondent's parents but the structural changes that take place in Sweden during the respondent's childhood and youth can imply that there are some changes in values between generations ethos.

Extended youth, a breeding ground for post materialistic values?

The generation born in the 1980's has a late entry into the labour market. An increased demand for higher education and the difficulty of establishing in workplaces is two important factors. The Materialists Lars and Lena have early socialized into working life and adulthood as they

begin to work directly after upper secondary education and forming family, which reduces the chance of other, of its own interest controlled activities. The Materialist Lina is unemployed and looking for a job and experience an unsafe existence. (Maslows second step in the hierarchy).

There are signs of a prolonged youth with a post materialistic sign for Lotta, Lennart and "both and"- Lisa. In the extended time Lisa travels in combination with both connections to a university in Sweden, but also on her own. Experience has resulted in multicultural projects in Sweden. Lisa has worked outside Sweden's borders too, as she says, be developed as a human being. Through the years she has also pursued various projects while she studied at a university. This broad competence has, as she mean, given a good position in her professional life. Lennart has in addition, tertiary studies (folk high school, started teacher training and studies in history), experience from different placements. He has actively chosen to get access to these workplaces to develop practical work with his theories. The political activism of "dumpster diving" is also, according to Lennart, a way to conserve resources, for his own part, but also for the benefit of a sustainable living environment when he introduces more young people in the art of living with small funds. All in all, the extended adolescence becomes a free zone where they own selections deepen the post materialistic values.

Ingleharts view that there are changes in the post materialistic direction in several areas in industrial countries are divided by Flanagan and Lee. They also agree that the development, in which individuals prioritize fulfilment, will be unsustainable over time if not the individual attitude also will be directed against targets of benefit in the society. Inglehart believe that individual freedom and citizenship can be combined, while Flanagan and Lee consider that the individualistic attitude where fulfilment is in the centre is not easy to combine with objectives relating to society at large. Gökşen believe that the post materialist respects the social justice, democratic processes, freedom of expression and the quality of life. This interpretation is consistent with the values obtained in interviews with Lennart and Lotta. In my examination, it is clear that they combine individual freedom with a commitment to a sustainable environment from different aspects.

Working conditions

Changes in the Swedish labour law, affects my respondents. The loose relationships between employers and employees that arose after deregulation of labour law led to a greater individual responsibility for the daily livelihood during the 2010s than during the 1970s. The study highlights the importance of eliminating obstacles to individual flexibility to be able to walk between employment, studies, parental leave, unemployment and entrepreneurship is not yet incorporated in the Swedish labour market policy. However, in large, the working life seems to be organized in the so-called work line, where 40-hour working week still is standard in Sweden.

To work for the good of the common (collective) has been a cornerstone of welfare in Sweden. The working conditions, has, however, gradually changed and in the decade of 2010 Sweden (as in many other parts of the world), cracks appeared in the society. The gap between those who have and those who do not have work, education, economy, leisure activities, important contacts, etc. expands. They who have the right education at the right time can get their livelihoods secured while they who not have succeeded with this can fall outside. Consequences which start to appear are that the loyalty between workers/employers fades away and a culture of mutual indifference slowly creeps into the labour market. Studies from The Swedish Agency for Youth and Civil Society show that young people increasingly has increased instrumental approach to work.

Competition in professional life where rationalization means that fewer can do more contributes to a segregated society and a new class, Standing names, The Precariat. Within The Precariat are both winners (grinners) and losers (groaners). In The Precariat exists categories for all kinds of social classes. Grinners are those who want to earn an extra buck without being included in other work-related obligations. Groaners are those within the group the Precariat which do not succeed, in competition with others, to enter the labour market. This category is growing within and outside Sweden.

The materialists Lars and Lena are established in the labour market as employees. They also have a good income compared with other workers in the same age and sex. The materialist Lina has difficulties to find ways into working life and moves around in different employment measures. She can belong to, according to Standings definition, the growing number of younger groaners in The Precariat. "Both and" Lisa

alternate employment, studies, entrepreneurship and maternity leave. The post-materialist Lotta makes conscious choices in the direction of quality of life and self-fulfilment. She chooses work that gives satisfaction. The post-materialist Lennart has not "work line" as a norm. Via a number of different placements he has his own political interest resulted in an opportunity to choose where to practice (gender preschool, political youth organizations) for training. The respondent's approach to work is largely unchanged over time, between the years 1999 to 2012.

Education and Training

From 1st of July 1991 local authorities have full responsibility for how the school activities are carried out in accordance with laws and regulations. The curriculum is adjusted to the new distribution of responsibilities and to a target and results-oriented management of the school. Wyndhamn mean that the idea of forming the idea of the core subject Swedish conspicuous by their absence when knowledge reproduction without subsequent reflection is the main activity in the Swedish upper secondary school. Liedman believe that already mainstream curriculum in education has retained its superior position which also the Wyndham study shows. Kristensson Ugglå discusses the need of the formation of a new context. Globalization means that a reinterpretation of the many "obvious" concept to create a basis for understanding upsurge in present and future is necessary. The question: what, how, and why education and training have been, according to Kristensson Ugglå, Wyndham, Liedman, Broady et.al, handed over to the free market forces in the global era.

When the school is formed after the societal changes and requirements during the respondents schooling implies the increasing freedom of choice and individual responsibility also increased individualization within the school framework. These changes can be seen in upper secondary school where 22 lines will be replaced by 16 national programs with different directions. These guidelines, and with them, selectable courses are the individual learner's headache. Lisa's idea of the school system and all the mandatory and optional courses:

The whole school and high school was I best at everything in the class all the time. So then we started to go to High school and we knew not, of course, rightly, the system. How it is to this as well. Then there was the one as well as when it was a little "is overrated

what then!" it was, of course, only one, when it had not quite understood how much a course was worth. If a course was at 110 hours and you got a rating G you felt, "Well, it is, of course, only a course" you'll have to pay for it now. Even if I would get MVG in all remaining courses it will not raise my average rating and that is, of course, important. I have counted on it, and checked but average rating is only raised slightly less than nothing, due to a mistake in the first grade. We must have more information so you may know the value of all of the courses because you don't know it. (Interview 2000)

Lars, Lena and Lina have studied at different vocational education programs. Lennart, Lisa and Lotta have studied at different pre-university education programs. Lennart have studied history after upper secondary school at a college and started, but have not finished, a teacher training program. Lisa has a bachelor's degree in cultural sciences, as well as a number of completed university courses in her list of qualifications. Lotta has, inter alia, a bachelor's degree in sociology and a number of university courses, as well as a project education in the field of social entrepreneurship. The materialist Lars and Lina have an instrumental approach to education and training. Lars notes afterwards, that he chose the wrong vocational education. Lina experience that the selected vocational education hasn't met her expectations. The materialist Lena has a bureaucratic approach to studies. She believes that her vocational education is a good way into working life. Continuous training is intended to ensure her career within the company she is employed at. "Both and" -Lisa believes that education is a way to further studies. She has a bureaucratic approach so far that she sees studies as a way to an academic career with accompanying work with high status. She also considers that the universities should be more helpful suggestions courses, directly useful in her professional life. Lisa has also been studying the history of art for the sake of her personal development, but with a hope that acquired knowledge can be used in the working life. The Post- materialists Lennart and Lotta emphasize the aspect of formation and personal development in the education and both their experience are that they have received that over the years. Both Lennart and Lotta are satisfied with the pre-university education in upper Secondary school where project work, new technologies and all selectable courses have stimulated their minds. After some time in college and folk high school improves the autodidact Lennart himself in different political groups. The Free mover (official designation of students who are "on their own" outside Sweden's borders) Lotta starts her post-secondary education with language studies in another country, and

then continues at different universities in Sweden. She has also done some educational journeys i.e. distance education outside of Sweden with a connection to a university through the Internet. After graduation in sociology, she continues her studies with a project management training at a folk high school where the training goals is to learn to lead social projects with a multi-cultural perspective. Inglehart can see a stimulating environment in higher education which leads to intellectual development, fellowship and self-actualization. This environment may have been soaked over time and it's possible that the post-materialist searches other arenas for education and training. Lennart however, rejects higher education when it does not challenge the idea in any greater degree and Lotta navigates in the system after her own compass.

The respondent's approach to education/training is largely unchanged over time, between the years of 1999 to 2012.

Leisure

Development for leisure takes speed seriously in the 1960s expansion of the public service. The municipalities are building more recreational facilities and subsidizing the various voluntary organizations use of the facilities, as well as pay grants for actions. The state begins to take an interest in citizens' needs and expectations of your leisure time. The year's between 1975-2000 is characterized by a widening sector for leisure. The Swedish political culture was characterized by a strong belief in planning and centralized up to the end of the 1970s. During the 1980s, there is a change in the area of leisure, for example, when an increased privatization and individual choice replaces large-scale solutions and centralism. Commercialization of leisure time begins already at the end of the 1970-century and this approach escalates during the 1980s. During the 1990s and forward, within the sector of leisure all areas starts a privatization in various forms. Government investigations during the decade after year 2000 show that there is an increase in the number of people who have a more instrumental approach to its work. The increase is most noticeable among youths. The central role of work in people's lives seems to have had, according to investigators, be on the road to be re-examined, and in particular among young people. The work is a mean to achieve the goal - leisure time.

Leisure time is important for my respondents; however, mean the materialists Lars and Lena that work will be in the first room. The materialist Lina feels that it is difficult to distinguish "leisure time" when she, without employment, need to be available on the labour market to collect unemployment benefits. "Both and"- Lisa can combine work with her leisure interests, but has in addition an employment, various projects/own activities. The Post- materialists Lotta and Lennart cannot organize their life according to the conditions of the labour market. They choose alternative ways in which a new approach to work is concatenated with their own lifestyle. My respondent's avocation has not changed over time. Lenas large interest, horses, is still very important, but "it may wait" because of full-time work and small children. Lisa has returned to her birthplace and horse. She also looks forward to prioritize her own time in the stable under her parental leave. Lennart has been and is still politically active. He spends much of your leisure time to roleplaying games in various forms. The idea of roleplaying is that in phantom form live in different environments and other persons to increase the own understanding of "the other".

Lars thinks about games in all forms, different computer games are relaxing and poker on the web and at "Table" is stimulating and exciting. Lina is a hot-rodder and as she says, it is a lifestyle. Lottas leisure time has been devoted to the search for opportunities to get out in the world and find other exciting challenges such as different cultures. Experiences from travel and different cultures have resulted in involvement in multicultural contexts in Sweden.

The difference in the respondents owns leisure time is large. Lars and Lena have two children each and Lisa has one child. All in all, their residual times are limited. With residual time means the time (of leisure) when everything else, transport to and from work, sleep and housework, etc. is done. Lina is experiencing a lack of leisure time when she always must be available on the labour market. Lotta and Lennart appreciate the own leisure high. They can also choose an alternative way of life to cope with quite small funds. Their own residual time can be characterized as being quite generous. The recreational activities respondents have spent on under their adolescence reflect the interests and vision of life as they have now. I can see no tendency to changes in the concept of leisure and its activities during 1999-2012.

Political and religious change in Sweden

The structural changes that took place in Sweden during the period 1970-2012 will affect individuals. People gather increasingly less in the locals of political parties in order to participate in the political process or in the church to get spiritual fire. In a society, where the traditional collective communities decreases and the individual interest based contexts increases, need the changes that occur, of course, examines with new tools in a in a new context. The collective communities are yet available, but in parallel with these there is a range of options available. There is no longer a constraint to be included in a given collective context, such as political parties with a fixed agenda, participate in chapel with traditional liturgy, and belong to the school closest to your home, or study at the local university. It seems to me that Sweden's population, increasingly, is changing attitudes towards collective solutions and chooses more to interests, based contexts and individual choice within an increasing number of areas. I call this change switch-over time. When the collective spheres decrease in number and size and other context increases, it means that it is difficult to understand how the individual perceives life. A major transformation is taking place, with the beginning of the end of the 1970s, within the political parties and the Church of Sweden. The assumption is that people lose interest in the traditionally organized party politics and the religious exercise.

Karlsson and Lundberg have analysed the Swedish political parties. A part of the declaration is, according to the authors, the structural changes taking place in post-war Sweden, but also that new political issue becomes more important. According to them it seems that more traditional forms of political parties and organizations are replaced by alternative forms of engagement.

Adopted Ingleharts phenomena corresponding to the increased competence of the citizens means that more people involved in the political process where new forms of participation that will challenge the established political system.

Bäckström et al, Frisk, Nynäs, Gustafsson, Willander, Lövheim, Sjöborg and Rosen have examined religion's role in our contemporary world and believe that changes in the religious sphere does not necessarily mean that religion disappeared from people's lives, but it does not "measures" with an old method. More likely is that the measurements refer to the traditional exercise such as to participate in worship and congregation work. However, it is very possible that faith lives on in

different forms. This can be an indication that the confirmatory rituals in the collective to practice religion play a marginal role and that the majority of the members are satisfied with the church as a cultural element which does not require a commitment from Member. In the example here I mean the Church of Sweden, the largest community of faith in Sweden.

Respondents views on ideology/politics/religion

None of the respondents show an interest for an active participation in party politics. Lennart is politically aware and has many ideas that can contribute to a sustainable development. However, he sees that it is not possible to work in a ponderous organization (political party) without alternative forms of engagement. Activism is his lifestyle and a way to contribute to a sustainable development. Lotta is driving political activism in a different way. By different projects formed in a creative arena in which democracy is highlighted she attempts to get the "world into Sweden and Sweden into the world". The aim is to create curiosity in the "unknown" and take pride in the knowledge of their own. Lisa is a contractor who has been employed as a project manager in a municipality to build up a cultural arena. Her ideological basis is traded in the daily work. Lena is politically disinterested and prioritizes her work and organizes her life after it. Lina is fixed in the culture of hot-rodders as a lifestyle. She is not active in any political organization, but has many ideas about what needs to be changed in society. Lars believes that the family should be a priority and spend no time on political commitment, but sympathize with the government which saves left industrial production in Sweden.

The Post- materialists Lotta and Lennart are clear in their position on religious matters. However, it seems as if the materialists Lars, Lina and Lena and "both and"- Lisa is cultural Christians. The does not get involved in the Christian rituals content, but are pleased with its form. They have/can imagine selecting two rituals, marriage and baptism. The Post- materialist Lennart is a cross-border and create his own religion where "hen" (not he, not she) indicates that a God may not have any specific gender. The Post- materialist Lotta says to be an atheist.

Theory of live or values

Helve and Hartman suggests that a young person's values (world view according to Helve and personal theory of life according to Hartman)

are unstable. Hartman believes that the personal theory of life is a process where the individual's fundamental aspects of life help to change and review earlier theory of life. Helve is touched on similar reasoning, namely that the young people's ideology is unstable and amended in line with their own development in combination with changes in the surrounding world. Though the respondents in Helve's examination are still young (20 years) when the study is terminated, the results indicate that the values of the teens have a tentative character. Kurtén believes that it is a very difficult task to get a deeper understanding of an individual's theory of life if we do not be able to join the person for a longer period of time. A reasonable conclusion and that is why I choose not to use the concept theory of life in relation to my six respondents.

Changes in the surrounding world will affect the individual values and according to Pettersson, there is an urgent need for a wider range of studies of ideologies to track value changes. I agree with Pettersson's reasoning and consider that an individual's attitude to: work, education/training, leisure and policy/ ideology/religion, can be a part of a theory of life, but it does not include all the components. Therefore, I use the term values in relation to the fields that are being examined.

Values

My examination of the possible social changes impact for the individual in post-war Sweden shows a strong shift from collective context to more individual based ditto. How this change affects individuals differ.

The Materialists Lars and Lena established themselves quickly in working life and formed family relatively early. They are satisfied with their life and are not considering any major changes in it. The Materialist Lina has difficulties to establish herself in the labour market, which means that basic needs are not met. "Both and"- Lisa hopes that her work with culture issues can contribute to a process of change and renewal in culture and leisure activities. Lisa has also formed a family and got her first child in 2012. The Post-materialists Lotta and Lennart prioritize their own lifestyles. Lotta is effective in multicultural projects with the aim to develop social sustainability in society. Lennart is active in Green youth with a view to developing a sustainable environment/lifestyle. My longitudinal study is completed when all is 30-32 years old. General conclusions on the date for a stabilization in a person's

own values does not allow itself to be made, but the view of life which respondents articulated already at the first interview 2000 shows a stability over time. The respondent's ethos is largely unchanged over time. Developments which support the theory of *The Silent Revolution* where a change at the societal level leads to a change at the individual level, which in turn leads to consequences and changes at the societal level can be traced also in Sweden.

Discussion and proposals for further research

The successive value changes in Sweden took speed seriously after the Second World War. The development in Sweden is in other words similar to the value studies Ingleharts presents. Thorleif Pettersson has criticized Ronald Ingleharts somewhat simplified way to use the hypothesis of socialization. They agree on the impact of the primary socialization, but Pettersson also wants to put a special emphasis on changes in societies and the impact on individuals. If the collective context shrinks while the individual increases, it should mean a development toward a greater diversity in world views. Pettersson also believes that human values and philosophies are locked in a double captivity. That is to say, the individual is locked in his or her own history (socialization within the family) but also in society's history. The double locks, according to Pettersson, is not easy to lock up, which means that the individual values is a combination of its own history of life developed under childhood and adolescence together with the prevailing norms in society. These "locked" values, tend to remain in his or her lifetime.

Lars, Lena and Lina are materialists. "Both and" -Lisa is just both and. The Post-materialists Lotta and Lennart proposes alternative ways of life and do not subsume themselves in "the system." How the different values will affect society is difficult to predict but Lotta, Lennart and Lisa are committed in projects involving other individuals. Lotta operates youth projects, Lennart lead groups within the green youth and Lisa are working with cultural projects primarily targeted to young people in a municipality. It is possible that their own values in their respective activities may have an impact on the participants in a certain direction. An increased welfare contributes to that people can devote more time to their own interests. Leisure time with its contents can be a contributing factor in the changing in values among people. The Swedish Agency for Youth and Civil Society notes in a study that young individuals value their own leisure time and an increasing proportion

may have an instrumental approach to work. Leisure time is seen as an arena where fulfilment may space while work is seen as the opposite.

A higher level of education, a variation in education and training in which students have the opportunity to choose their own courses based on their own interest, and a longer period in youth seems to be factors that affect the individual values in a post- materialistic direction. The Materialists Lars and Lena socialize quickly into their working lives and their view is that the time to own interests is greatly restricted. They also have two children each, and daily life is filled with work and family life. The Materialist Lina is available on the labour market and life is, according to Lina, a constant search of a source of income and security. "Both- and" Lisa can, she means, in different projects and in her own businesses combine leisure pursuit with the work. A few projects are at rest from 2012 when she gets her first child. The post- materialists Lennart and Lotta are both single and appreciate the own leisure high. They also choose alternative lifestyles to cope with quite small funds. Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta and Lennart, all born in the 1980s has common points, but the living conditions in a society that is changing from collective to individual means that the individual differences in the respective view of life is relatively large. A conclusion from my longitudinal study is that the post- materialists Lotta and Lennart do not belong to a group, which only searches for a self-realization in a narrow individual meaning, as Flanagan, Lee, Oscarsson and Österman suggest is synonymous with post- materialism. Rather, they exhibit a commitment to democratic processes, environmental and quality of life of an individual and societal perspective which also Inglehart, Gökşens and Pettersson's studies show. The study also shows that the values that respondents articulated when they were 19 and 20 years remains when they reach adulthood.

This thesis is, of necessity, a long history. From the beginning, it was intended that the study would be terminated 2005. At the time the respondents were still young or at least young adults. Therefore, I decided to make the last interview is 2012 when the respondents were adults. It takes time to understand individual values. Studies relating to humans world view and values need to be given more time than what is generally today when there is a great difference between studying trends and attitudes than of individual's fundamental values. My cumbersome approach to individual values without any prior specific issues is time-consuming, but, I believe, necessary to get answers on

about what's going on in a young person's head during socialization. I see no tendency to instability in values during 1999-2012. This supports Ingleharts socializations hypotheses.

A valuable contribution to further knowledge about socialization in contemporary society's is to examine the theory of centre-periphery i.e. differences/similarities between city dweller and people living in the countryside in times of strong concentration of the population in metropolitan areas while large parts of Sweden will be depopulated. Then it, within both outside and inside Sweden's borders, is an extensive structural change which affects individuals in different ways it's an urgent task for futurologists to continue studying values and change in values. Inglehart describes changes in values output from a society's economic development and the social and cultural system. From the 1990s, there is a change in Sweden, where increasing economic disparities starts attention. The Swedish welfare system begins to crack and creates an uneven playing field for individuals. How this change will affect various individuals' values is a question for further research from a materialistic and post- materialistic perspective.

12 Referenser

- Ahrne, Göran (1976). *Den gyllene kedjan: studier i arbete och konsumtion* (Diss.). Uppsala: Uppsala universitet.
- Allardt, Erik (1965). *Samhällsstruktur och sociala spänningar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Allardt, Erik (1977). *Att ha, att älska, att vara: om välfärd i Norden*. (Ny tr.). Lund: Argos.
- Allvin, Michael (2006). *Gränslöst arbete: socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*. Malmö: Liber.
- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (1994). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Kerstin & Danforth, Annelie (2009). *Från ett socialt problem till kult – En studie av raggarkulturen förr och nu*. Examensarbete, Socionomprogrammet, Högskolan i Kalmar. Hämtad 2014-03-03 från <http://www.uppsatser.se/uppsats/3d9c1f57a2/>
- Arbetsmarknadsdepartementet (2002). *Hållfast arbetsrätt - för ett förändringsförmåg arbetsliv*. Ds 2002:56. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer. [Elektronisk resurs]. <http://www.regeringen.se/content/1/c4/17/55/a51ca469.pdf>
- Arvidson, Peter & Bucht, Rolf (1976). *Fritiden i Sverige: ett sociologiskt perspektiv*. Stockholm: Esselte studium.
- Aubert, Vilhelm (1979). *Sociologi: Socialt samspel*. Stockholm: AWE/Geber.
- Bengtsson, Anders & Östberg, Jacob (2011). *Märken och människor: om marknadssymboler som kulturella resurser*. (2 uppl.). Lund: Studentlitteratur AB.
- Berg, Anne & Edquist, Samuel (2011). *Folkbildning*. I: Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (red.) *Utbildningshistoria: en introduktion*. Lund: Studentlitteratur, 179–195.
- Berger, Peter. L. & Luckmann, Thomas (1991). *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. (Ny tr.). London: Penguin.
- Berglind, Sten. (2005a). *Raggare: rebellerna som skakade Sverige*. Stockholm: Max Ström

- Berglind, Sten. (2005b). Raggarkultur. *Dagens nyheter*, 8 oktober. Hämtad 2014-05-13 från <http://www.dn.se/arkiv/motor/rebellisk-klassresa-i-raggarbil>
- Berglund, Tomas (2001). *Attityder till arbete i Västeuropa och USA: teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder*. (Diss.). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Berglund, Tomas, Berglund, Tomas & Schedin, Stefan (2009). *Arbetslivet*. (2 bearb. uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Bergström, Lars (2000). Om livsåskådningar. I: Modée, Johan (red.) *Tro, vetande, mystik: Svensk religionsfilosofi 1900–1999: en antologi*. Eslöv: B. Östlings bokförlag. Symposium.
- Berhardt, Victor & Olme, Elisabet (2013). *Vilken arbetsmarknad ska vi ha? Katalys no:3*. Hämtad 2014-02-02 från http://static.katalys.org/uploads/report/pdf_color/3/katalys_no._3.pdf
- Bohlin, Ingrid (red.) (2003). *De kallar oss unga: Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Broady, Donald (1984). Om bildning och konsten att ärva. I: Burman, Anders & Sundgren, Per (red.) (2010). *Bildning*. Göteborg: Daidalos, 359–378.
- Brodén, Daniel (2013). *Kulturvanor i Sverige 1989–2012. SOM-rapport nr 2013:16*. Hämtad 2013-12-10 från http://www.som.gu.se/digital-Assets/1455/1455152_kulturvanor-i-sverige-1989-2012.pdf
- Bromander, Jonas (2008). Enköpingsstudien: en religionssociologisk analys. I: Ahlstrand, Kajsa & Gunner, Göran (red.). *Guds närmaste stad? En studie om religionernas betydelse i ett svenskt samhälle i början av 2000-talet*. Stockholm: Verbum, 53–102.
- Brunstad, Paul Otto (1998). *Ungdom og livstolkning: en studie av unge menneskers tro og fremtidsforventninger*. (Diss.). Oslo.
- Butler, Judith (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Bäckström, Anders, Edgardh Beckman, Ninna & Pettersson, Per (2004). *Religiös förändring i norra Europa: en studie av Sverige: "från statskyrka till fri folkkyrka"*: slutrapport. Uppsala: Diakonivetenskapliga institutet.
- Casanova, José (1994). *Public religions in the modern world*. Chicago: University of Chicago Press.

- Collingwood, Robin George. (1956). *The idea of history*. New York: Oxford Univ. Press.
- Davies, Bronwyn (2003). *Frogs and snails and feminist tales: preschool children and gender*. (2 uppl.). Cresskill, N J: Hampton press.
- Edgren, Henrik (2011). Folkskolan och grundskolan I: Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (red.). *Utbildningshistoria: en introduktion*. Lund: Studentlitteratur, 103–119.
- Eklund, Lina (2012). *The sociality of gaming: a mixed methods approach to understanding digital gaming as a social leisure activity*. (Diss). Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. [Elektronisk resurs] <http://su.divaportal.org/smash/get/diva2:574218/FULLTEXT02>
- Ekonomifakta (2008). *Finanskrisen*. Hämtad 2014-11-22 från www.ekonomifakta.se/sv/Artiklar/2008/Oktober/Vad-ar-finanskrisen
- Ekonomifakta (2009). *Finanskrisens effekter*. Hämtad 2014-11-22 från <http://www.ekonomifakta.se/sv/Artiklar/2009/September/Finanskrisens-effekter-i-Norden>
- Ekonomifakta (2013). *Arbetsmarknad/arbetslöshet*. Hämtad 2014-11-22 från <http://www.ekonomifakta.se/sv/Fakta/Arbetsmarknad/Arbetsloshet>
- Enequist, Gunnar (2010). *Internationell mobilitet (Rapport 2010: R)*. Stockholm: Högskoleverket. Hämtad 2012-03-29 från: <https://www.uk-ambetet.se/download/18.197eccc1140ee238b58f8a/1403093620281/1010R-universitet-hogskolor-arsrapport-2010.pdf>
- Eskilsson, Lena (2000). Fritid som idé, struktur och praktik: rätten till lättja eller friluftsliv i folkhemmet. *Historisk tidskrift*. Stockholm, 29–53.
- Eskilsson, Lena (2001). Sommarssemester – idé, praktik och personliga perspektiv. I: Alex, Peder & Hjelm, Jonny (red.). *Efter arbetet*, 159–177.
- Flanagan, Scott C & Aie-Rie, Lee (2000). *Value change and democratic reform in Japan and Korea*. Hämtad 2005-10-12 från <http://cps.sagepub.com/content/33/5/626>

- Folkkampanjen för gemensam välfärd (2014). *Gemensam välfärd*. Hämtad 2014-06-17 från: <http://valfardskampanjen.se/>
- Forsberg, Lena (2012). *Manegen är krattad: Om flickors och kvinnors företagsamhet i hästrelaterade verksamheter*. (Diss.). Luleå: Luleå tekniska universitet. [Elektronisk resurs] [http://pure.ltu.se/portal/sv/publications/manegen-ar-krattad\(6a9bef95-37e5-4ee0-88f8-89a2236cd4d7\).html](http://pure.ltu.se/portal/sv/publications/manegen-ar-krattad(6a9bef95-37e5-4ee0-88f8-89a2236cd4d7).html)
- Forskningsetiska delegationen. (2009). *Etiska principer för humanistisk, samhällsvetenskaplig och beteendevetenskaplig forskning och förslag om ordnande av etikprövning*. Helsingfors. Hämtad 2012-01-26 från <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/etiskaprinciper.pdf>
- Fridlund Karlsson, Åsa (2009). *Mer pengar på fritid än mat*. (Statistiska centralbyrån, SCB. Välfärd nr.3). Hämtad 2014-02-09 från http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0001_2009K03_TI_03_A05TI0903.pdf
- Fridolin, Gustav (2009). *Blåsta: nedskärningsåren som formade en generation*. Stockholm: Ordfront.
- Frisk, Liselotte & Nynäs, Peter (2012). Characteristics of contemporary religious change: Globalization, neoliberalism, and interpretative tendencies. I: Nynäs, Peter, Lassander, Mika & Utriainen, Terhi (red.). *Post-secular society*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- Frisk, Liselotte & Åkerbäck, Peter (2013). *Den mediterande dalahästen: religion på nya arenor i samtidens Sverige*. Stockholm: Dialogos.
- Frängsmyr, Carl (2011). Universitetets historia. I: Larsson Esbjörn & Johannes Westberg (red.). *Utbildningshistoria: en introduktion*. Lund: Studentlitteratur, 143–157.
- Fürth, Thomas & Holmberg, Ingvar (2002). *80-talisterna kommer: om kollektiva egoister, självupppoffrande livsnjutare och andra ungdomar*. Uppsala: Konsultförlaget/Uppsala Publ. House.
- Galtung, Johan (1976). On the future, future studies and future attitudes. I: Ornauer, Helmut & Wiberg, Håkan (red.) *Images of the world in the year 2000: a comparative ten nation study*. Atlantic Highlands, N.J: Humanities P.
- Gardell, Bertil (1977). *Arbetsinnehåll och livskvalitet: en sammanställning och diskussion av samhällsvetenskaplig forskning rörande människan och*

- arbetet*. (2 bearb. uppl.). Stockholm: Prisma i samarbete med Landsorganisationen i Sverige.
- Geertz, Clifford (1973). *The interpretation of cultures* (Ny tr.). New York, NY: Basic Books.
- Giddens, Anthony (1998). *Sociologi* (2 bearb. uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Goldthorpe, John H. (red.) (1971). *Arbetaren i överflödssamhället*. Stockholm: Aldus/Bonnier.
- Gustafsson, Berndt (1974). *Gymnasieeleven och livsfrågorna: studiematerial för lärare i so-ämnen, i första hand religionskunskap, på gymnasieskolan, utarbetat på uppdrag av skolöverstyrelsen*. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Gustavsson, Bernt (2009). *Utbildningens förändrade villkor: nya perspektiv på kunskap, bildning och demokrati*. Stockholm: Liber.
- Gustavsson, Caroline (2013). *Existentiella konfigurationer: om hur förståelsen av livet tar gestalt i ett socialt sammanhang*. (Diss.). Stockholm: Stockholms universitet.
- Gökşen, Fatoş (red). (2002). Environment and behaviour. *Sages Publications 2002, Vol.34 No.5*, 616-633. Hämtad 2006-06-03 från <http://eab.sagepub.com/content/34/5/616>
- Hagevi, Magnus (2007). *De postsekulära generationerna*. Hämtad 2009-08-12 från http://www.som.gu.se/digitalAssets/1297/1297906_059-074.pdf
- Hartman, Sven G. (1986). *Barns tankar om livet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hatje, Ann-Katrin (2013). Svensk välfärdspolitik och social rationalism: makarna Myrdals kris i Befolkningsfrågan. I: Swärd, Hans, Edebalk, Per Gunnar & Wadensjö (red.). *Vägar till välfärd: idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber, 195–210.
- Hatt, Anna-Karin (2013). Månggifte. *Göteborgsposten*, 9 januari. <http://www.gp.se/nyheter/debatt/1.1202821-hatt-landadefel-om-manggifte>
- Helve, Helena (1993). *The world view of young people: a longitudinal study of Finnish youth living in a suburb of metropolitan Helsinki*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

- Helve, Helena (red.) (2003). *Ung i utkant: aktuell forskning om glesbygd-
ungdomar i Norden*. København: Nordiska ministerrådet.
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997). *Forskningsmetodik:
om kvalitativa och kvantitativa metoder*. (2 bearb. uppl.). Lund: Stu-
dentlitteratur.
- Holmgren, Maria Magdalena (1997). *Ingleharts livsåskådningsforskning:
relaterad till teoretisk kritik och metodologiska aspekter aktuella för ag-
gregerade studier*. C/D-uppsats/1997:03. Luleå: Luleå tekniska uni-
versitet.
- Holzer, Susanna (2009). *University choice, equality, and academic perfor-
mance*. (Diss.). Växjö: Växjö universitet.
- Håkansson, Kristina & Isidorsson, Tommy (2009). Tillfällig arbetskraft
och arbetsvillkor. I Berglund, Tomas & Schedin, Stefan (red.). *Ar-
betslivet*. (2 bearb. uppl.). Lund: Studentlitteratur, 317-345.
- Hårsman, Ingrid (1999). Hoppet är vår vän. *Framtider årgång 18*, (3),
12-14. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Högskoleverket (2012). *Verksamhetsrapport 2012:10R*. Tillgänglig på In-
ternet: <http://www.hsv.se/publikationer/rapporter/2012/universitetochhogskolorhogskoleverketsarsrapport2012/>
- Ingemansson, Martin (2013). Face Book är idag det största mediet i
Sverige. *Computer Sweden*, 17 maj. Hämtad 2014-05-30 från
[http://www.idg.se/2.1085/1.507577/facebook-ar-i-dag-det-
storsta-mediet-i-Sverige](http://www.idg.se/2.1085/1.507577/facebook-ar-i-dag-det-storsta-mediet-i-Sverige)
- Inglehart, Ronald (1977). *The silent revolution: changing values and politi-
cal styles among Western publics*. Princeton, N. J.: Princeton Univer-
sity Press.
- Inglehart, Ronald (1990). *Culture shift in advanced industrial society*.
Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1997). *Modernization and postmodernization: cultural,
economic, and political change in 43 societies*. Princeton, N. J.: Prince-
ton University Press.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian (2005). *Modernization, cultural
change, and democracy*. New York: Cambridge University press.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian (2010). *Changing mass priorities:
the link between modernization and democracy*. Hämtad 2011-02-13

- från: http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_587
- Jeffner, Anders (1973). *Livsåskådningsforskning: Förslag och diskussion mot bakgrund av erfarenheter från projektarbetet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Jeffner, Anders (1991). Att studera livsåskådningar. I: Bråkenhielm, Carl-Reinhold (red.). *Aktuella livsåskådningar del 1*. (Ny tr.) Nora: Nya Doxa, 11–21.
- Jeffner, Anders (1997). Vart tar livsfrågorna vägen? I: *Bildningsgång: Natur och kultur 75 år*. Stockholm: Natur och kultur, 216–244.
- Jensen, Tim (2004). *Kulturkristne er ogs kristne*. Hämtad 2014-05-30 från <http://www.religion.dk/artikel/116422:Spoerg-om-tro-og-vi-den--Kulturkristne-er-ogsaa-kristne>
- Johansson, Kerstin (2003). *Bli vuxen i arbetarstad: fem ungdomar berättar om skola, arbete och det egna livet*. (Diss.). Linköping: Linköpings universitet.
- Johansson, Susanne (2007). *Dom under trettio, vem bryr sig och varför? Ungdomars värderingar och politiska deltagande*. (Diss.). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Johnson, Alex M. (2008). Bush signs \$700 billion financial bailout bill. *NBC News*, 3 oktober. Hämtad 2015-05-25 på http://www.nbcnews.com/id/26987291/ns/business-stocks_and_economy/t/bush-signs-billion-financial-bailout-bill/#.VWLMAcL74pE
- Junestav, Malin (2004). *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*. (Diss.). Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlsson, Martin & Lundberg, Erik (2011). *Mot medlemslösa partier*. Hämtad 2012-03-15 från <http://www.sektor3.se/2011/04/mot-medlemslosa-partier/>
- Karlsson, Sven-Erik (2012). Olika värden av fritid. I: Tebelius, Ulla (red.). *Fritid i senmoderna samhällen*. Lund: Studentlitteratur, 107–128.
- Kemp, Peter (2005). *Världsmedborgaren: politisk och pedagogisk filosofi för det 21 århundradet*. Göteborg: Daidalos.
- Kokko, Ari (1999). Den svenska krisen. *Ekonomisk Debatt* nr 2/1999, utdrag. www.international.se/kokko299.htm

- Kristensson Ugglå, Bengt (2007). Flexibilitet eller bildning? I: Gustavsson, Bernt (red.). *Bildningens förvandlingar*. Göteborg: Daidalos, 111-138.
- Kuhn, Thomas (1996). *The structure of scientific revolutions*. (3 uppl.). Chicago: The University of Chicago Press.
- Kurtén, Tage (2013) Livstro, teologi och livsåskådningsvetenskap. I: Bråkenhielm, Carl-Reinhold, Essunger, Maria & Westerlund, Katarina (red.). *Livet enligt människan: om livsåskådningsforskning*. Nora: Nya Doxa, 127-152.
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2009). *Den kvalitativa forskningsinterojun*. (2 uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Kåks, Helena (2007). *Mellan erfarenhet och förväntan: betydelse av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*. (Diss.). Linköping: Linköpings universitet.
- Larsson, Esbjörn & Prytz, Johan (2011). Läroverk och gymnasieskola I: Larsson Esbjörn & Johannes Westberg (red.) (2011). *Utbildningshistoria: en introduktion*. Lund: Studentlitteratur, 121-142.
- Liedman, Sven-Eric (1999). *I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria*. (Ny tr.). Stockholm: Bonnier.
- Liedman, Sven-Eric (2004). Bildning, frihet och motstånd. I: Burman, Anders & Sundgren, Per (red.) (2010). *Bildning*. Göteborg: Daidalos, 379-403.
- Lindgren, Mats, Lüthi, Bernhard & Fürth, Thomas (2005). *The me we generation: what business and politics must know about the next generation*. Stockholm: Bookhouse Publishing.
- Lindgren Ödén, Birgit (2002). *Ungdomars syn på framtiden: en värderingsstudie*. Magisteruppsats. Gävle: Högskolan i Gävle.
- Lindgren Ödén, Birgit (2011). A young person in the periphery travels the world through higher education. I: Ristiniemi, Jari & Sundqvist, Olof (red.). *The new student as a didactic challenge*. Uppsala: Swedish Science press, 156-173.
- Lindström, Lisbeth (2006). *Fritidssektorn: en statlig utmaning*. (Lic.-avh.). Luleå: Luleå tekniska universitet. [Elektronisk resurs] <http://epubl.ltu.se/1402-1757/2006/46/>
- Lindström, Lisbeth (2009). *Leisure activities and youth citizenship: what local councils tell about youths' leisure from the perspective of citizenship*

- on their homepages?* (Diss.). Luleå: Luleå tekniska universitet.
[Elektronisk resurs] http://pure.ltu.se/portal/files/3071537/Lisbeth_Lindstrom_Doc2009.pdf
- Lotteriinspektionen (2013). *Motiv för att spela*. Hämtad 2014-11-22 från <http://www.lotteriinspektionen.se>
- Lövheim Mia (2012). Ungas religiositet: tidigare forskning och nya frågor. I: Lövheim, Mia & Bromander, Jonas (red.). *Religion som resurs? Existentiella frågor och värderingar i unga svenskars liv*. Skellefteå: Artos, 77–106.
- Maffesoli, Michel (1996). *The time of the tribes: the decline of individualism in mass society*. London: Sage.
- Magnusson, Lars (2010). *Sveriges ekonomiska historia*. (4 bearb. uppl.). Stockholm: Norstedt.
- Maslow Abraham H. (1987). *Motivation and personality*. (3 uppl.) New York: Harper & Row.
- Molén, Mikael (2012). *Mäns hushållsarbete ökar*. *Välfärd/1*, 13–17. Stockholm: Statistiska centralbyrån (SCB). Hämtad 2014-05-30 från http://www.scb.se/Statistik/LE/LE0001/2012K01/LE0001_2012K01_TI_06_A05TI1201.pdf
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2012). *Fler ungdomsorganisationer får bidrag*. Hämtad 2014-11-22 från <http://www.mucf.se/fler-ungdomsorganisationer-far-bidrag>
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2014). *Ideellt engagemang i Sverige*. Hämtad 2014-11-22 från <http://www.mucf.se/ideellt-engagemang-i-sverige>
- Nilsson Per (1996). *Krokig väg till vuxen: ungdomsrapporten 1996*. *Fyra forskare om fritid, massmedia, skola och arbete*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Norris, Pippa & Inglehart, Ronald (2004). *Sacred and secular: religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nyberg, Rainer & Tidström, Annika (red.) (2012). *Skriv vetenskapliga uppsatser, examensarbeten och avhandlingar*. (2 bearb. uppl.). Lund: Studentlitteratur.

- Nämnden för statligt stöd till trossamfund (2012). *Statistik, bidrag till trossamfund*. Hämtad 2013-09-05 <http://www.sst.a.se/statistik/statistik2012.4.524fbdf71429b7641b72f86.html>
- Näringsliv, Svenskt (2012). *Utanför utanförskapet* [Elektronisk resurs]. Svenskt Näringsliv. http://www.svensktnaringsliv.se/migration_catalog/Rapporter_och_opinionsmaterial/Rapporters/utanfor-utanforskapet_532630.html/binary/Utanf%C3%B6r%20utanf%C3%B6rskapet
- Nätverket för gemensam välfärd (2014). *Gemensamt ansvar för framtiden*. Hämtad 2014-11-22 från <http://gemensamvalfard.se/>
- Olson, Hans-Erik (2010). *Fri tid eller fritid: fritidens idéhistoria ur ett framtidsperspektiv*. Täby: Institutet för fritidsvetenskapliga studier/Fritidsvetarna.
- Onsér, Franzén (2012). Kommersialisering av fritid. I: Tebelius, Ulla (red.). *Fritid i senmoderna samhällen*. Lund: Studentlitteratur, 129–141.
- Oscarsson, Henrik (2003). Våra grundläggande värderingar. I: Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.). *Fåfängans marknad: SOM-undersökningen 2002*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, 33–41.
- Oscarsson, Henrik (2005). Om individualisering. I: Bjereld, Ulf (red.). *Det hyperindividualiserade samhället*. Umeå: Bor éa, 59–80.
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Parment, Anders (2008). *Generation Y: framtidens konsumenter och medarbetare gör entré!* Malmö: Liber.
- Parsons, Talcott & Platt, Gerald M. (1972). Higher education and changing socialization I: Riley, Matilda White (red.). *Aging and society. Vol. 3, A sociology of age stratification*. New York: Russell Sage foundation, 236–291.
- Paulsen, Roland (2010). *Arbetsamhället: hur arbetet överlevde teknologin*. Malmö: Gleerups.
- Pettersson, Thomas, Pettersson, Tomas & Westerberg, Anna (2006). *Generationsanalyser: omfördelning mellan generationer i en växande välfärdsstat*. Stockholm: Finansdepartementet, Regeringskansliet

- Pettersson, Thorleif (1988). *Bakom dubbla lås: en studie av små och långsamma värderingsförändringar*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier, FRN.
- Proposition 1990/91:82. *Om folkbildning*. Hämtad 2014-01-06 från http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Forslag/Propositioner-och-skrivelser/Folkbildning_GE0382/?html=true
- Raggarrundom: utredning angående de s.k. raggarrproblemen i Stockholm*. (1962). Stockholm.
- Rosen, Ina (2009). *I'm a believer: but I'll be damned if I'm religious: belief and religion in the greater Copenhagen area: a focus group study*. (Diss.). Lund: Lunds universitet.
- Rydenstam, Klas (1992). *I tid och otid: En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/1991*. Örebro: Statistiska centralbyrån (SCB).
- Rydenstam, Klas (2002). Lika men olika. *Välfärdsbulletinen nr.3*, 4-5. Stockholm: Statistiska centralbyrån, (SCB). Hämtad 2014-02-09 från http://www.scb.se/Grupp/valfard/_dokument/A05ST0203_02.pdf
- Sanne, Christer (1995). *Arbetets tid: om arbetsreformer och konsumtion i välfärdsstaten*. (Diss.). Stockholm: Nordiska inst. för samhällsplanering.
- Sanne, Christer (2012). *Hur vi kan leva hållbart 2030*. Stockholm: Naturvårdsverket. Hämtad 2013-04-02 från <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6524-9.pdf>
- Schön, Lennart (2012). *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel*. (3 uppl.). Stockholm: SNS förlag.
- Seymor, Richard (2012). We are all precarious- on the Concept of the 'precariat' and its misuses. *New left project*, 10 februari. Hämtad 2015-04-16 från http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/we_are_all_precarious_on_the_concept_of_the_precariat_and_its_misuses
- Sjöborg, Anders (2012). Centralt eller perifert? Ungas kontakter med religion i vardagen. I Lövheim, Mia & Bromander, Jonas (red.). *Religion som resurs? Existentiella frågor och värderingar i unga svenskars liv*. Skellefteå: Artos, 107-129.

- Sjödin, Ulf (2001). *Ungdomskultur och naturvetenskap: perspektiv från kulturvetenskaplig ungdomsforskning på Not-projektets målsättning*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (1994). *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna: Lpo 94: Lpf 94*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Skolverket (2013). *Sammanfattning Pisa 2012*. Tillgänglig på Internet: www.skolverket.se
- Skolverket (2014). *Läroplan för gymnasieskolan 2011*. Tillgänglig på Internet: www.skolverket.se
- Skolverket (2014). *Spetsutbildningar i gymnasial försöksverksamhet*. Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se>
- Skolöverstyrelsen. (1980–1986). *Läroplan för grundskolan: Lgr 80*. Stockholm: Liber Läromedel/ Utbildningsförlag.
- Socialstyrelsen. (2009). *Definition av begreppen barn, unga och unga vuxna*. Hämtad 2014-05-20 från http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/8386/2009-126-164_2009126164.pdf
- SOU, (1969). *Idrott åt alla: betänkande*. Statens offentliga publikationer, 1969:29. Stockholm:
- SOU, (1975). *Arbete åt alla: delbetänkande från Sysselsättningsutredningen*. Statens offentliga utredningar, 1975:90. Stockholm: Liber Förlag/ Allmänna förlag.
- SOU, (1990). *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*. Statens offentliga utredningar, 1990:44. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU, (1992). *Skola för bildning: huvudbetänkande*. Statens offentliga utredningar, 1992:94. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU, (1995). *Fria val? Om kön, makt och fritid: delbetänkande från fritidsutredningen*. Statens offentliga utredningar, 1995:145. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU, (1996). *Fritid i förändring: om kön och fördelning av fritidsresurser: slutbetänkande*. Statens offentliga utredningar, 1996:3. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- SOU, (2000). *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet: Demokratiutredningens betänkande*. Statens offentliga utredningar, 2000:1. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU, (2003). *Unga utanför: slutbetänkande*. Statens offentliga utredningar, 2003:92. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU, (2004). *Folkbildning i brytningstid: en utvärdering av studieförbund och folkhögskolor: slutbetänkande*. Statens offentliga utredningar, 2004:30. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU, (2006). *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa: analys och förslag till åtgärder: slutbetänkande*. Statens offentliga utredningar, 2006:77. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU, (2009). *Fritid på egna villkor: betänkande*. Statens offentliga utredningar, 2009:29. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer. Tillgänglig på Internet <http://www.regeringen.se/content/1/c6/12/39/45/7d8bd6c1.pdf>
- SOU, (2013). *Unga som varken arbetar eller studerar: statistik, stöd och samverkan: slutbetänkande*. Statens offentliga utredningar, 2013:74. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer. Tillgänglig på Internet: <http://www.regeringen.se/sb/d/16714>
- Språkrådet. (2008). *Svenska skrivregler*. Stockholm: Liber.
- Standing, Guy (2011). *The precariat: the new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic.
- Statsrådsberedningen (2013). *Svenska framtidsutmaningar: slutrapport från regeringens framtidskommission Ds 2013:19*. Stockholm: Statsrådsberedningen, Regeringskansliet. Tillgänglig på Internet. <http://www.regeringen.se/contentassets/c709bf195f8a48278ec51d02cdbc82cf/framtidskommissionens-slutrapport-svenska-framtidsutmaningar>
- Straarup, Jørgen & Ekberg, Mayvor (2012). *Den sorglöst försumliga kyrkan: belyst norrifrån*. Skellefteå: Artos.
- Svenska kyrkan (2013). *Statistik från Svenska kyrkan*. Hämtad 2014-01-20 från www.svenska.kyrkan.se
- Svenskt näringsliv (2012). *Utanför utanförskapet*. http://www.svensktnaringsliv.se/multimedia/archive/00031/Utanf_r_utanf_rskape_31758a.pdf

- Svensson, Lotta (2006). *Vinna och försvinna? Drivkrafter bakom ungdomars utflyttning från mindre orter.* (Diss.). Linköping: Linköpings universitet.
- Svenungsson, Jayne (2011). *Gud mellan upplysning och vidskepelse.* Hämtad 2014-05-20 från www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=919295
- Statistiska centralbyrån (2004). *Fritid 1976–2002.* Stockholm: Statistiska centralbyrån (SCB).
- Statistiska centralbyrån (2005). *Ungdomars etablering: generationsklyftan 1980–2003.* Stockholm: Statistiska centralbyrån (SCB). Hämtad 2006-04-04 från http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0101_1980I03_BR_LE108SA0501.pdf
- Statistiska centralbyrån (2009). *Fritid, 2006-07. Levnadsförhållanden rapport 118.* Stockholm: Statistiska centralbyrån (SCB). [Elektronisk resurs] http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0101_2006I07_BR_LE118BR0901.pdf
- Statistiska centralbyrån (2013). *Privatpersoners användning av datorer och Internet 2012.* Stockholm: Statistiska centralbyrån (SCB).
- Statistiska centralbyrån (2014). *På tal om kvinnor och män.* Stockholm: Statistiska centralbyrån (SCB). Hämtad 2015-05-25 från http://www.scb.se/Statistik/_Publikationer/LE0201_2013B14_BR_X10BR1401.pdf
- Sveriges Riksdag (2012). *Fritidsgårdar. Motion 2012/13: Kr214.* Hämtad 2013-05-03 från http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Forslag/Motioner/Fritidsgardar_H002Kr214/?text=true
- Sverok (2013). *Sveriges roll- och konfliktspelsförbund.* Hämtad 2014-11-22 från <http://www.sverok.se>
- Tebelius, Ulla & Patel, Runa (red.) (1987). *Grundbok i forskningsmetodik: kvalitativt och kvantitativt.* Lund: Studentlitteratur.
- Tebelius, Ulla (red.) (2012). *Fritid i senmoderna samhällen.* Lund: Studentlitteratur.
- Theandersson, Christer (2000). *Jobbet – för lön, lust eller andra värden.* (Diss.). Göteborg: Göteborgs universitet.

- Thisner Fredrik, Edgren, Henrik & Edquist, Samuel (2011). Sveriges historia. I: Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (red.) *Utbildningshistoria: en introduktion*. Lund: Studentlitteratur, 27–42.
- Trondman, Mats (2013). Att bli vuxen. *Dagens nyheter*, 28 januari. <http://www.dn.se/livsstil/att-bli-vuxen-en-langre-resa-i-dag/>
- Ungdomsstyrelsen (1997). *Rollspel som fritidssysselsättning*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen. (2004). *Ungas syn på arbete*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen. Hämtad 2010-04-09 från http://www2.ungdomsstyrelsen.se/butiksadmin/show-Doc/4028e58a001ca0d101001cb789e60028/ungas_syn_pa_arbete.pdf
- Ungdomsstyrelsen (2006). *New game: om unga och datorspel*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor. Hämtad 2015-05-23 från <http://www2.mucf.se/butiksadmin/show-Doc/4028e595099b1d1301099beecf670003/wwwNewGame.pdf>
- Ungdomsstyrelsen (2011a). *Unga i arbetslivet*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor. Hämtad 2015-05-23 från www.temaunga.se
- Ungdomsstyrelsen (2011b). *När var hur om ungas kultur: en analys av ungas kulturutövande på fritiden*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Universitetskanslerämbetet (UKÄ) (2013). *Internationell studentmobilitet i högskolan 2012/13*. Hämtad 2014-03-03 från <http://www.uka.se/download/18.575a959a141925e81d11e47/Internationell-studentmobilitet-SM-1302.pdf>
- Up with People (2000). *Up with People*. Hämtad 2014-11-22 från <http://www.upwithpeople.org>
- Utbildningsdepartementet (2012). *Utveckling av arbetet med unga som varken arbetar eller studerar*. Kommittédirektiv 2012:70. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Hämtad 2013-09-12 från <http://regeringen.se/content/1/c6/19/57/03/a9d8bf75.pdf>
- Waara, Peter (1996). *Ungdom i gränsland*. (Diss.). Umeå: Umeå universitet.
- Waara, Peter, Rüdiger, Jytte & Svensson, Lotta (2010). *Ungas organisering över tid – unga för sig själva eller tillsammans med vuxna? Vimmerby: Astrid Lindgrens hembygd*.

- Vetenskapsrådet. (2015). *Codex, regler och riktlinjer för forskning*. Tillgänglig på Internet: <http://codex.vr.se/>
- Wilkinson, Richard. G. & Pickett, Kate (2010). *The spirit level: why equality is better for everyone*. London: Penguin, 239–242.
- Willander, Erika (2014). *What counts as religion in sociology? The problem of religiosity in sociological methodology*. (Diss.). Uppsala: Uppsala universitet.
- World Values Survey, WVS (2014). *World values surveys site*. Hämtad 2015-05-23 från http://www.worldvaluessurvey.org/index_surveys
- Wyndhamn, Anna-Karin (2013). *Tänka fritt, tänka rätt: en studie om värdeöverföring och kritiskt tänkande i gymnasieskolans undervisning*. (Diss.). Göteborg: Göteborgs universitet. [Elektronisk resurs] <http://hdl.handle.net/2077/32676>
- Zetterberg, Hans L (1977). *Arbete, livsstil och motivation*. Stockholm: Svenska arbetsgivareföreningen (SAF).
- Zetterberg, Hans L (red.) (1987). *Det osynliga kontraktet: en studie i 80-talets arbetsliv*. Vällingby: Svenska institutet för opinionsundersökningar (SIFO).
- Ziehe, Thomas (1986). *Ny ungdom, om ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Norstedts.
- Österman, Torsten (1998). *Opinionens mekanismer: om värderingar och verklighet*. (Diss.). Stockholm: Stockholms universitet.

Nationalencyklopedin, NE

- Nationalencyklopedin, *arbetsgivare*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/arbetsgivare> hämtad 2015-05-30
- Nationalencyklopedin, *faktum*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/faktum> hämtad 2015-05-30
- Nationalencyklopedin, *fritid*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/fritid> hämtad 2015-05-30
- Nationalencyklopedin, *livslångt lärande*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/livslångt-lärande> hämtad 2015-05-30

Nationalencyklopedin, *löneglidning*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/löneglidning> hämtad 2015-05-30
Nationalencyklopedin, *rollspel*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/rollspel> hämtad 2015-05-30
Nationalencyklopedin, *sociala medier*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sociala-medier> hämtad 2015-05-30
Nationalencyklopedin, *Sverok*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sverok> hämtad 2015-05-30

Hemsidor för politiska ungdomsförbund i Sverige

Centerpartiets ungdomsförbund <http://cuf.se> hämtad 2014-11-22
Grön Ungdom <http://gronungdom.se> hämtad 2014-11-22
Kristdemokratiska ungdomsförbundet <http://kdu.se> hämtad 2014-11-22
Liberala ungdomsförbundet <http://luf.se> hämtad 2014-11-22
Moderata ungdomsförbundet <http://muf.se> hämtad 2014-11-22
Sverigedemokratisk Ungdom <http://sdu.nu> hämtad 2014-11-22
Sveriges Socialdemokratiska ungdom <http://ssu.se> hämtad 2014-11-22
Ung Pirat <http://ungpirat.se> hämtad 2014-11-22
Ung Vänster <http://ungvanster.se> hämtad 2014-11-22

Empiriskt material

Skriftliga svar på fyra frågor, 1999. Intervjuer med Lars, Lina, Lena, Lisa, Lotta och Lennart 2000–2012. Materialet är konfidentiellt och arkiveras vid Åbo Akademi, Åbo.

Birgit Lindgren Ödén

Från ung till vuxen i omställningens tid

En longitudinell studie av värderingar med utgångspunkt i Ingleharts teori om den tysta revolutionen

I denna avhandling undersöks sex åttiotalisters grundläggande värderingar under perioden 1999–2012 i ljuset av Ronald Ingleharts teori om den tysta revolutionen. Teorin grundas på ett antagande om en gradvis förändring av västvärldens värderingssystem i takt med generationsskiften. De samhällsförändringar som skett i Sverige under efterkrigstiden, från ett kollektivt enhetssamhälle till ett mer differentierat mångfaldssamhälle, förklaras med en genomgång av centrala teman. Ingleharts antagande om värderingsförändringar på ett individplan p.g.a. samhällsförändringar bildar tolkningsbakgrunden.

9 789517 657969 >